

Преведохме романа „Под игото“ на съвременен български език, за да може да го прочетат младите хора. В текста са променени над 6000 думи и изречения, които са неразбираеми за съвременните млади българи. За да се усети атмосферата на тогавашната епоха, с чувство за мярка са запазени само онези непознати думи, които я характеризират. Запазени са и изрази, които се използват в днешния български език, но не се познават от всички. Обяснени са много понятия от историята, митологията и др. Поясненията, направени от преводача (1885 наброй), са дадени в скоби с наклонен шрифт *италик*. Иван Вазов е правил свои пояснения в скоби. Те са запазени с основния шрифт на текста.

С цел намаляване на обема на текста и съответно – на себестойността на изданието е използван икономичният шрифт *Tahoma*. Затова книгата е по-тънка от други издания на „Под игото“, които съдържат пълния текст.

В този вид романът се чете лесно и бързо. Вече всички млади българи имат възможност да прочетат книгата, която определя националното самосъзнание на нацията. Нека всички видят с какви усилия е била зачената съвременна България, колко мечти и колко саможертви е струвало нейното създаване и изграждане. Вярваме, че бъдещите поколения ще запазят и ще развият нашата България, като я превърнат в чисто, богато, благословено и справедливо място за живот!

- © „Под игото“ на съвременен български език
  - © Превод на съвременен български език: Нели Стефанова
  - © Ръководител на проекта: Артур Стефан Аракелян
  - © Издателство „Византия“, 2019 г.
- ISBN: 978-619-7314-30-4

Благодарим на всички млади читатели, на възраст от 15 до 26 години, взели участие в определянето на непознатите думи, изрази и понятия.

Благодарим на всички специалисти, подпомогнали създаването на тази книга чрез своите книги, речници, монографии и с преки консултации.

Издателство „Византия“

© Така преведен, романът в този си вид е обект на авторско право. Нито част от него, нито целият текст може да бъдат публикувани без писменото разрешение на издателя и преводача или на неговите наследници.

ПОД ИГОТО

Иван Вазов

Прокуден от България в 1887 година, прекарах около една година в Одеса. Много скръб, много мъки изпитвах там по изгубеното отечество. Умът ми, сърцето ми, душата ми постоянно летяха към него. Но ето, дойде ми вдъхновението да напиша тоя роман и аз задишах пак въздуха на България. Хиляди спомени оживяха, хиляди картини, ярки и хубави, плениха моя умствен поглед, картини от бурния живот на отечеството през Априлското въстание. О, видения, как усладявахте душата ми! О, съдбоносни дни, какви трепети пробуждахте в нея! Аз забравих мъките на изгнанието. Аз бях щастлив, къпейки се във вълните на скъпите и незабравими спомени: те ме въодушевяваха, те ми дадоха нов полет и нова младост на музата ми – и от бедната стамбучка в една глуха и отдалечена одеска улица книгата ми обиколи цяла България, мина границите и профуча из Европа. И аз благославям сега това изгнание.

Иван Вазов

19 окт. 1920 г.

София

ЧАСТ ПЪРВА

I. ГОСТ

Тая прохладна майска вечер чорбаджи Марко, гологлав, по халат, вечеряше с децата си на двора.

(чорбаджий, чорбаджия – най-главният мъж; стопанинът на къщата; богат и влиятелен човек)

(гологлав – без калпак; Тогава всички мъже носят калпаци, а всички жени – забрадки. Жената без забрадка е „гологлава“. Да се появи без забрадка на обществени места за жената по онова време е немислимо. Мъжете свалят калпаците само когато влизат в църква или когато са въщи сред близките си. Жените свалят забрадките само, когато спят. Вижте картинния речник на корицата.)

Господарската трапеза беше сложена, както винаги, под лозата, между бистрия и студен чучур (чемшичка) на барата (изворчето, поточето), който като лястовичка пееше, денем и нощем, и между високите, буйно пораснали храсти чемшир, които се тъмнееха край каменната ограда, зиме и лете все зелени.

(Чемширът е вечно зелено дръвче или храст, много разпространен в нашата страна, има го някъде близо до вас.)

Фенерът светеше, окачен на клончето на едно люлеково дръвче, което приятелски навеждаше ароматните си люляци над главите на децата.

А те бяха много.

До бай Марко, до старата му майка и до стопанката му седяха около трапезата рояк деца — големи и малки, които, въоръжени с ножове и вилици, опустошаваха мигновено хлябове и ястия. Те напълно оправдаваха турския израз: сомун душманларъ (*врагове, унищожители на хляба*).

Бащата хвърляше от време на време добродушни погледи на тия запъхтели работници с остри зъби и добро храносмилане, усмихваше се и казваше весело:

— Яжте, татовата, да порастете! Пено, налеј паницата пак!

(Тогава виното в къщите се съхранява в бъчви. Бъчвите имат малки кранчета/чешмички за наливане. Оттам се налива в паница или във ведро. Ведрото през лятото се потапя в студена вода, както е в този случай, за да може виното да остане студено. От ведрото виното се нагребва с паница. Съвременните стъклени бутилки се разпространяват по-късно. В текста е подчертано още, че паницата е порцеланова или „фарфорова“, както е в оригинала на Вазов. Порцелановите съдове тогава са новост и се използват заедно с глинени. На картина №1 в картинния речник на корицата, върху лавицата ще видите наредени както глинени, така и порцеланови чинии.)

Слугинята отиваше при чучурчето (*чешмата, изворчето*), където изстиваше руйното вино, наливаше и донасяше дълбока порцеланова паница. Бай Марко я поднасяше на децата, като казваше благоразположено:

— Пийте бре, палавници!

И всички отпиваха вино от паницата. Очите на народа светваха, бузите се зачервяваха и той си облизваше с наслаждение устните. Тогава Марко се обърна към жена си, която се понавъси неодобрително, и каза строго:

— Нека да пият в мое присъствие — да не са жадни за вино. Аз не ги ща да станат пияници, като пораснат.

Марко имаше свой практически възглед за възпитанието. Човек слабообразован, от предишното време, той със своя естествен здрав смисъл разбираше добре човешката природа и знаеше, че онова, което се забранява, се желае по-силно. По тая причина, за да ги предпази от склонност към кражба, той поверяваше на децата си ключа от сандъка с парите.

— Гочо, иди отвори сандъка от кипарисово дърво и ми донеси кесията с австрийските златни монети!

Друг път поръчваше на другико:

— На, татовата, иди ми преброй от панерчето двацет малки жълтици, та да ми ги дадеш, като се върна. — И излизаше.

Въпреки обичая на повечето бащи по онова време, докато обядват, да държат децата си прави, уж да ги научат на почит към старите, Марко винаги слагаше своите деца да се хранят на масата заедно с възрастните. Също и когато имаше гости, той викаше синовете си да присъстват.

— Нека да придобият господарски нрави — обясняваше той, — а не да се свиват и да се стесняват пред хората като Анко Разпопчето.

Анко Разпопчето се спъваше от срам, когато срещнеше човек с европейски панталони от черен мек вълнен плат.

Бидейки постоянно много зает с търговските си работи, Марко виждаше семейството си заедно само на трапезата и тогава допълваше възпитанието му по доста своеобразен начин:

– Димитре, не се пресягай пред баба си на софрата *(ниска кръгла маса – въз. картинния речник на корицата)*, имай уважение към по-възрастните.

– Илия, не дръж ножа като месар, не коли, ами режи човешки хляба.

– Гочо, защо си се разкопчал толкова небрежно като ахиевски читак *(като някой турчин от село Ахиево, днес с. Бъдеще, община Стара Загора)?* Махай от главата си феса *(мъжка червена шапка с формата на пресечен конус и черен пискюл отгоре, въз. картинния речник на корицата)*, когато сядаш на масата. Косата ти е пак пораснала прекалено дълга и рошава. Иди при Ганко да ти я остриже спретнато, както се подстригват руските казаци *(прическа „паница“ – една от най-популярните сред малчуганите дори и в наше време)*.

– Василе, събери си дългите крака, да се сместят и други хора. Когато отидем на полето, там се разтягай.

– Авраме, ти ставаш от масата, без да се прекръстиш, протестантино!

(Протестантите са християни, които през 16 век съкращават правомощията на свещениците и опростяват църковните ритуали. Протестантите въвеждат отказ от традиционното за християните прекръстване.)

Но само когато Марко имаше добро настроение, наставленията му имаха такъв тон; сърдит ли беше нещо, на трапезата царуваше гробно мълчание.

Дълбоко набожен *(вярваше в Бога и изпълняваше всички религиозни обреди)* и благочестив *(спазваше нормите на християнския морал)*, Марко полагаше голяма грижа да вдъхне у синовете си религиозно чувство. Вечер, докато изчетеше молитвата си пред иконостаса *(мястото, където се слагат иконите, въз. картинния речник на корицата)*, големите бяха длъжни да присъстват на молитвата.

Дойдеше ли неделя и празник, всички трябваше да идат на черква. Това беше неотменим закон. Нарушението му донасяше буря на къщата. През едни велики пости *(период от седем седмици преди Великден, през който християните се въздържат от определени храни, от лоши мисли и дела)* той поръча на Киро да иде да се изповяда *(да отиде в църквата и да си признае греховете пред попа)*, понеже на сутринта щеше да се комка. Киро се върна скоро-скоро от черквата.

(щеше да се комка – комкането се нарича още „причастие“ – в църквата се пие глътка вино и се яде малко хляб като символ на единството с Христос)

Той дори не беше видял попа, камо ли да се изповяда.

– Изповяда ли се? – попита баща му недоверчиво.

– Изповядах се – отговори синът.

– При кой поп?

Киро се смути, но отговори самоуверено:

– При поп Еню.

Той излъга, защото поп Еню беше млад поп и не изповядваше.

Марко веднага усети лъжата, скокна сърдито, улови сина си за ухото и го изведе така на улицата. После го накара да отиде до черквата, където го предаде на изповедника *(пред когото да си признае какви грехове е извършил)* поп Ставри, с думите: „Отче духовниче, изповядай това магаре!“ И сам чака в един трон *(за високопоставени лица)*, докато трая изповедта.

Още по-строго се отнасяше към ония, които изоставяха училището. Самият той останал необразован, Марко обичаше учението и учените. Той беше един от ония родолюбци, яростни привърженици на новия стремеж към образование, с грижите на които, за кратко време, България беше засеяна с училища. Той имаше доста мъгляво понятие за практическата облага, която знанието можеше да донесе на този народ от земеделци, занаятчии и търговци. Марко гледаше угрижено как животът не даваше ни работа, ни хляб на ония, които излизаха от училище. Но той чувстваше, със сърцето разбираше, че в науката се крие някаква тайнствена сила, която ще промени света.

Той вярваше в науката, както вярваше в бога, без разсъждение. Затова се стремеше да ѝ бъде полезен, по силите си. Той имаше една мечта, която галеше неговото честолюбие – да бъде избран за училищен настоятел в градеца си – Бяла черква.

(училищен настоятел – уважаван представител на обществеността, който подпомага училищната дейност)

(Тук и по-нататък в текста става дума за град Сопот, който тогава се е наричал Акче клисе, което в превод на български означава Бяла черква, или както го нарича Вазов в „Под игото“ Бяла черква.)

И всякога беше избран, понеже се ползваше с всеобщо уважение и доверие. На тая скромна обществена длъжност Марко не щадеше ни труд, ни време, но бягаше от всички други, често съпроводени с власт и облаги, а особено – от конака *(от турските управници на града; Конакът е административна сграда, в която се намират турските управници и местната турска полиция.)*

Когато приключиха с храненето, Марко стана. Той беше човек около петдесетгодишен, с висок исполински *(огромен)* ръст, леко приведен, но стръбен още. Лицето му, червендалесто, но почерняло и позагрубяло от слънце и ветрове, поради честите му пътувания по селските пътища, полета, ниви и по панаири, имаше сериозно и студено изражение, даже и когато се усмихваше. Големите му, надвиснали над сините му очи вежди, усилваха тоя строг тон на физиономията му. Но някакво добродушие, честност и искреност се разливаха по нея и я правеха симпатична и непобедимо извикваше уважение.

Марко седна пак на постланото с червен китеник дървено диванче, загнездено между високия чемшир, и запуши дългата си лула. Домочадието му се разположи по-свободно на чергата до шумящото поточе, а слугинята донесе кафето.

Тая вечер Марко беше в добро настроение на духа. Той с любопитство следеше боричкането на ситите, с розови бузички деца, които цепеха въздуха със звънливите си смехове. Във всеки миг те образуваха живописна група, от която шумно излизаха звънливи крясъчета, весели кискания, сърдити гласчета: те приличаха на рояк птичета, които играят из клоните. Но тая невинна радостна игра придоби изведнъж по-войнствен характер: ръчичките замахаха по-живо, разменяха се малки юмручета, чуха се заплашителни викове и се вдигна писък и врява – птичият концерт се превърна в сражение. Победители и победени – всички се втурнаха към

баща си да се оплакват или сдобряват. Един сочеше баба си за защитник, друг назначаваше майка си за обвинител. Сега, от безпристрастен зрител, Марко се превърна в съдия. По право и по длъжност той трябваше да реши справедливо кой е крив и кой е прав. Но съдията, въпреки правилата на съдебната практика, не искаше да чуе ни обвинение, ни защита, а издаде присъда: някои погали по главичките, други потегли за ушите, а най-малките – тоест обидените – той целуна по бузките.

И народът се умири.

Сега най-малкото човече, което спеше на ръцете на баба Иваница (*съпругата на дядо Иван*), **разбудено от шума, изплака.**

(По онова време, към жените се обръщат по името на техния съпруг. Например Иваница, Станковица, Петровица, което означава съответно: съпругата на Иван, съпругата на Станко, съпругата на Петър. При това техните лични имена могат да бъдат Неда, Ана, Пенка, но всички се обръщат към тях по името на съпруга – Иваница и т.н. Това подчертава патриархалността на обществото по онова време, тоест главната роля на мъжи в семейството и рода.)

– Спи, бабината, спи, че турците ще дойдат да те грабнат – казваше му баба Иваница, като го люшкеше на коленете си.

Марко се навъси.

– Майко – каза той, – стига си плашила с тия турци децата! Ще им оживей страхът на сърцето.

(Тогавя хората вярват, че страхът може да стане постоянен, тоест да „оживее в сърцето“ и после трудно да бъде изгонен оттам.)

– Ех, така зная аз – отговори баба Иваница, – и нас с турци са ни плашили... та и не са ли за плашене, да ги поразии господ! Седемдесетгодишна жена съм и ще умра, както се казва, с отворени очи: няма да дойде благочестивото *(няма да настъпи живот, изцяло според правилата на християнския морал)*!

– Бабо, аз, когато порасна, и батко Васил, и батко Георги, ще вземем нашата сабя и ще изколим всички турци – извика Петърчо.

– Оставете поне един жив, бабината!

– Как е Асен? – попита Марко жена си, която се задаваше от вкъщи.

– Температурата му мина – спи сега – отговори тя.

– Защо му е трябвало да гледа тия работи? – каза безпокойно баба Иваница. – Сега ето го болен.

Марко се понамръщи, но не отговори нищо. Трябва да отбележим, че Асенчо го беше втресло днес, защото от прозорците на училището беше видял трупа на обезглавеното дете на Генчо Бояджията, което бяха докарали от полето в черковния двор. Марко прибърза да промени разговора и се обърна към децата:

– Сега мирувайте, да чуем батко ви какво ще ни разкаже. После всички ще изпеете една песен. Василе, я разправи, днес какво ви предава учителят?

– Урок по всеобща история.

– Добре, разкажи ни от историята, коя беше темата днес?

– Война за наследството на испанския престол.

– За испанците ли? Остави ги, те не ни влизат в работата. Кажии нещо за Русия.

– Какво по-точно? – попита Васил.

– Например за Иван Грозни, за Бонапарт, когато запалил Москва.

(Иван IV Василевич Грозни (1530-1584) е първият цар на Русия и основател на Руското царство.; Наполеон Бонапарт – първи император на Франция – напада Русия през 1812 г., превзема и подпалва Москва, но след сраженията с руснаците е принуден да се върне победен във Франция.)

Марко не довърши думата си. Нещо грохна в тъмното на двора. Керемиди паднаха с трясък от навеса на каменната ограда. Кокошките и пилците изкукудечиха уплашени и се разхвърчаха насам с настръхнал перушиняк. Слугинята, която събираше там прострените *(в няком части на България биха казали „проснатите да се сушат“)* ризи, изпищя и завика: „Хайдуту! Хайдуту!“

В двора настана страшна суматоха. Жените се изпокриха из стаите, децата не се чува, не се видяха, а Марко, който беше храбър, застана прав, след като надникна в тъмното място, откъдето дойде шумът, и изчезна в една врата.

След малко излезе от друга, при обора *(където живеят кравите, конете и другите едри животни)*. Той държеше два пицова.

Това действие, колкото решително, толкова и неблагоразумно, се случи толкова бързо, че Марковица *(съпругата на чорбаджи Марко)* нямаше време да се сети и да задържи мъжа си. Когато той изскочи през прага, се чу само премалелият ѝ глас, с който се смесваше страшното джавкане на кучето, спряно уплашено при чучура *(чешмичката)*.

Действително, чужд човек имаше там в сянката, между кокошарника и обора, но тъмнината беше тъй гъста, че там не се виждаше нищо. Тя ставаше още по-непроницаема за Марко, по причина на бързото му преминаване от светлината на фенера в мрака на нощта.

Марко влезе на пръсти в обора, като погали коня по задницата, да не се плаши, и погледна през дървените решетки на прозорчето. Било, че окото му привикна към мрака, било, че тъй му се стори, той видя в ъгъла, до самото прозорче, нещо изправено като човек и съвършено неподвижно.

Марко насочи пицова, сниши се и извика страшно:

– Стой, не мърдай!

Той почака един миг с пръст на спусъка.

– Бай Марко – прошушна един глас.

– Кой е тук? – попита Марко по български.

– Бай Марко, не се бойте, ваш човек съм! – И неизвестният се изпречи на прозорчето. Марко ясно видя сянката на непознатия.

– Кой си ти? – попита сепнато и недоверчиво Марко, като отдръпна пицова си.

– Иван, синът на дядо Манол Краличът, от Видин.

– От тук не мога да те разпозная... какво правиш тук?

– Ще ти разкажа, бай Марко – отговори гостът, като снишаваше гласа си.

– Аз не мога да те видя... откъде идеш?

– Ще ви разкажа, бай Марко... отдалеч.

– Откъде отдалеч?

– От много далеч, бай Марко – пошушна тихо гостът.

– Откъде?

– От Диърбекир.

Диърбекир е град в югоизточната част на турската империя в Мала Азия, Кюрдистан, където има затвор за политически престъпници, и по-конкретно за дейците на национално-освободителното движение в българските земи. Там турците изпращат българските бунтовници. В незапомнени времена това място се нарича Амида, а след 639 г., арабите, които го завладяват, му дават ново име Диър-и-Бекр. През 1516 г. крепостта влиза в Османската империя и впоследствие се превръща в един от турските затвори. Това става възможно благодарение на нейните високи и здрави стени, построени още във времената на Римската империя. Ще ги видите на корицата на книгата. Ширината на базалтовите стени на тази постройка достига пет метра, а височината – до дванадесет. Сградата има над 80 наблюдателни кули. Допълнителните стени и ровът правят това място непристъпно и трудно за бягство. Затворниците се държат заковани, не само за краката, но и за шията – по двама заедно и дори по десет души заедно, за да се намали до минимум възможността за бягство. Ще видите как изглежда това на корицата на книгата. Тук затворниците лежат в затвора десетилетия и там умират. Това място се описва от много български затворници като пространство на ужаса и смъртта. Но въпреки неговата непристъпност, от този затвор също са извършвани бягства и то благодарение на факта, че в Диърбекир тогава живеят арменци, които, бидейки християни, съчувстват на заточените българи и не само на българите.

Един от тези беглеци е българският революционер Стоян Заимов, баща на бъдещия български военно-политически деец Владимир Заимов. А още Атанас Узунов – съратник на Васил Левски, който бяга с паспорта на полския емигрант Бенковски. Този паспорт по-късно попада в ръцете на Гаврил Хълтев, който взема името Георги Бенковски и с него остава в историята на България като главен ръководител и герой от Априлското въстание. В Диърбекир се е намирал на заточение поп Минчо Кръстев – известен български свещеник-революционер, който написва тук своята ръкописна книга „Вворици“, в която изказва ярка благодарност на християните от Диърбекир, помогнали на българските затворници. Самият поп не успява да избяга от затвора, но е освободен през 1878 г. по обща та амнистия след победата на Русия в Руско-турската война. Според Санстефанския договор политическите затворници българи са амнистирани, тоест освободени и на 4 април 1878 г. поп Минчо Кънчев и поп Димитър отслужават прощална църковна служба в Диърбекир в църквата „Свети безкробреници Кузма и Дамян“. На тази служба присъстват всички български затворници и християните, заточени в Диърбекир.)

Тази дума като един проблясък огря паметта на Марко. Той си спомни, че дядо Манол има син в Диърбекир, на заточение (в затвора). Дядо Манол му беше стар партньор в бизнеса, имаха добри отношения и си правеха взаимни услуги.

Тогава излезе от обора, приближи се в мрака до нощния гостенин, хвана го за ръка и го въведе през обора в сламеника.

(Сламеникът е мястото, където се пази сламата, тоест сухи житни стъбла, а също така сеното – суха трева, окосена през лятото; много често тогавашните деца си играят, като се крият в сламата или в сеното. Сеното и сламата служат за храна на някои от домашните животни през зимата.)

– Иванчо, ти ли си бе? Аз те помня още когато беше момченце... Ти ще нощуваш тука, утре ще видим – каза му Марко тихо.

– Благодаря ви, бай Марко... освен вас друго не познавах тук – прошеушна Краличът.

– Разбира се, не бих могъл да постъпя по-друг начин! Баща ти от мен няма по-добър приятел. Ти си у дома си. Видя ли те някой?

– Не. Мисля, че когато влязох, на улицата нямаше никого.

– Влезе? Така ли се влиза бе, синко? През покрива, на юрюш *(със силен устрем напред, без да му мисли много)*! Няма значение, синът на дядо Манол ми е добър гостенин всякога, най-вече когато ми идва от толкова далечно място. Гладен ли си, Иванчо?

– Благодаря, бай Марко, не съм гладен.

– Не, ти трябва да хапнеш. Аз ще ида да успокоя домашните, па пак ще дойда, да си побъбрим и да се разберем какво ще правим. Дано Бог да те поживи, какво щях да направя – казваше Марко, като сваляше полека ударника на пищова си.

– Прощавай, бай Марко, глупост страшна направих.

– Чакай, докато се върна. – И Марко излезе и затвори вратата на обора. Той завари жена си и майка си премалели от страх, а като го видяха жив и здрав, те извикаха и го уловиха за ръцете, сякаш се бояха да не излезе пак. Марко се престори на спокоен и се сети какво да им каже: той ги увери, че нищо не е намерил на двора, че вероятно някоя котка или куче е бутнало тухлите, а глупавата Пена е надала врява.

– Само разбудихме махалата – каза той, като пъхаше пищовите *(пистолетите)* в кобурите *(калъфите)*, които висяха на стената.

Членовете на семейството се успокоиха. Баба Иваница извика слугинята: – Пено, кой знае какво си видяла и без причина си се развикала – уплаши ни. Скоро изведи децата да идат да пикаят на син камък.

(Децата да идат да пикаят на син камък – обичай за премахване на стрес от уплаха при децата; В обикновения живот с разтвор от вода и веществото, наречено „син камък“ се пръскат лозята против болести.)

В тоя час на вратата се похлопа яката. Марко излезе на двора и попита:

– Кой хлопа?

– Стопанино, отвори! – извикаха по турски.

– Онбашията *(турският полицейски началник)* – прошеушна си Марко безпокойно. – Трябва да го скрием на друго място. – И без да обръща внимание на новото хлопане на вратата, хукна към обора.

– Иванчо! – викна той в сламеника.

Отговор нямаше.

– Заспал е. Иванчо! – викна по-силно.

Никой не се обади.

– Ах, явно е избягал, горкият – каза Марко, като едва сега забеляза, че той завари вратата на обора отворена. После прибави угрижено:

– Какво ще стане с това момче сега?

За всеки случай той го извика пак няколко пъти и като не получи отговор, Марко се върна към вратата, на която се хлопаше силно, до строшване.

II. БУРЯТА

Наистина, при първото хлопане на вратата, и без да помни и знае как, Иван Краличът се прехвърли обратно през каменната ограда и падна на улицата. Няколко мига той стоя зашеметен. После се озърна внимателно наоколо си, но видя само непроницаема тъмнина. Черни бурни облаци вече закриваха небето. Вечерният хлад се бе превърнал в студен ветреца, който шумеше жаловито из пустите улици. Краличът тръгна по първата, която му се случи, и тръгна бързо, като пипаше зидовете, за да се ориентира, и се спъваше в потоците вода. Всички врати, кепенците (*дървените капаци на прозорците*) и самите прозорци бяха затворени и глухи. Никаква светлинка през процепите на кепенците, никакъв признак на живот.

Градецът беше мъртъв – такива са всички провинциални градове, далече преди полунощ. Той доста време се скита напосоки, като мислеше да излезе някъде в края на града.

Изведнъж се сепна и спря под една широка стряха на пътя (*стряхата е дялата, наклонена част на покрива, която пизи сухо около стените, въз. картинния речник на корицата*). Окоето му разпозна някакви тъмни фигури. Краличът остана на мястото си и се облегна предпазливо до вратата, при която се случи. Едно изръмжаване, последвано от сърдит лай, го накара да отскочи. Той разбуди кучето в двора, заспало вътре до вратата. Движението му и лаят го издадоха. Нощната стража се размърда, оръжията задрънкаха и едно „стой“ се извика по турски. В минути на неминуема опасност разсъдъкът коварно напуска човека и само един сляп инстинкт за самосъхранение замества всичките му други нравствени сили. Тогава той няма, така да се каже, глава; има само ръце за съпротивление и крака – за бягане. Ако Краличът се беше върнал, мракът веднага щеше да постави непробиваема преграда между него и стражата. Но той хукна право към нея, мина като вихър между самите заптиета (*турските военни полицаи*) и избяга напред. Стражата го погна и улицата заехтя от стъпки и викове. Между другите крясъци се чуваше и грубият, дрегзав глас на въоръжения пазач българин: „Стой бре, момче! Ще стреляме!“ Но Краличът бягаше, без да се обърне назад. Няколко пушки изпращяха след него, но не го улучиха, тъмнината го спаси. Явно бягането не му спореше, защото скоро усети, че някой го улови за ръкава. Той се напъна напред, измъкна се от дрехата си и я остави в ръцете на гонителя си. Още две пушки гръмнаха отзаде му. Краличът продължаваше да бяга напред, без да знае накъде, той едва си поемаше дъх: от умора краката му се преплитаха. На всяка стъпка искаше да падне и там да остане.

Ненадейно една заслепителна светкавица освети мрака и Краличът видя, че се намира вече на полето, негонен от никого. Тогава се тръшна силно изморен до един орех, за да си поеме дъх. Планинският вятър духаше вече доста свеж и силен, шумотевицата в листата се сливаше с бученето му и с глухото боботене на гръмотевицата. Скоро тя наближи застрашително, изтрещя над главата на беглеца и потъна някъде в безпределното пространство.

Кратката почивка и свежият въздух възвърнаха силите на Краличът. Той видя, че ще вали, и тръгна бързо нататък, за да намери някакъв подслон от бурята. Дърветата около него шумяха плачевно, високите брястове се прегъваха от силата на вятъра, тревите и бурените съскаха, цялата природа беше нащрек и фучеше страховито. Едри капки дъжд закапаха рядко и тупаха като куршуми в земята. Светкавицата пак излъкатуши по гърба на Балкана и веднага след нея една гръмотевица с мощна сила заскача и затрещя на небето, сякаш щеше да го събори да падне. Силен дъжд рухна, блъскан от бясната виелица, светкавиците браздяха облаците и тъмнините и синята им бледна светлина придаваше фантастичен образ на дърветата и планината. Тия мигновени вълшебни картини, сменяни бързо с дълбок ирак, приличаха на невероятно, чудно и страховито зрелище. Имаше някаква дивна прелест в тая борба на стихии, в тоя разговор на хоризонтите, в това адско осветяване на бездните – величествено представление, в което чудовищното сблъскване на безграничното с тайнственото се слива в една неземна, свръхестествена хармония. В бурята природата достига мотивите на най-високата поезия.

Макар и вир-вода, заслепяван от светкавиците, заглушаван от гръмотевиците, Краличът вървеше напосоки измежду шубраци, дървета и бостани, които не му даваха никакъв подслон.

(Бостаните са градини за зеленчуци, дини и пъпеши. Виниси се правят близо до река или дерé, защото тези растения изискват често поливане.)

Най-после едно бухтене на вода, която пада отвисоко, проби другите шумотевици и достигна до слуха му.

Това беше воденичен улей.

(Воденицата, наричана още мелница, е място, където пшеничните, ечемичните, ръжените и др. зърна се смилат на брашно. За целта в миналото се използва силата на водата, която задвижва мелничното колело. Улейт е мястото, през което тече водата.)

Веднага блясъкът на една нова светкавица откри пред него покрива на самата воденица, сгъшена между клонести върби. Краличът притърча и се спря под стрешината ѝ *(В картинния речник виж: страха)*. Побутна вратата – тя се отвори. Той влезе. Воденицата беше тъмна и глуха. Навън бурята утихна: дъждът мигновено се пресече заедно със силния вятър и луната позлати краищата на разкъсаните облаци. Нощта се изясни. Такива бързи атмосферни промени са свойствени само на месец май.

Скоро стъпки приближиха отвън и Краличът бързо се свря в едно тясно място между хамбара *(склада за зърнени храни)* и зида *(каменната ограда)*.

– Виж, вятърът е отворил вратата – каза някакъв груб глас в тъмнината и веднага се запали газова лампа.

Краличът, скрит в дупката си, надникна и видя воденичаря, едър, сух селянин, а до него едно момиче с късо лилаво сукманче и босо – вероятно дъщеря му, – което затваряше вратата и се напъваше да ѝ тури резето. То беше на около тринайсет-четиринайсет години, но се обличаше още като дете и черните му очи с дълги мигли поглеждаха незлобливо. Под небрежната му външност личеше стройната снага на бъдеща хубавелка. Както се виждаше, те идеха от някоя близка воденица, защото бяха сухи.

Воденичарят подзе:

– Добре, че спряхме колелото от движение, защото тоя порой *(проливен вълж)* щеше да го строши. Дядовите Станчеви приказки не се свършват; добре, че не е влязъл някой да ни обере. – Той се озърна наоколо си. – Ти, Марийке, върви си лягай. И защо ли те прати майка ти тук? Само да се притеснявам за теб – прибави воденичарят, като зачукваше откованата дъска на фунията *(през фунията излиза готовото брашно)* и тананикаше някаква песен.

Марийка, без да чака повече, отиде в дъното на воденицата, постла за себе си и за баща си, направи няколко ниски молитвени поклона, търколи се на постелката от козя вълна и заспа веднага, като всяка безгрижна душа.

Краличът гледаше тая проста сцена с трепетно любопитство. Загрубялото, но добродушно лице на воденичаря му вдъхваше доверие. Не беше възможно тая честна физиономия да крие предателска душа. Той реши да излезе пред него и да му иска съвет и помощ. Но в същия този миг воденичарят прекъсна тананикането си, изправи се и се послуша в някакви гласове отвън.

Вратата се удари силно.

– Воденичарю, отвори! – извикаха по турски. Той пристъпи към вратата, натисна хубаво резето и се обърна преbledнял.

Някой отново блъсна вратата и се чу нов вик, последван от кучешко джавкане.

– Сигурно са ловци – продума си воденичарят, който позна, че лае хрътка *(бързо ловно куче)*.

– Какво ще правят тия проклетници! Тук е Емексиз Пехливан.

(Емексиз Пехливан – Според думите на Иван Вазов това е истинското име на един изключително жесток, едър и висок турчин от град Сопот.)

(пехливан, пехливан – тази дума все още се използва в нашия език и означава „борец“. Турската етническа общност изпитва особено удоволствие при наблюдаване на така наречените „мазни борби“, които се провеждат по време на празници. В тях дълго време са участвали и българи. По време на османското владичество това зрелище, или както бихме казали днес, тези спортни съревнования, се наблюдават с удоволствие от мюсюлмани и от християни. Пехливанитът е преди всичко здрав, як мъж, който освен сила, притежава ловкост и лекота на движенията и най-вече умеє да побеждава, да „надвигва“ другия. С думата „пехливан“ в нашия език се обозначава също така всеки мъж, който е склонен да разрешава конфликтите с физическа сила. Думата съществува и в много източни езици.)

Емексиз Пехливан, най-жестокият злодей, който безчинства денем и нощем, беше разпространил ужас по околността. Преди две седмици беше заклал всичките деца на Ганчо Даалията от село Иваново. За него също казваха, и не без основание, че отрязал главата на детето, което вчера докараха на дървена каруца в града.

(Даалията – думата „даалия“ има две значения – 1. ист. член на размирнически мамелданска орда по време на феодализма.; 2. днал. планински жител в Родопите.; В този случай прякорът на Ганчо Даалията сочи, че той е от Родопите.)

Вратата трещеше от ударите.

Воденичарят постоя малко замислен, хвана се за главата, сякаш се чудеше какво решение да вземе. Едра пот побя по челото му. Той веднага се наведе под прашната лавица *(рафт; вж. картинния речник на корицата)*, извади една брадва и се изправи с нея до вратата, която пукаше от натиска. Но тая мигновена решителност го напусна, щом погледна дъщеря си. Страшна безнадеждност, мъка, страдание се изписаха по лицето му. Бащинското чувство надви възмутената му съвест. Той си науми българската пословица „Преклонена глава сабя не я сече“ и реши, вместо да се съпротивлява, да проси милост – от немилостивите. Бързо остави брадвата зад хамбара *(там се пазят житото и другите зърнени храни)*, където беше скрит Краличът, зави хубаво Марийка и отвори вратата.

На прага се изправиха двама въоръжени турци, с ловджийски кожени торби на гърбовете. Единият държеше за синджир *(метална верига)* хрътка *(бързо ловджийско куче)*. Първият от тях, който беше действително кръвожадният Емексиз Пехливан, изгледа изпитателно вътрешността и тогава влезе. Той беше висок, прегърбен, много слаб и къс *(не му растеше брада по лицето, нито мустаци)*, физиономията му не беше страшна, както името му и делата му. Само малките му сиви безцветни очи играеха лукаво и злобно, като на маймуна. Другарят му, нисък, мускулист, куц и със скотоподобно *(като на животно)* лице, по което личаха най-животински инстинкти и жестокост, влезе след него с хрътката и притвори вратата.

Емексиз Пехливан погледна сърдито воденичаря.

И двамата снеха мокрите си ямурлүци *(широките си върхви вълнени дрехи, които представляват пелерини с качулки; вж. Интернет)*.

– Защо не отваряш, воденичарино? – попита той. Воденичарят избъбри някакво смутено извинение, като се наведе покорно до земята и хвърли безпокоен поглед към дъното на воденицата, където спеше Марийка.

– Ти сам ли си тука? – И Емексизът се обърна.

– Самичък – отговори бързо воденичарят, па като помисли, че лъжата е безполезна, притури: – и детето спи там.

В тоя миг Марийка се отви и обърна лицето си насам. Бледното сияние на малката газена лампа играеше по бялата ѝ гушка, която бе издадена напред и добре се виждаше. Турците впиха жадни погледи в заспалата девойка. Студена пот обля челото на воденичаря. Емексизът се обърна с престорено добродушен вид към него:

– Стопанино, направи си труда и иди да ни купиш едно стъкло *(една бутилка)* ракия.

– Пехливан ага *(господин Пехливан)*, сега е среднощ и всички кръчми са затворени в града – отговори воденичарят, разтреперан от страшната мисъл да остави Марийка сама с тия хора.

(Ага е официална титла в Османската империя. Първоначално е използвана за командванците на различните родове войски; използва се и като почетно обръщение. В Османската империя низходящата последователност на титулованите администратори (почти винаги) е била: паша, бей, ага, ефенди. В нашия текст тези думи са преведени така, че да бъдат разбираеми за най-младото поколение българи.)

Куцията възрази:

– Иди, иди, в наша чест все ще се намери някъде отворен магазин. Ние искаме да ни почерпиш тук, приятелство така се завързва.

Куцията каза тия думи на подигравка, уверен в несъмнена победа. Той дори не искаше да прикрие замисъла си от нещастния баща.

Емексизът вливаше очи в момичето, легнало в безгрижно-страстно положение. Като забеляза, че воденичарят още стои тук, той се намуси, но пак се престори на кротък и рече добродушно:

– Чорбаджий (стопанино), ти си имал хубава девойка, браво на теб. Тъкмо е време и място да почерпиш гостите. Хайде, иди за ракия, а ние ще пазим воденицата. – После прибави заплашително: – Ти знаеш кой е Емексиз Пехливан.

Воденичарят разбра още от самото начало мръсното намерение, което скриваше тая плитко скроена измама. Неговата проста, честна душа се възмути. Но той беше в безизходно положение: един срещу двама въоръжени злодеи. Да се бори беше безумно и безполезно: смъртта му, която сега не беше нищо за него, нямаше да спаси дъщеря му. Той опита пак с молба да умилостиви душманите (*враговете, зложелателите*).

– Агалар (*турски господа*), смилете се към един боляв със стари кокали човек. Капнал съм от работа днес. Оставете ме да си легна, не ме опозорявайте. Той говореше на глухи. Куцията изрънча:

– Хайде, хайде, стопанино, че сме жадни. Много дрънкаш, нали живееш на воденица? Върви за ракия! – И той го тикна към вратата.

– Аз по това време не излизам никъде от воденицата си, оставете ме! – каза воденичарят глухо.

Двамата турци хвърлиха тогава маската на кротостта и техните диви погледи се влиха като стрели във воденичаря.

– Ама че гадина! Зъби се! Видиш ли? – каза Емексизът и изтегли ятагана си (*сабята си*). Очите му се напълниха с кръв.

– Пребийте ме, аз не оставям детето си само! – продума воденичарят покорно, но с решителен вид. Емексизът стана прав.

– Топал Хасан (*Куци Хасане; турската дума „топал“ значи „куц“*), изтласкай това куче навън – да не мърся ножа си.

Куцията се втурна към воденичаря, блъсна го и го строполи при вратата. После го зарита с крака, за да го изтика навън. Воденичарят се изправи и стремително влезе навътре, като викаше:

– Милост! Милост!

Марийка се разбуди от глъчката (*гласовете*) и уплашена стана. Когато видя голия нож у Емексиза, тя изписка и се втурна към татко си.

– Ох, Боже! Смилете се, агалар (*турски господа*)! – викаше злополучният баща, като прегръщаше дъщеря си за главата.

По един знак на Емексиза силният Топал Хасан се хвърли отзад на воденичаря като тигър, хвана ръцете му и ги изви.

– Така, Топал Хасан, дай да го вържем тоя стар воденичарски плъх. Като иска, нека остане тук, за да види какво ще правим, на такъв глупак, така му се пада. Той ще стои вързан и когато подлалим воденицата, та и ние да погледаме.

И двамата разбойници, без да обръщат внимание на виковете му, блъснаха воденичаря до един стълб и взеха да го привързват с въже.

Воденичарят, обезумял от страх при мисълта какво го очакваше да види сега, реवेशе като звяр за помощ, която не очакваше в това пусто място.

Марийка отвори вратата и завика плачейки. Но само ехото отговаряше.
– Ти стой вътре, воденичарко! Ти сега ще ни потрябваш – викна Емексизът и я отведе навътре, за да не бяга, па тръгна към Топал Хасан.

– Не дай Боже! – крещеше отчаяно воденичарят, – помогнете, хора! Няма ли кой? Марийке, ела, момиче! – викаше той отчаяно и неосъзнато молеше за помощ слабото дете.

Краличът следеше досега неподвижен сцената, която се разиграваше пред него, краката му трепереха неестествено, косата му настръхваше и студени тръпки пъпলেখа под кожата му.

Всичко това, което изпита и видя тая вечер, от Марковата къща дотук, беше така неочаквано и страшно, че му се струваше, че е сън. Първо писъкът на куршумите, а после трясъкът на гръмотевицата и досега ечаха в ушите му. Мислите му се замъглиха. В началото помисли, че турците идват за него и че съдбата му е решена. Убеждението за пълната му безпомощност уби цялата му енергия, остана му само да се предаде в ръцете на турците, за да освободи воденичаря от отговорност. Но когато се видя, че ще бъде зрител на много по-ужасно нещо, и когато чу, че воденичарят викаше Марийка на помощ, луд гняв и отчаяние запали кръвта му. Той досега не беше убивал човек, но турците му се видяха като мухи. Умора, слабост, колебание, всичко го напусна. Ръката му машинално пресегна и взе брадвата; той машинално излезе от дупката си, машинално мина, като се сниси зад чувалите с жито; изправи се побледнял като мъртвец, втурна се към Емексиза, който стоеше с гръб към него, и заби брадвата в тила му. Той извърши всичко това като насън. Турчинът се строполи на земята, без да гъкне.

Пред тоя ненадеен и опасен враг Топал Хасан пусна въжето, с което увиваше воденичаря, измъкна пищова си и го изпразни срещу Кралича. Воденицата се изпълни с дим. От действието на гърмежа газената лампа загасна и всички се озоваха в пълна тъмнина. Тогава в тоя мрак започна бясна борба с ръце, с нокти, с крака, със зъби. Борците, най-напред двама, а след малко трима, се завляха из нощта с дивашки виковете, с пълтене и тежко охкане, които се смесваха с яростното лаене на псето. Топал Хасан, силен като бик, отчаяно се съпротивляваше на двамата си противници, които трябваше да победят на всяка цена – иначе щяха да загинат самите те.

Когато газената лампа светна пак, Топал Хасан се гърчеше в предсмъртна агония. Краличът, в борбата, случайно беше докопал ножа му и го бе мушнал в гърлото. Двамата трупа лежаха в локви кръв.

Сега воденичарят се изправи и погледна учудено непознатия, който му дойде на помощ от невиделица. Пред него стоеше висок, смъртнобледен момък, мургав, с черни, дълбоки, пронизителни очи, с дълга рошава коса, покрита с прах. Късото му палто бе окъсано, омацано с кал и мо-

крос, жилетката му без копчета беше разгърната, откъдето се виждаше, че той няма риза, панталоните му бяха орфани, а обувките му скъсани. С една дума, имаше вид на човек, който бе избягал от тъмница (затвора) или ще иде в нея. За такъв го взе и воденичарят. Но той го гледаше състрадателно и му каза трогнато:

– Господине, не те зная кой си и как си попаднал тук. Но докато съм жив, не ще мога да ти се отплатя. Ти ме избави от смъртта, но и от нещо още по-лошо: от това, че не осрамотиха детето ми и моите старини. Бог да те благослови и да те награди. И народът целия ще ти бъде благодарен. Знаеш ли ти този кой е? (Той посочи Емексиза.) Той е, дете разплака дете в майка (много жесток и кръвожаден човек). Сега се отърва светът от тоя звяр. Да си жив, синко!

Краличът изслуша тия простодушни и искрени слова с просълзени очи, та каза, още силно запъхтян:

– Не направих много, дядо. Ние убихме двама, а такива зверове са хиляди и хиляди. Българският народ само тогава ще се отърве и ще се види свободен, когато всички грабнем брадаите и изтребим тия душмани (амразни врагове). Но ти кажи ми, дядо, къде да заровим тия два трупа; не трябва да останат следи.

(В „Под игото“ често ще срещнете обръщенията „дядо“ и „бабо“ към хора, които са на 35–40 години. Воденичарят едва ли е бил на повече от 40, като се има предвид, че тогава хората се жият на около двадесет години, а Марийка е на „тринайсет-четринайсет години“, както посочва авторът. В наше време заради медицината и по много други причини хората изглеждат по-млади и живеят по-дълго.)

– Имам готов гроб за поганците (за мръсните друговеци), помогни ми само да ги извлечем – каза старецът.

Тогава тия двама хора, които тая кървава нощ свърза навеки, извалякоха труповете до една стара яма в бъзуняка (където расте много черен бъз) зад воденицата и ги натъпкаха вътре, като ги засипаха хубаво с пръст, за да не личи нищо. Като се завърнаха към вратата с търнокопа (сечиво със заострен край за копане на твърда или обрасла почва) и лопатата, нещо бяло се прехвърли около тях.

– Ах, хрътката! – извика Краличът. – Тя ще обикаля тук и ще ни издаде.

И той я издебна и цапна в главата. Тя се повлече по корем, като квичеше жаловно край водата. Краличът я бутна с търнокопа в улея (във водата) и тя потъна там.

– Трябваше да заровим това псе при другите – отбеляза воденичарят.

Те очистиха кръвта от дрехите си, а по земята я засипаха с пръст.

– Бре, какво тече от тебе? – каза воденичарят, като видя, че от ръката на Краличът блика кръв.

– Нищо, ухапа ме поразеникът, когато го стисках за гърлото.

– Дай да ти я увия по-скоро – каза воденичарят и го превърза с една захабена кърпа. После, като му отпусна ръката, погледна го в очите и го попита: – Прощавай, синко, ами ти откъде идваш? – И той пак хвърли учудено поглед към странника.

– Ще ти разкажа после, дядо. Но сега ще кажа само, че аз съм българин, и добър българин. Не се усъмнявай в мене.

– Боже, опази! Та не видях ли аз? Ти си народен човек, господине, и за такива братя аз душата си давам.

– Къде сега, дядо, да намеря дрехи да се преоблека и да пренощувам?

– Ела да идем в манастира, при дякон *(помощника на свещеника)* Викентий.

(Цялото православно духовенство по степен на свещенослужение може да се раздели на три групи. Първият чин на свещенослужение е дяконството, вторият е свещенството, а третият е епископството. Спаметте си, че нашият най-любим национален герой Левски, преди да се посвети на Отечеството, е служил в манастир като дякон.)

Роднина ми е. Колко добрини е правил той на такива човеци. И той е права българска вяра, господине. Хайде, там ще ноцуваме всички. Добре, че никой не вижда.

Дядо Стоян се лъжеше: до дънера на ореха, отстрана, сега луната огряваше една висока човешка фигура – тя стоеше като неподвижна зрителка при погребението на двамата турци. Но нашите хора не забелязаха нищо.

След малко воденичарят, Краличът и Марийка, която по време на борбата беше избягала под един бряст и хленчеше уплашено, отиваха към манастира, чинто високи стени, огрени от луната, се белееха между тъмните клонове на орехите и тополите. След тях тръгна към манастира и непознатата фигура.

III. МАНАСТИРЪТ

Те изминаха една поляна, просеяна с големи камънаци, под клоновете на столетни орехи с кухи от старост дънери, и пред тях се изпречиха ясно високите зидове на манастира. Той, при тайнственото лунно осветление, приличаше на готически замък с фантастически очертани върхове.

Преди няколко години тая стара ограда се гордееше с исполински *(огромен)* бор, който със своята рунтава шапка, където пееха хиляди птичи гнезда, заслоняваше старовремската църква. Но бурята събори бора, а игуменът *(управителят на манастира)* събори църквата и построи нова. Сега тя, със своя висок купол, издигнат според новата архитектурна мода, странно противоречи с останалите стари постройки, паметници на миналото, и даже ги загрозява като къс нова хартия, залепена на стар пергамент. Старата църква и старият бор паднаха под ударите на съдбата и оттогава манастирът затъмня, не весел вече окоото с гигантското дърво до облаците. Не възвишават благочестиво *(по християнски)* душата нарисуваните по стените образи на светци, архангели, преподобни отци и мъченици с изчовъркани очи от кърджалии *(разбойници, действащи на групи в Османската империя)* и делябашии *(турски войници, които извършват грабежи и насилия)*.

Тримата наши познайници *(воденичарят, Краличът и Марийка)* завиха зад манастира и се спряха пред задната стена, по-лесна за достъп и по-близо до килията *(манастирската стая)* на дякон Викентий. Оттук нямаше да се разбудят нито манастирските псета, нито ратаите *(помощниците в земеделската работа, които се трудят и в манастира)* да ги усетят.

Планинските водопади гърмяха наблизо и пълнеха цялата околност с диво ехтене.

Някой трябваше да се прехвърли през зида (*каменната ограда*), за да вземе отпътре стълбата и да я подаде отсам на другите. Естествено, това изпътни Краличът, който беше започнал тая нощ с щурмуване (*пук: активни действия*). Скоро и тримата се прехвърлиха през зида с опасност да бъдат убити с пушка от войнствения игумен (*управителя на манастира*), ако случайно ги зърнеше от прозореца си. Озоваха се в малкото задно дворче, което се свързва с големия двор чрез врата, заключена отпътре. Дяконовата килийка (*стайката в манастира, където живееше дяконът*), която беше на долния етаж, гледаше именно към това дворче. Те пристъпиха под прозореца, където още светеше.

– Викентий още си чете – каза воденичарят, като се повдигна на пръсти и погледна. Той почука на прозорчето. То се отвори и някой попита:

– Калеко (*буicho*) Стояне, ти ли си? Какво търсиш тука?

– Дай ми, дяконе, ключа на портата, па ще ти разправа. Сам ли си?

– Сам, всички спят. Вземи!

Воденичарят се изгуби в сянката и след две-три минути се завърна и заведе Кралича и дъщеря си във вътрешния двор, като заключи пак вратата.

Големият двор, където влязоха, беше тих. Чучурчето монотонно и дремливо шуртеше в мълчанието. Шумът му приличаше на ектенія (*пропалачени молитвени възгласи*) за умрелите. Мрачни редове чардаци (*покрити дървени балкони по цялата дължина на къщата, вж. картинния речник на корицата*), ГЛУБИ и безжизнени, заграждаха върхове двора. Черните кипариси (*вечнозелени листопадни дървета*) тайнствено навеждаха върховете си като исполински привидения (*огромни призраци*). Килията (*манастирската стая*) на дякона се отвори и нощните гости влязоха вътре.

Дяконът, момче младо, с живо лице, с черни умни очи и с девствена още брадичка (*юношеска брада, която още не е бръсната*), посрещна приятелски Кралича, когото вече познаваше по кратките разяснения на калеко (*мина, буicho*) си. Той погледна с удивление и с почит тоя герой, който утрепа като пилета двамата злодеи и спаси стареца и дъщеря му. Честното сърце на дякона разпозна в госта един човек тъй благороден, както и юнак. Дядо Стоян набързо и развълнувано разказваше случката във воденицата и благославяше своя спасител. Викентий забеляза голямата му умора и бледност и му предложи да го заведе в манастирската стая, в която ще пренощува. Тръгнаха. Дяконът, с връзка дрехи и вечеря под мишница, мина напред през заспалния двор, дойдоха до стълбите на отсрещния трикътен чардак (*три дървени балкона един над друг – по един на всеки от трите етажета вж. картинния речник на корицата – там има картина на къща с двуетажен чардак*) и се качиха по тях. Минаха през прустове (*помещенията между стайките; коридорите*) и по други стълби до горния етаж. Макар че ходеха тихо, подът кънтеше цял под стъпките им, както се случва с всяко пусто (*празно, некачествено*) дървено здание.

Викентий пална свещица и освети килията, в която алязоха. Тя беше гола и скръбна на вид – само с една постелка върху сламено дюшече и стомна (*глинен съд*) вода.

Това прибежище приличаше повече на тъмница (*затвор*), но Краличът не можеше сега да желае по-добро. Като поговориха малко време за приключението във воденицата, Викентий се приготви да му каже лека нощ.

– Вие сте съсипани и трябва да си починете по-скоро. Затова няма да ви изморявам с никакви запитвания. Та па и не е нужно. Геройството, което извършихте тая нощ, всичко ми каза. Утре ще се срещнем и още отсега ви казвам: не се безпокойте за нищо, дякон Викентий е изцяло на ваше разположение. Лека нощ!

И той подаде ръка за довиждане.

Краличът я хвана, без да я пусне.

– Не – каза той, – вие ме приехте най-гостоприемно, без да ме познавате и се излагахте на опасност заради мен. Трябва да знаете поне кой съм. Мене ме викат Иван Краличът.

– Иван Краличът, заточеникът (*който е на заточение в затвора в Диарбекир*)? Кога те пуснаха? – попита учудено дяконът.

– Пуснаха ме? Аз избягах от Диарбекирската крепост! Беглец съм.

Викентий му стисна ръката и го здрависа.

– Добре дошли, бай Краличев, вие сега сте ми още по-любезен гостенин и брат. България има нужда от добрите си синове. Сега има много работа, много работа. Тиранията на турците е нетърпима и народното негодуване ще дойде до върха си. Трябва да се готвим. Останете у нас, г-н Краличев, вас никой няма да ви познае тук. Искате ли да работим? – приказваше живо разпалиеното дяконче.

– С това намерение съм и аз, отче Викентие.

– Утре ще говорим повече и по-подробно. Тук сте в пълна безопасност. В тази килия съм крил и Левски. Тук не идва никой, има страх повече от привидения (*призраци*), отколкото от човеци. Лека нощ! – завърши шеговито дяконът, като излизаше.

– Още по-лека нощ на вас, отче – каза Краличът и затвори вратата след него.

Той бързо се преоблече и вечеря. После легна, духна свещта, но дълго време се въртя на леглото си, без да се допре със до клепачите му. Тревожни спомени смущаваха душата му. През ума му с отвратителна и жестока ясност минаваха всичките потресаващи сцени и образи от тази нощ. Това мъчително състояние трая дълго време. Най-после природата надделя: изчерпаните му до крайност физически и нравствени сили (*силите на тялото и на духа му*) се поддадоха на неотразимата нужда от сън. Той заспа. По едно време се сепна и отвори очи в тъмнината. Чу, че някой ходи по пруста (*по коридора с дървен под, в помещението пред стаята*), тежко, бавно. После се раздаде пеене, което приличаше на виене. Стъпките приближаваха насам и странното пеене се усилваше. То приличаше ту на опело (*църковен обред при погребение*), ту на плачевно стенание. Краличът помисли, че тия звукове идваха от другаде, но глухотата на мястото ги предаваше близко

и обезобразени. Но не, стъпките тропаха много ясно по дървения коридор. Изведнъж на прозореца се изправи една тъмна фигура и надничаше вътре. Краличът, изтръпнал, вкова очи в сянката и о ужас забеляза, че тя прави криви и безобразни знакове с ръцете, сякаш го викаше. Всичко това се видя ясно в нощния здрач. Краличът не сваляше очи от прозореца. Започна да му се струва, че тайнствената фигура има очертанията на убития Емексиз Пехливан. Той помисли, че сънува и потърка очи. Пак погледна, а сянката все седеше на прозореца и гледаше вътре.

Краличът не беше суеверен, но това празно здание с мъртвешката си глухота и гробовна тишина вдъхваше неволен трепет. Тогава си спомни шеговитото загатване на дякона за привиденията и тук му стана неловко и необяснимо страшно. Но веднага се засрами сам от себе си. Той пипнешком нанери револвера си, стана, тихо отвори вратата и излезе бос в коридора. Тайнствената висока фигура пак ходеше и пееше странно. Краличът я приближи смело. Пеещият призрак, вместо да стане невидим, както в приказките, изрева уплашено, защото и Краличът още повече приличаше на призрак с белите си долни дрехи, които му даде дяконът.

– Кой си ти? – новият призрак попита по-стария, като го хвана за предната част на дрехата му.

Страхът скова устата на нещастния. Той само се кръстеше и се пулеше, и въртеше глава като идиот. Краличът разбра, че има работа с такъв. И го заряза.

Викентий беше забравил да предупреди госта си за нощните навици на кроткия идиот Мунчо, който живееше от години в манастира. Той същият беше непознатият човек, който видя заравянето на турците...

IV. ПАК У МАРКОВИ

Когато Марко отвори снощи вратата, след като Краличът беше избягал, той се срещна на прага с онбашията (*турския полицейски началник*) и турските заптиета (*полицай*), които предпазливо нахълтаха вътре.

– Какво има тук, Марко чорбаджий? – попита полицейският началник.

Марко спокойно обясни, че нищо нямало, а само тъй ѝ се сторило на плашливата слугиня. Турският полицейски началник прибърза да се удовлетвори от такава лека развързка и си излезе благодарен, че е избегнал някакъв неприятен случай.

Тъкмо Марко затваряше, зададе се съседът му.

– Честито ти оздравяване на Асенчо, бай Марко!

– О, Иванчо, влез де, да пием по едно кафе.

– Добър вечер, бай Марко. Асенчо по-добре ли е? – обади се един висок мъжък от средната улица, като приближи тичешком.

– Докторе, ела, ела.

И Марко ги въведе в стаята, която веднага се освети хубаво от две спермацетови (*направени от вещество, добивано от морския бозайник кашалот*) свещи, закрепени на лъскави бронзови свещници.

Тази стая, предназначена за гости, беше малка, весела и спокойна. Тя беше постлана и украсена по тогавашния непретенциозен, простичък и оригинален начин, който и днес мирно царува в някои провинциални градове. Подът беше покрит с шарени черги, а двата дървени дивана – с червени килими, все ръчно изработени от жените въщи. До едната стена имаше желязна печка, която се палеше зиме, а не се махаше и лете, защото служеше за украшение в къщата. Срещу нея, в иконостаса, където светеше кандилце (малка маслена лампа, която служи за осветление или за църковни ритуали), стояха изправени икони, зад които се показваха светогорски щамби (отпечатани, щамповани, а не рисувани икони), християнски подарък от хора, ходили на Света гора.

(Света гора – Света гора Атон е полуостров в Гърция, на който са разположени 20 големи православни мъжки манастира – български, сръбски, руски, арменски, грузински и др. Самостоятелно намерете повече информация за това свято място.)

Иконите бяха рисувани много отдавна и затова на баба Иваница (съпругата на дядо Иван) ѝ се струваха още по-ценни, както старите оръжия за любителите. Едната от тях беше много старинен предмет и се радваше на особено благоговейно почитание от страна на баба Иваница. Тя гордо разказваше, че тая чудесна икона била нарисувана от прадядо ѝ, отец Хаджи Арсений, с крак – уверение, което никой не мислеше да опровергава – толкова убедително беше то.

(Думата „хаджий“ или „хаджий“ е почетно обръщение към мюсюлманин, посетил най-свещеното за неговата религия място – Мека. Това поклонение се нарича „хадж“. По подобие на мюсюлманите, българските християни, посетили свещените християнски места Светите земи в Йерусалим с Божи гроб, също започват да се наричат „хаджий“. Например Хаджий Иван. Но християните от Европа и Русия никога не използват думата „хаджи“ за човек, който е ходил на поклонение на свещените за християните места. Думата „хаджий“ се използва само от християните, живели в Османската империя.)

Над иконостата беше закичена билката босилек, предварително поръсена със светена вода от църквата и върбово клонче от цветната неделя (християнския празник Цветница).

(Във Върбната неделя или Цветница в църквата се освещават върбови клонки и цветя и се носят въщи за здраве, като на иконата или на иконостаса се поставя осветена върбова клонка.)

Тяхното присъствие в къщата носеше здраве и благодат. Наоколо по стените имаше рафтове с порцеланови чинии, задължително украшение за всяка уважавана къща, а в ъглите – триъгълни лавици с цветарник отгоре. Времето отдавна беше премахнало старата мода с чибуците (дългите лули), които също украсяваха стените, с жълти кехлибаревы смукални (тънки тръбички от полускъпоценния камък кехлибар, с които се пуши тютюн) и с позлатени лули. Марко в угода на традицията беше задържал само един чибук за свое лично употребление. Стената, която беше срещу прозорците, играеше важната роля на картинна галерия. Тя беше „ермитажът“ (картинната галерия „Ермитаж“ в Петербург, Русия) на бай Марковата къща. Той съдържаше общо шест, с позлатени рамки, литографически (отпечатани, а не рисувани на ръка) картини, донесени от Влашко (днешна Румъния).

Странният им избор свидетелстваше за непретенциозния художествен вкус на онова време. Някои представляваха сцени от домашния бит на нещците. Една от тях изобразяваше султан Абдул Меджид на кон, със свитата му.

Султан Абдул Меджид I управлява Османската империя от 1839 до 1861 г. Периодът на неговото управление е характерен с опитите му да направи някои реформи, регулиращи положението на християнските поданици. Това е т.н. „Танзимат“ – ново усърдие. Целта на тези реформи е отслабване на нарастващото национално-освободително движение в Османската империя. За разлика от предишните реформи, главно място в Танзимата заемат не военните, а социално-икономическите преобразования. Едновременно принадлежи на образована група от бюрокрацията, възглавявана от Мустафа Решид паша. На 18 февруари 1856 г. султан Абдул Меджид обявява реформен акт, известен като Хат-и Хумаюн (Щастливо писмо), с който прокламира равенство между мюсюлманските и немюсюлманските жители на империята и правото на всяка етническа група свободно да изповядва своята религия. Той е част от идеята на Танзимата, открита с Гюлханския Хат-и Шериф от 1839 г., която има за цел да модернизира залязващата империя.)

Останалите бяха епизоди от Кримската война (октомври 1853 – февруари 1856). Кримската война е военен конфликт между Русия и съюз между Османската империя, Франция, Британската империя и Сардинското кралство); боят при Алма, боят при Евпатория, вдигането на обсадата на Силистра в 1852 г. Това изображение носеше неправилно написан и неправилно преведен от румънски език надпис „Resboiul Silistriei“ (бойт при Силистра), а някоя мъдра десница беше го превела отдолу на български: „Разбойт при Силистриа (Гълъбчият стан до град Силистра)“!

Най-крайната картина представляваше образите на руските полководци през онази война, всичките нарисувани само до коленете. Поп Ставри уверяваше, че бойните снаряди на англичаните им откъснали краката, и заради това баба Иваница ги наричаше „мученици“ (мъченици; мъчениците са хора, понесли мъчения и/или смърт в името на някаква висока идея). „Кой е пипал пак мученниците?“ – обръщаше се сърдито към децата. Над „мученничката“ картина стоеше голям стенен часовник с махало, чиито синджир и топузи (метални топци на верига за навиване на часовник) падаха до самите възглавници на леглото.

Тоя многогодишен часовник отдавна беше изслужил службата си: мажните се бяха изтъркали, пружините се бяха разслабили, белият емайл на часовника беше изпопукан, както и стрелките – изкривени и разклатени. Той приличаше на жива развалина. Но Марко продължаваше живота му с големи старания и умения. Той сам го поправяше, разглобяваше, навиваше, чистеше с перце, натопено в маслинено масло, закрепваше оста на колелцата с хартийки и така му вдъхваше душа за известно време, докато пак спреше да работи. Марко на шега го наричаше „моят охтикалия“ (омалял болен от туберкулоза); но той и хората от семейството му така бяха свикнали с тоя болен, че когато пулсът му, тоест махалото, спираше, къщата ставаше празна и глуха.

Когато Марко хващаше синджирите да го навива *(старите часовници се навиват чрез придърпване на синджирите с тежести, които са част от тяхната конструкция)*, той мъченик издаваше от гърдите си гръмливи и сърдити хъркания, и от тях котката бягаше.

Две семейни фотографии на същата стена довършваха съкровищата на тая картинна галерия, която старинният часовник правеше и музей.

Доктор Соколов беше млад човек, на двацет и осем години, юнак, с лъскава руса коса, синеок, с открито простодушно лице; с буен нрав, чу-дак и лекомислен. Той беше служил като фелдшер *(лекар с по-ниско медицинско образование)* в една турска военна дружина на черногорската граница, беше усвоил добре езика и нрава на турците, пиеше ракия и имаше приятелски отношения с турския полицейски началник вечер, а през нощта стреляше през комина, за да го тревожи, и възпитаваше една мечка. Накриво гледан от чорбаджиите *(от по-богатите и влиятелни хора)*, които се доверяваха на гръцкия лекар, той беше твърде обичан от младежите за своя весел, откровен нрав и разпален патриотизъм. Той беше винаги пръв в дружеските увеселения и комитетските събрания на бунтовниците и на тия две занятия посвещаваше цялото си време. Той не беше учил медицина, но младежите, за да го поставят на по-високо място от гръцкия лекар, го кичеха с титлата „доктор“, а той не намраше за нужно да протестира против тая клевета. Колкото до лечението на болните си, той ги оставяше на двата си предани помощника: здравия климат на тоя балкански край и природата. По тая причина той рядко прибягваше до фармакопеята си *(во лекарствения справочник с латинските названия на лекарствата, лековитите билки и техните лечебни свойства)*, на която дори не разбираше латинските названия, и цялата му аптека се събираше на една лавица *(на един рафт)*. Не е чудно, че по тоя начин той скоро успя „да подлее вода“ *(да причини пакост, да скрои намер)* на противника си.

Соколов беше домашен лекар на Марко и идваше да види Асенчо.

Другият гост беше Иванчо Йотата.

(Този литературен герой, както и Хаджи Смион, Мичо Бейзадето, господи Фратю, поп Ставри и Мунчо, които ще срещнете в романа, авторът вече е създавал в повестта си „Чичовци“. Действието и в двете произведения се разиграва в Сопот, наричан тогава Акче клисе, или на български – Бяла черква.)

Той, като добър съсед, идваше да поговори и да успокои бай Марко. Няколко минути разговорът се въртеше все върху тазвечершното приключение и Иванчо твърде красноречиво описваше своите впечатления и безпокойства.

– Та ви казвам – продължаваше Йотата, – че тъкмо когато нашата Лала вдигна трапезата и така нататък, аз дочух гръмко говорене, сякаш се карате у вас, бай Марко. Кучето и то лаеше удивително. Уплаших се, тоест, не се уплаших, ами рекох на Лала: „Лало, какво става у бай Марко? Я погледни от балкона в техния двор!“ Но после си помислих: това не е женска работа. И аз смело се покачих на балкона и гледам: във вашия двор тъмно. Защо беше тая караница, тези викове? – рекох си наум, с други думи, събуди се махалата. А Лала стои зад мене, държи ме за самото. „Къде? –

казва. – Да не скочиш у бай Маркови?". „Няма нищо – казвам ѝ, – заключи вратата в оградата между нас и къщата на бай Марко.“

– Нямаше нужда, Иванчо – нищо нямаше – отбеляза усмихнато Марко.

– Тогава – продължи Йотата – рекох си наум: трябва да кажем на конака *(на турската администрация)*; бай Марко ни е съсед и не можем да го оставим в опасност. И веднага слязох по стълбите надолу, а Лала продължаваше да вика силно след мен. „Мълчи, бе, момиче!“ – казах ѝ строго. Излязох на портата и гледам на улицата – пълна тишина.

– Асенчо спи ли сега, бай Марко? – попита докторът, за да прекрати Иванчовите приказки. Но Иванчо прибърза и продължи:

– Като виждам пълната тишина по улицата, рекох си: от това трябва да те е страх, Иванчо; па се върнах, та минах през задната врата, с други думи, та излязох в сляпата улица *(която стига до къща или до ограда и не продължава повече)*, от сляпата улица през бай Недковата вратичка, та през Ядохудкини, та през двора на Генко, сина на моя чичо, та право в кметството. Влизам, гледам и веднага казвам смело на турския полицейски началник, че у вас има разбойници и кокошките хвърчат из двора.

– Та казвам ти, нямаше никой – напразно си се трудил, Иванчо.

В това време бурята с всичката си сила свирепеше навън.

– Ах, бай Марко, забравих да те питам – каза докторът внезапно, – намери ли те тази вечер някакъв момък?

– Какъв момък?

– Един странен момък, доста лошо облечен. Но ми се видя интелигентен, доколкото го забелязах. Питаше къде е вашата къща.

– Къде го видя? Не ме е намирал никой – отговори бай Марко с видимо смущение, което гостите му нямаха причина да забележат.

Докторът продължи спокойно:

– Един момък ме застигна по мръкнало до розовите градини на Хаджи Павел. Попита ме учтиво: „Господине, бихте ли ми казали далече ли е къщата на Марко Иванов? Искам да го намеря, казва, за пръв път идвам тук.“ На мене случайно пътят ми беше насам и му предложих да върви с мене. По пътя го гледах, гледах го, той беше, горкият, почти гол. Тъничко опъсано късо палтенце, доколкото видях в тъмнината. Сух, слаб и едвам се държеше на краката си, а времето поизстина. Не смеех да го питам откъде е и защо е такъв, но ми стана мило и така тежко за нещастния. Погледнах парибалдейката си *(късото си палто)* – ожулена, износена, в лошо състояние, както се казва. „Няма ли да се сърдите, господине, ако ви дам моята дреха? Така ще настинете!“ Каза ми: „Благодаря!“ – и я взе. Така дойдохме до вас и аз го оставих. Та щях да ви питам кой беше негова милост.

– Казах ви, че не ме е търсил никой.

– Чудно нещо – каза докторът.

– Дали тоз човек не е разбойникът, който се е катерил на стряхата ви, бай Марко? – попита Иванчо. – Суматохата не е била случайна.

– Не е възможно тоя младеж да беше разбойник. Такива хора се появяват по физиономията – отбеляза докторът.

Разговорът доби неприятен тон и Марко, за да го промени, се обърна към Соколов:

– Докторе, чéте ли вестника? Херцеговското въстание как върви?

(Херцеговинско-босненското въстание от 1875-1878 г. представлява поредица от бунтове на християнското население в Херцеговина и части от Босна срещу национално-религиозното и икономическото потисничество в Османската империя. Намерете на картата къде се намират Босна и Херцеговина.)

– Вероятно скоро ще приключи без успех, бай Марко. Тоя героичен народ направи чудеса, но какво може против такава сила?

– Леле мале, шела народ, а колко време се държа. Ние надали ще можем да направим подобно нещо! – каза Марко.

– Та опитахме ли се? – отбеляза докторът. – Ние сме пет пъти по-многобройни от херцеговците, но още не знаем силата си.

– Това дори не го казвай, докторе – каза Марко. – Херцеговците са други, а ние сме друго: ние се намираме в самия ад; само да мръднем, и ще ни изколят като овце. Отникъде помощ няма да ни дойде.

– Аз питам: опитахме ли се? – повтори запалено докторът. – Нас ни колят и секат и без да правим нещо. Колкото по-ставаме покорни като овце, толкова по-ни бият. Какво им бе направило невинното Ганчово дете, което вчера донесоха без глава? Заплашват, че ще ни обезглавят, защото поискаме да протестираме срещу тиранията, а на емексизма и беззаконията е позволено безнаказано да злодействат. Каква е тая правда? Може ли и най-бездушният да изтърпи това тегло? Дори и най-търпеливият не може да издържи подобно нещо – казват нашите.

Влезе баба Иваница *(съпругата на дядо Иван)*.

– Вие знаете ли – каза тя. – Пена наскоро чула, преди дъжда, че турците гърмели. Какво ли е това... Света Богородице, пак някоя християнска душа са погубили...

Марко се сепна, лицето му се промени. Някакво предчувствие му подсказа, че се е случило нещо с Кралича. Сърцето го заболя от скръд, която не можа да скрие.

– Бай Марко, какво ви е? – каза докторът, като се взираше в страдащото му лице.

Дъждът бе престанал. Гостите наставаха, за да си идат. Новината му посмути.

– Абе, дървените капаци на прозорците са били, слугинята пак се е заблудила... не се бойте, по-смело! – храбреше се Иванчо Йотата. – Бай Иванице, къде е вашето комшулуче *(вратата в оградата между вас и съседите)*?

И когато Марко изпращаше доктора до вратата, Иванчо излезе бързо през вратата в оградата между двете съседски къщи, която му отвори жена му.

V. ПРОДЪЛЖЕНИЕ ОТ НОЩТА

Доктор Соколов чукна на своята врата. Една стара жена му отвори и той влезна, като бързо попита:

– Клеопатра какво прави?

– Лита за тебе – отговори бабата усмихната.

Докторът премина дългия двор и влезе в стаята си. Тази стая, която му служеше за работа, за аптека и за спалня, беше гола, широка, с шафове в стените и с дълбока камина. На единия рафт стояха наредени всичките му лекарства; на масичката – хаванче (*дървена или метална чаша с чукало за стриване на билки, ядки и др.*), няколко медицински книги, разказъряни, и револвер. Над леглото му висеше двуцветна пушка с чептичката. Само една картина украсяваше стаята: образът на черногорския княз Никола, а под нея – fotografiaята на някаква артистка. Всичко показваше, че тук е жилище на един разсеян ерген: неприбрано, тихо, волно. В ъгъла зееше полуотворена вратичката на килерчето.

Черногорския княз Никола – Никола I Петрович 1841-1921 е княз (1860 – 1910), а след това крал (1910 до 1918) на Черна гора. Той е също така и поет, известен най-вече с владарната черногорска песен „Там, ей там“ (на сръбски: „Онамо, тамо“). Княз Никола е пращад на Симеон Сакскобурготски и на Мария Луиза Българска.)

Там преди три години нощуваше покойният Левски. Докторът хвърли окото си (*вж. картинния речник на корицата*) и сакото си небрежно, приближи се до вратичката, изпляска с ръце и извика:

– Клеопатро! Клеопатро! Никою не отговори.

– Клеопатро, излез, гълъбице!

Из килерчето се раздаде някакъв глас.

Докторът седна на един стол сред стаята и извика:

– Тук, Клеопатро!

Една мечка излезе.

По-точно едно мече – самка (*женско мече*).

То приближи, като влачеше широките си лапи по пода и ръмжеше радостно. Па се повдигна и опря предните крака на коленете на доктора, като отваряше големи уста с бели остри зъби. То се галеше като кученце. Докторът го помилва по пуховата козина на главата, даде си ръката да я полиже. То я облиза цялата и я лапна.

Това звяр, хванат в Средна гора още мъниче, беше подарък от един селянин ловец, синът на когото Соколов излекува от опасна болест. Докторът се привърза твърде силно към това животно и посвети много грижи, за да го отхрани добре.

Клеопатра нарастваше благополучно под това нежно опекуство, приемаше лесно уроците по гимнастика и привързаността към господаря ѝ растеше всекидневно.

Клеопатра вече танцуваше мечешки танц, подаваше шапката на доктора, слугуваше и пазеше стаята му като куче. Това беше истинска „мечешка услуга“, защото присъствието ѝ в къщата на доктора отблъскваше болните оттам. Но докторът малко го беше ёня (*не му пукаше*).

Когато дойде в разгара на своя танц, Клеопатра ревеше ужасно и шалата махалá знаеше, че Клеопатра танцува. Тогава и веселият Соколов танцуваше с нея.

Тя вечер той беше особено разположен към деликатната Клеопатра. Той извади къшей месо и ѝ го даде от ръката си.

– Яж, моя гълъбице; „гладна мечка хоро не играе“, казват старите хора, а аз искам сега да ми поиграеш като принцеса.

Мечката разбра тия думи и изрева. Това значеше: готова съм. Докторът заблъска една тава и запя весело:

Димитре ле, русокосо момиче,
я кажи на майка си, Димитро,
да не ражда друго чедо като теб...

Клеопатра се изправи на два крака и заигра с въодушевление, като ревеше. Изведнъж тя се втурна към прозореца и зарева яростно. Докторът, слисан, видя, че на двора имаше хора.

Той грабна револвера.

– Кои са там? – извика той, като бутна Клеопатра да мълчи.

– Докторе, заповядайте в конака (турското кметство и полиция).

– Ти ли си, Шериф ага? За какъв дявол ме викате сега? Кой е болен?

(Турското име Шериф съвпада с американската дума „шериф“, но няма нищо общо с нея. „Шериф ага“ означава „господин Шериф“, подобно на „господин Иван“.)

– Първо затвори мечето в неговата стая.

Докторът направи знак на Клеопатра и тя влезе в килера, като ръкваше недоволна. Той притвори вратата.

– Имаме заповед да те закараме в конака. Арестуван си – издума строго онбашията (турският полицейски началник).

– Защо съм арестуван? Кой ме арестува?

– Ще узнаеш това там. Хайде, заповядай!

И подкараха доктора смутен и стреснат. Той предчувстваше беда.

Когато излизаше през вратата, той чу сърцераздирателния рев на Клеопатра, който приличаше на истински плач.

В конака настъпи суматоха. Въведоха доктора при бея.

(С думата „бей“ се обозначава лице с висок граждански и военен чин, феодален владетел или едър земевладелец. В контекста на „Под игото“ превеждаме думата като „кмет“, защото няма друга по-подходяща дума в съвременния език. Функциите на владения „бей“ на малък град само повърхностно наподобяват дейността на съвременните кметове. Използваме думата „кмет“ условно, за да може младите читатели да разберат в основни линии за какво става дума. В Османската империя низходящата последователност на титулованите администратори (почти винаги) е била: паша, бей, ага, ефенди. В настоящия текст тези думи са преведени така, че да бъдат разбираеми за най-младото поколение българи, макар че подобен превод не отразява истинските функции и правата им спрямо местното население.)

Той седеше на обичайното си място, в ъгъла. До него Кириак Стефанов (Кириак е гръцко име, което съответства на българското Неделчо) четеше някаква

енюка (вестници и други написани на хартия текстове), над които надничаше и Нечо Пиронков, аазата (съдебният заседател). Беят (турският кмет), шейсетгодишен старец, прие навъсено доктора, но го покани да седне. У турците съществуваше тая тактика към обвиняемите, с цел да ги разположат към самопризнание.

Дрехата „аазá“ означава „член на съвета“ при конака, към турската градска администрация, в състава на който влизат известни със своята преданост на султанския режим представители на местната българска буржоазия. В това издание, след така неправилното пояснение, ще го наричаме както в оригинала – „Нечо аазáта“.)

Освен това докторът беше домашен лекар на бея, който го обичаше.

Докторът се озърташе смутено и с учудване видя на дивана върхната си дреха, подарена снощи на Кралича. Това откритие озари съмненията му.

– Докторе, тая дреха твоя ли е? – попита беят. Докторът не мислеше, нито можеше да отрече нещо очевидно. Той отговори утвърдително.

– А защо не е у тебе?

– Снощи я подарих на един сиромáх (беден човек).

– Къде стана това?

– В Хаджи Шáдовата улица.

– По кое време?

– Точно в два часа (каза го по турски).

– Познаваш ли го?

– Не, но го съжалих, защото беше гол и окъсан.

– Как лъже горкият – каза Нечо презрително.

– Какво, Нечо. Който се дави в морето, и за сламка се хваща – пошепна соседът му.

И беят се усмихна лукаво, сякаш усети, че го лъжат. Той със сигурност беше убеден, че дрехата беше смъкната от гърба на самия доктор. Това уверяваше и стражата.

– Господин Кириак, дай вестниците. А тези вестници познаваш ли ги?

Докторът видя един вестник „Независимост“ и една бунтовническа прокламация (агитационен лист с политическо съдържание), печатана. Той отказа.

„Независимост“ е вестник, издаван от Любен Каравелов през 1873-1874 г. в Букурещ и фактически е орган на Централния революционен комитет, обединил българските революционни демократи.)

– Кой ти ги сложи тогава в джоба?

– Казах ви, че дрехата подарих на друг човек, може вестниците да са негови.

Беят пак се ухили. Докторът чувстваше, че тая работа вземаше обрат съвсем не в негова полза: изкарваха го най-малко че другарува с бунтовник.

Значи, снощният непознат е бил такъв! Ако знаеше, той би предпазил и него, и себе си от беда.

– Повикайте ранения Осман! – заповяда беят. Явен се турски полицаи с превързана от лакътя нагоре ръка. Той беше същият, който смъкна дрехата от плещите на Кралича, по време на което беше ударен от куршума на другаря си.

Той беше уверен, умишлено или по заблуждение, че гоненият комита го е ранил. Осман пристъпи към доктора:

– Този беше, господине.

– Ти от него ли смъкна дрехата? Разпознаваш ли го добре?

– Същият, той ме и рани с куршума в Петканчовата улица.

Докторът го изгледа смаяно. Той пламна от негодувание при такава тежка клевета.

– Този полицай лъже безсъвестно! – извика той.

– Излез си, господин Осман... Челеби (уважаеми господине) – подзе пак беят със сериозен вид, – ти отричаш ли всичко това?

(Думата „челеби“ е уважително обръщение предимно към образован човек; не се използва в съвременния турски език. По-нататък в текста вместо „челеби“ най-често ще използваме думата „уважаеми“.)

– Това е клевета и лъжа. Аз и не нося револвер с мене си, а дори не съм минавал по Петканчовата улица.

Турският полицейски началник се приближи до свещта, прегледа докторовия револвер, взет от масата му, и каза:

– Четирите куршума стоят, един е изпразнен.

Беят кимна с разбиране.

– И тук имате грешка: тази вечер револвер не съм носил.

– Челеби (уважаеми), снощи в три часа, когато ставаше тая работа, ти къде беше?

Този неочакван въпрос падна като гръм за Соколов. Той силно се изчерви от смущение, но отговори самоуверено:

– В три часа бях у Марко Иванов – детето му е болно.

– Ти, когато влезе у чорбаджий Марко, часът беше без малко четири; ние тогава излизахме – възрази онбашията, който беше срещнал доктора, когато отиваше у Маркови.

Докторът мълчеше попарен. Обстоятелствата се бяха обърнали против него. Той виждаше, че се уплита.

– Би ли ни казал, след като даде дрехата си в Хаджи Шадовата улица и после отиде у чорбаджий Марко, в периода между тези две събития къде беше? – хитро обърна въпроса беят.

Такъв ясен въпрос непременно изискваше и ясен отговор. Но доктор Соколов не го даде. По откритото му лице се четеше силна вътрешна борба, нравствено страдание.

Това смущение и това мълчание бяха по-ясни от изповед. Те допълняха другите доказателства. Беят виждаше пред себе си виновника, но попита за последен път:

– Кажй, къде беше през това време, уважаеми?

– Не мога да кажа – отговори тихо и решително докторът.

Този отговор поразя всички. Нечо азата смигна иронично на Стефчов, сякаш му казваше: улови се, клетият, в примката.

– Казвай, уважаеми! Къде беше през това време?

– Това не мога да кажа по никой начин... то е тайна, която моята докторска и човешка чест не ми позволяват да разкрия. Но в Петканчовата улица не съм бил!

Бяст настояваше да каже, като му посочваше лошите последствия от това мълчание. Но докторът вече гледеше спокойно, като човек, който е казал всичко, каквото е имал да каже.

– Няма ли да кажеш нещо?

– Вижко казах.

– Тогава, уважаеми, ти ще ни бъдеш гостенин тази нощ. Заведете госпо-дина в затвора! – каза бяст строго.

Слжаният доктор излезе зашеметен от тоя куп обвинения, които не беше в състояние да обори; защото, както той сам каза, по никакъв начин не можеше да каже къде е бил снощи в три часа.

VI. ПИСМОТО

Марко спа лошо. Нощните случки му отнеха душевния покой. Той излезе по-рано от обикновено, да си пие кафето в Ганковото кафене. Кафеджията току-що беше отворил заведението си и бе наклал огъня. Марко беше първият посетител.

Кафеджията са приказливи хора и Ганко, след няколко дежурни шеги, които избъбра, като подаваше кафето на Марко, прибърза да му съобщи приключението на доктора в Петканчовата улица с последствията, като подсили разказа си с куп диви и безсмислени басни. Ганко разправи това с толкова въодушевление.

Въобщо, нещастията на другите непременно събуждат у дребните души три чувства: първо – удивление; второ – вътрешно задоволство, че бедата не е на твоята глава; и трето – скрито злорадство. Такива тъмни инстинкти крие в дълбочините си човешката природа. Що се отнася до Ганко кафеджията, той имаше и по-важна причина да злобее срещу доктора: беше му дал дванайсет кафета без пари, като заплащане за едно посещение при него (*посещението при доктора му струваше 12 кафета*). Това нечувано нещо Ганко не можеше да му прости.

Марко не можеше да се съвземе от удивление. Снощи той говори с доктора, но нито по лицето му, нито от разговора с него можеше да разбере толкова извънредно нещо. Освен това докторът не би скрил от него подобна работа.

Появяването на турския полицейски началник, който влезе в кафенето, даде възможност на Марко веднага да получи желаната информация. Той видя, че докторът е жертва на едно страшно заблуждение на полицията, както и това, че Краличът е избягал от ноктите ѝ. Вътрешна радост озари лицето му. Той се обърна към полицейския началник:

– Аз главата си отрязвам, че докторът е невинен.

– Дай боже – каза полицейският началник, – но не знам как ще може да се справи.

– Той ще може, но дотогава ще го разсипят. Кметът кога ще бъде на работното си място в кметството?

– След един час – той идва рано.

– Вие доктора трябва да го пуснете, аз ще му стана поръчител: ще си заложа къщата и децата. Той е невинен.

Онбашията *(полицейският началник)* го погледна учудено.

– Няма нужда от поръчител, него го откараха вече.

– Кога? Къде? – извика Марко.

– Още тая нощ го изпратихме пеша за К., с полицаяте.

(К. – това вероятно означава Копривщица или Класура, или друго селище, което започва с буквата К. По онова време в европейските и руските романи често се използва този похват – споменава се само първата буква от името на някакво населено място, което остава загадка за читателя. Вероятно, защото е важно самото действие или събитие, а не толкова името на конкретния град или село.)

Марко пламна от негодувание, което не можа да скрие.

Полицейският началник, който го уважаваше, му каза с дружелюбно-внушителен тон:

– Марко чорбаджий, по-добре ще направите, ако не се месите в тая съмнителна работа. Защо ви трябва? В тия времена приятели няма.

Онбашията изпи кафето си и каза:

– И аз след половин час ще тръгна с писмото на кмета, към което са добавени и бунтовните книжа на доктора. Ако питаш, само те са важни и те ще го съсипят. Защото другото, Османовото нараняване май не е от доктора, а е станало по наша грешка. Това личи от раната му. Нека началството да прецени. Ганко, дай ми някоя непотребна хартия да завия писмото, да не се мачка.

И той извади от пазвата си *(пазвата е мястото между гърдите и облеклото, което ги покрива)* голям плик с червен печат, който уви с листа, даден му от кафеджията. След като изпуши още една цигара, онбашията *(полицейският началник)* поздрави Марко и си излезе.

Марко остана на мястото си умислен. Кафеджията с гръб към него тъкмо приключваше ниенето на главата на Петко Бъзуняка. Марко стана и излезе.

(Както става ясно от текста по-горе, в много кафенета тогава се извършват бръснарски и фризьорски услуги. Нещо повече – бръснарите често водят с клеци разклаещите и болии тъби на своите клиенти, след като добре ги напият с ракия.)

– Добър час, бай Марко! Защо толкова бързаш да си тръгнеш? – викаше бръснарят, като натъркваше силно главата на клиента с бели вълни от сапунена пяна. – Или ти ще решаваш проблемите на доктора? Кой каквато я е дробил, такава ще я яде *(кой каквото е правил, да си понася последствията)*. Защо не дойдат да грабнат бай Петко Бъзунякът? Бъзуняк, какво казваш ти?

Главата избърбука нещо в пяната, но не се разбра какво. Скоро бръснарят измени главата на Бъзуняка, избърса главата и лицето му с кърпа със съмнителна чистота, подаде му пукнатото огледало и му каза: „Честито!“

Когато излезе да изхвърли помията на пътя, Ганко срещна на прага бай Марко.

– Забравих си табакерата *(металната кутия за тютюн или цигари)* – каза той и бързо отиде към дивана, където беше останала забравена.

Бъзунякът в това време остави монета до огледалото и си излезе. Ганко се върна.

– А бе, Ганко, я, докато има време, кажи ми каква ми е сметката при тебе, да ти я платя. Аз плащам в края на месеца – каза Марко.

Ганко посочи с пръст към тавана, където имаше много чертички, начертани с тебешир:

– Ето ти тефтера, прочети и плащай.

– Че тук не е отбелязано името ми?

– Аз тъй я карам, по френски *(аз имам свой стил в работата, правя като французите)*.

– Ти с толкова голям списък верисии *(със сметки на клиенти, които са яли и пили при теб и са обещали да ти платят после, например в края на месеца)* скоро ще фалираш, Ганко – шегуваше се Марко, като вдеше портмонето си. – Бре, я виж, оня си оставил писмото – добави той, като посочи към лавицата.

– Ах, писмото на онбашията! – извика Ганко учуден и погледна въпросително към Марко, сякаш искаше мнението му.

– Прати му го, прати му го по-скоро. – каза Марко намръщено: – На, двайсет и осем гроша и една златна монета, ти направо ме обра, бе, човече!

Ганко изгледа смаян и си пошушна: „Чуден човек е тоя бай Марко. Залага си къщата за оня мечкарин, а не ще да хвърли това писмо в огъня. За един миг – беше и няма го.“

В това време влязоха нови посетители и скоро кафенето се напълни с облаци дим и с разговори за докторовото нещастие.

VII. ГЕРОЙСТВО

Слънцето беше излязло високо и прокарваше лъчите си през зелените лози, които висяха над манастирския двор. Този двор колкото беше мрачен и страшен нощем, когато всеки предмет придобиваше очертанията на привидение *(призрак)*, толкова сега беше спокойно весел, тих и светъл. Птиченцата го огласяха с радостни цвъркания; прозрачните струи на кладенчето чучуркаха приятно и весело; стройните кипариси *(вечнозелени дървета)* и тополи шумяха сладостно от утринния горски вец. Всичко тук беше ясно и празнично. Даже и околните чардаци *(високите покрити дървени балкони на къщите)* с намръщените си стаички гледаха по-приветливо и звънтяха от чуруликането на ластовичките, които обикаляха своите гнезда.

Сред двора, под лозите, пристъпваше величествен старец, без калпак, с бяла брада до пояс, в дълга морава *(лилава)* антерия *(вж. корицата)*. Той беше осемдесет и пет годишният дядо Йеротей, величава останка от ми-

налия век, почти развалина, но развалина могъща и почитаема. Той доживяваше последните дни на дълголетния си живот тихо, просто. Всяка заран той правеше тук разходка и гълтеше свежия планински въздух и се радваше като дете на слънцето и небето, към което беше на път.

Недалече, до едно стъбло на лозата, като контраст с този паметник на миналото, стоеше дякон Виентий, с книга в ръка. (Той се готвеше да постъпи в руска семинария). *(Семинарията е християнско религиозно училище за свещеници.)* Младост и надежда вееше от юношеското лице на дякона; сила и живот блестяха в неговия мечтателен поглед. Тоя момък беше бъдещето и гледаше в него със същото доверие, с каквото старецът гледаше във вечността.

Само мирната манастирска ограда може да настройва душата така съзерцателно.

На каменните стъпала на черквата пък седеше кълбообразният отец Гедеон, дълбоко зает: той наблюдаваше внимателно пуйките, които се разхождаха из двора с разперени на кръгове опашки, като ветрила. Той ги сравняваше с гордия фарисей на евангелието, *(от Библията: фарисеите смятали себе си за по-праведни от другите и се отличаваха със своята гордост и надменност)* а куркането им му напомняше премъдрият цар Соломон (който разбирал езика на птиците). Потънал в такива благочестиви размишления, отец Гедеон спокойно очакваше благословения звън на звънеца, който обявява началото на обяда в манастира, чиято сладост предусещаше, като поглъщаше прекрасния аромат, който идваше от манастирската кухня.

На прага ѝ седеше на припек кривоокият манастирски идиот, другар на Мунчо. Той с не по-малко философско дълбокомислие гледаше домашния живот на пуйките. Думата „гледаше към пуйките“ тук надали е на мястото си; защото зрението на идиота обхващаше не само малките пуйчета, но и целия хоризонт, тъй като едното му око гледаше на изток, другото – на запад.

До него, прав, Мунчо кривеше ръце, въртеше глава и поглеждаше плахо към най-горния чардак *(вж. картинния ремък на корицата)*. Той знаеше защо.

Като прибавим още игумена *(управителя на манастира)*, който отсъстваше, и няколко още ратаи *(хора, които работят на манастирските ниви и помагат в манастира)*, имаме всичкото население на манастира.

Ненадейно игуменът изтопурка с коня си, слезе от него, подаде го на кривоокия и каза начумерено на Викентий:

– Ида от града и нося лоши вести. И той разказа всичките подробности на Соколовото нещастие.

– Клетият Соколов, клетият Соколов – завърши той, като въздъхна.

Игуменът Натанаил беше косиат и рошав, едър, силен човек, с мъжествено лице и пъргави движения. Като изключим монашеското му расо *(расото е широката черна връхна дреха на монасите)*, твърде малко калугерско *(монашеско)* оставаше в него. Стените на стаята му в манастира бяха накачени с пушки, той беше изкусен стрелец, псуваше юнашки, умееше да лекува рани от оръжие и да ги причинява. Той случайно беше станал игумен в манастир вместо войвода в Балкана.

Впрочем, говореше се, че бил и такъв някога, а сега съжالياва за предишните си действия и се е отдал на Бога.

– Къде е отец Гедеон? – попита игуменът, като се озърташе.

– Ето ме – извика с един писклив глас отец Гедеон, като се зададе от магерницата (манастирската кухня). Той беше отишъл да види скоро ли ще е готов обядът.

– Ти пак се вмъкна в магерницата, отче Гедеоне, човеугодието е смъртен грях (в християнството има седем смъртни греха: похот, човеугодие, алчност, скъперничество), леност, гняв, завист, горделивост (високомерие), нали знаеш? – И той му поръча да сложи дисагите на магарето и да тръгне за село Войнягово, да обиколи косачите, които косяха манастирските ливади.

(Дисагите са две торби, съединени с плат, които се прематат през гърба на магарето – едната висе от едната му страна, а другата – от противоположната страна.)

Отец Гедеон беше тумбест, топчест, заоблен като кълбо, мазен като кожена торба, пълна с орехово масло. Малкото движение, което беше направил, изкара обилна страдалческа пот по лицето му.

– Отче игумене (обръщение към управителя на манастира) – продума с умолителен и задъхан глас и с ръце на корема отец Гедеон, който изобщо не искаше това пътешествие по грешния свят, – отче игумене, не е ли по-добре да не ми възлагате тази трудна задача? – И му се поклони ниско.

– Че каква е тази трудна задача? Да не би да те пращам пеша да идеш? Ти ще си на магарето и всичкият ти труд по селата е с едната ръка да държиш юздата му, а с другата да благославяш.

Игуменът го изгледа ухилено.

– Отче Натанаиле, не че не искам да се трудя: дошли сме в манастира, за да се трудим и да водим аскетичен живот, за да придобием християнски добродетели, но времето е лошо.

– Че това време лошо ли е? През месец най-разходка да направиш, на здравето ще ти помогне.

– Времената, отче, времената са лоши! – издума живо отец Гедеон. – Вижте, доктора са го вързали и може християнинът на гибел да иде. Неверниците турци са род немилостив. Пазн боже, ако не обвинят, че бунтувам народа, тогава и манастирът ще пострада! Опасността е голяма.

Игуменът се изкикоти гръмогласно.

– Ха, ха, ха – продължи да се смее той неудържимо, с ръце на кълбоците, като гледаше пълното, закръглено тяло на отец Гедеон. – Нима турците ще се усъмнят в теб? Отец Гедеон – политически апостол! Ха, ха, ха! Нали хората казват: „Накарай мързеливия на работа, на ум да те научи!“ Грях ти на душата, накара ме да се смее, когато не ми беше до смях. Дяконе Викентий! Дяконе Викентий! Ела да чуеш какво казва Гедеон. Мунчо, иди извикай Викентий, че ще се удуша от смях.

И действително бурният смях на игумена събуди ехото на всичките околни чардаци.

Мунчо, като чу заповедта, завъртя глава още по-страшно, с широко изпулени очи, които изразяваха тъп страх.

– Руссиян (*руснак*)! – извика той разтреперан и сочеше чардака, където беше отишъл дяконът. А за да не го принудят пак (*за да не го накарат отново да направи нещо*), той закричи бързо в противоположната посока.

– Руссиян! Какво е туй нещо Руссиян?

– Таласъм (*зъл нощен дух*), ваше преподобие – добави отец Гедеон.

– Откога Мунчо е станал тъй плашлив? Той живееше като бухал из пушинаците.

– Наистина, отче Натанаиле, дух нощен ходи по чардака. Миналата нощ Мунчо дойде, та ме намери. Той беше помръзнал от страх. Той видял таласъм в бели дрехи, че излязъл от манастирската стая с големите прозорци. Разправя ми и други неща, но господ да го съди. Трябва да поръсим горния чардак със светена вода против зли духове.

Мунчо се беше спрял далеко и гледеше уплашено към чардака.

– Че какво е видял! Ела, отче, да обиколим – каза игуменът, на когото му хрумна, че там може да са влизали крадци.

– Пазй, боже! – каза Гедеон, като се кръстеше. Игуменът тръгна сам към чардака. Наистина, когато игуменът повика дякона, Викентий беше влязъл при Кралича.

– Какво ново има, отче? – попита той, като видя безпокойствието на лицето му.

– Нищо опасно – прибърза да каже дяконът. – Съдейки по известието, което ни донесе игуменът, е твърде неприятно. Тая нощ са арестували Соколов и са го закарали в К.

– Кой е този Соколов?

– Доктор в града, добър момък. Май са намерили в дрехата му бунтовни книжа (*книги, вестници, писма и други ръкописни и печатни материали*), кой знае? Аз го знам, че той е разпален патриот – каза дяконът угрижен, па продължи след малко: – Като го гонел караулът (*стражата*) снощи... той гръмнал с пицов и наранил полицаия, който му смъкнал връхната дреха. Ще пропадне клетият доктор. Слава богу, че вие сте извън подозрение и нищо не се чува за вас из града.

Когато дяконът свърши, той видя учуден, че Краличът си беше взел главата в двете си ръце и се щуреше като луд из стаята и пъхтеше болезнено. Пред тия знакове на безпределно отчаяние дяконът остана силно изненадан, без да може да разбере нещо.

– Какво правиш, човече? Няма нищо, слава богу (*Слава Богу, нищо лошо не се е случило.*) – извика Викентий.

Краличът се спря пред него с изкривено от нравствено страдание лице и извика почти яростно:

– Няма нищо, няма нищо, а? Лесно е да се каже! – И се удари по челото. – Та какво гледаш, Викентий! Не разбираш ли? Ах, боже мой, аз забравих тая заран да ти кажа, че тая връхна дреха беше на мен. Снощи, край града, един любезен момък, който ми показва къщата на бай Марко, явно е бил тоя Соколов, ми я подари, защото бях окъсан, и после тая дреха остана в ръцете на турския полицаи. В джоба ѝ аз бях преместил от съдрания джоб на сакото си вестник „Независимост“ (*издаван в 1873–1874 г. от Любен*

Кралевич и Христо Ботев; неофициален орган на Българския централен революционен комитет) и една прокламация (писмено обръщение с политическо съдържание), които ми дадоха в една троянска колиба, където пренощувах. Освен това са го обвинили, че гърмял срещу заптието, при което аз дори не бях докоснал пистолета си! Ах, проклетниците! Сега виждаш ли? Тоя човек става жертва заради мене. Аз съм проклет от съдбата да нося беди на ония, които ми правят добро.

– Голямо нещастие – прошепна Викентий тъжно и загрижено. – Още по-жалко е, че не е възможно да му се помогне, така е дошла работата.

Краличът се обърна с пламнало лице.

– Как не може да му се помогне? Нима аз ще оставя такъв великодушен човек и, както казваш, добър патриот да пропадне заради мене? Това е подлост!

Дяконът го гледаше в изумление.

– Не, аз ще го изтръгна от тая беда, макар че ще изгубя главата си!

– Какво може да стане? Кажй! Аз съм готов на всичко – извика Викентий.

– Аз сам ще го спася!

– Ти?

– Да, аз ще го спася. Само аз съм длъжен и съм в състояние да го спася – викаше разпалено Краличът, като тичаше из стаята, с изражение на страшна решителност и дързост.

– Нима ще трябва да нападнем затвора!

Викентий го гледаше учуден и даже поуплашен: той помисли дали Краличът не е полудял. Той му викна:

– Г-н Краличев, как мислиш да освободиш доктора?

– Не се ли сецаш?

– Как?

– Ще ида да се предам.

– Как? Да се предадеш? Сам?

– Искаш да моля някого? Отче Викентий, слушай. Аз съм честен човек и не искам да изкупувам живота си с хорските страдания. Аз не съм пътувал дотук шестстотин часа, за да извърша подлост. Ако не мога да жертвам живота си славно, то мога да го жертвам честно. Разбираш ли?... Ако аз не се предам още днес на турската власт и не кажа: този човек е невинен и че нямам нищо общо с него, палтото го сваляха от моя гръб, книжката са мои, аз съм опасният, аз съм виновният, даже – аз гърмях по турския полицаи, правете каквото щете с мене, то доктор Соколов е изгубен, особено след като не е могъл или не е искал да се оправдае. Има ли друго средство, кажй!

Дяконът мълчеше. Той осъзнаваше в дълбочината на честната си душа, че Краличът имаше право. Това самопожертване му се налагаше от чувството на справедливост и човещина и той не чакаше други да му напомнят това. Този човек му се видя сега още по-висок и с още по-ново обаяние. Образът му засия от оная благородна, тиха, небесна светлина, която само великите пламвания на доблестта хвърлят върху човешката физиономия.

Тя прави, буйни, прочувствани слова на Кралича гърмяха в душата му сладко и тържествено. На него му се искаше той да бъде на негово място, той да ги каже и той да ги изпълни. Очите му се премрежиха от трогателни сълзи.

— Покажи ми пътя за К. — каза Краличът. Ненадейно на прозореца се мярна голямата космата глава на игумена (*управителя на манастира*), чиито стъпки по чардака (*дървения балкон*) сред разпаления си разговор те не бяха чули. Краличът се сепна и погледна въпросително дякона.

Дяконът изскокна тичейки навън, отведе игумена до дървения парапет на чардака и му говори дълго с твърде разпален вид, със силни ръкомахания и с чести поглеждания към стаята, където чакаше Краличът, нетърпелив и развълнуван. Когато вратата пак се отвори и влязоха Викентий и Натанаил, той посрещна игумена и му поиска ръката, да я целуне.

— Чакай, аз не съм достоен да ми целунеш ръка — извика просълзен игуменът и като обви с двете си ръце врата му, го целуна, както баща целува своя син, когото отдавна не е виждал.

VIII. У ЧОРБАДЖИ ЮРДАН

У стария чорбаджи Юрдан, по случай на отвлъкване, в този ден имаше голява сватба. Бяха поканени роднини и приятели на децата и на партията му.

(Отаратките са част от сватбените обреди, когато младоженците отиват при родителите на бузката скоро след сватбата.)

Юрдан Диамандиев, човек на години вече, болнав, намръщен и нервен, беше от ония български чорбаджии, които направиха грозно това име. Неговото богатство растеше, многобройната му челяд добруваше, думата му се тачеше (*неговото мнение беше уважавано и зачитано*), но никой не го обичаше. Стари неправди и грабителства над бедните, близките му приятелски отношения с турците бяха го направили омразен и сега, когато не правеше или не можеше да направи зло. Той беше типичен човек на миналото.

При всичката намръщеност на Юрдан обядът беше весел. Кака Гинка, женената му дъщеря, хубавелка още, приказлива, хлевоуста (*не мисли много какво говори*) и лудичка, и която биеше, когато трябва, смирения си мъж, забавляваше гостите с шеги и подигравки, които неуморимият ѝ език ръсеше наляво и надясно. Най-много се кискаха трите монахини. Едната от тях, госпожа Хаджи Ровоама, Юрданова сестра, която беше куца, злъчна и клюкарка, влизаше в тона на кака Гинка и пускаше от време на време язвителни подигравки за отсъстващите. Хаджи Смион, зет на стопанина на този дом, се смееше енергично със зальък в уста. Хаджи Павли, сватът, също замаян от смях, ядеше с вилицата на Михалаки Алафрангата, който, поразсърден от това невнимание, гледаше навъсено наоколо.

Михалаки носеше прозвището „Алафранга“ (*французина; който се държи и се старее да изглежда като французин*) твърде заслужено: той пръв в града беше облечен в панталони (*а не шалвари и патури, които са част от традиционното мъжко*

облекло тогава) преди трийсет години и бе заговорил на френски. Но той си беше замръзнал там. Палтото му и днес беше от епохата на Кримската война, а френският му речник, състоящ се от няколко думи, не се умножи с нито една дума.

(Кримската война (октомври 1853 – февруари 1856) е военен конфликт между Русия и съюза между Османската империя, Франция, Британската империя, Сардинското кралство и Графство Насау. Кримската война оказва голямо влияние върху Българското Възраждане и нашето националноосвободително движение.)

Но славата му на учен човек остана и до днес заедно с ласкателния прякор. Михалаки осъзнаваше това и се надуваше; държеше се тежко, говореше важно и на никого не позволяваше да му каже „бай Михал“, защото имаше и Михал Пандуринът *(Михал въоръжения пазач)*, с когото не искаше да го бъркат, нито да има нещо общо.

И наистина, що се отнася до титлата Михалаки, *(Името Михалаки е гръцка умалителна форма на името Михаил, на български казваме Михаилчо.)* беше твърде претенциозен, все нещо не му харесваше. Той беше имал дългогодишна омраза със съседа си Иванчо Йотата, защото Йотата два пъти бе нарекъл на едно събрание Михалаки Алафрангата с името Михалаки Малафранзата, като мислеше, че е все едно.

(Думата „малафранза“ напомня звученето на италианското „male di francia“ и на гръцкото „malafranza“, което означава „сифилис“ – тежка, върлуваща по онова време из цяла Европа венерическа болест. Заради затова Михалаки Алафрангата мрази Иванчо Йотата.)

Срещу Алафрангата седеше Дамянчо Григорът, човек петдесетгодишен, дълголик, сух, чер, с лукав, дяволит поглед, с подвижни иронични устни, но с важна сериозност, разляна по лицето му. Той беше многословен, сладкодумен разказвач, неизчерпаем с приказки, дълбок като кладенец и с фантазия, богата като съкровищата в Халима *(баснословни съкровища, за които се разказва в сборника с арабски приказки „Халима“)*: от капката изкарваше море, от зрънцето – планина, а когато нямаше зрънце или повод, той пак разказваше.

Главното е, че той сам си вярваше – единственият начин да убедиш другите. А иначе Дамянчо беше един от първите търговци, родолюбец и човек, който даваше полезни съвети.

Съпругът на така Гинка ядеше пред себе си смирено, защото, щом си позволише да каже нещо или да се изсмее весело, тя му хвърляше свиреп поглед, за да не смее да се отпуска пред нея. Малохарактерен и слаб, той се беше съвсем обезличил и вместо тя да се казва Гинка Генкова *(Гинка, жената на Генко)*, той се наричаше Генко Гинкин *(Генко, мъжът на Гинка)*.

До него Нечо Пиронков, аазáта, от време на време пошуваше нещо важно на Кириак Стефчов, модерно, европейски облечен, който му кимаше, без да го слуша, и хвърляше усмихнати погледи към Юрдановата дъщеря Лалка.

Той беше наказан за едно невнимание, защото на Нечо му скимна да вдигне наздравица с него, но чашата с виното се изля на белите Стефчови панталони.

Тоя момък, когото видяхме вече при бея (турския кмет) — и който ще играе роля и занаят в разказа ни, — със самочувствието на богаташки син, беше син на един чорбаджия от мащаба на Юрдан Диамандиев. Млад човек, но с остарели разбирания, той оставаше недостъпен за новото великодушно влияние на свободолюбивите идеи. Може би затова беше гледан с добро око от турците — нещо, което отблъскваше от него младежите, които смятаха, че докладва на турците всичко, което чуе. За това още повече спомагаха горделивият му характер, злобната му и завистлива душа и поквареното му сърце. Но въпреки това, или заради това, чорбаджи Юрдан имаше слабост към Стефчов и не криеше никъде доброто си мнение и разположение към него. Затова мълвата, криво или право, готвеше Стефчов за бъдещ зет на Юрдан.

Трапезата беше вдигната и кафето бе поднесено от едно високо, румено, чернооко момиче, облечено в черно, което не привлече ничие внимание. Разговорите, започнати на трапезата, продължиха и след нея, защото пъргавата така Гинка умееше да ги подгръва с неизчерпаемата си приказливост. Скоро неусетно стигнаха до най-обсъжданата тема в момента: приключението на Соколов. Тази тема изведнъж привлече вниманието на всички и даде ново и приятно оживление на следобедната почивка.

— Ами сега жената на доктора какво ли прави? — смееше се госпожа Серафима.

— Коя е тази жена на доктора? — попита сватята.

— Клеопатра, сватя.

— Трябва да отидем да я разговорим и да я убедим да му пише писмо, че и той сега може да милее за госпожата си — каза така Гинка.

— Михалаки — обърна се сватята към Алафрангата, — Що за дума е Клеопатра? Баба Куна не може да я произнесе, ами вика калѐвра (обувка, чехъл).

Михалаки се навъси, дълбокомислено премълча и продума протегнато:

— Клеопатра е еленска (ѐлинска; от древна Гърция, наричана Елада), тоест гръцка дума; Клеопатра значи: плаче за, плаче за.

— Плаче за доктора, кажи го просто — каза Хаджи Смион ухилен, като бръкна без нужда в джобовите на самото си.

(Женското име Клеопатра има гръцки корени и произлиза от думите "клеос" — "слава" и "патрос" — баща. То означава „слава на бащата“ или „славна по диния на баща си“. Но има и друга гръцка дума „клео“ κλειω, която звучи по същия начин, но означава „плача“. Затова героинята смята, че името Клеопатра означава „плаче за...“)

— Ех, та то името ѝ дадено — каза госпожа Хаджи Ровоама. — Но един друг още повече ще плаче за доктора. — И като се наведе на ухото на Хаджи Смионовица (съпругата на Хаджи Смион) и на друга една булка, им пошушна нещо. И трите се усмихнаха лукаво. Този смях зарази и другите гости.

— Не думай, Гино! Нима говориш за жената на бея? — питаше учудено Мачовица (съпругата на Мачо).

— Гледай си работата, вълкът яде и броено (Вълкът не подбира, яде каквото може да докопа, дори онова, което принадлежи на друг.) — каза така Гинка.

И пак изсмиване.

– Кириако *(гръцко име; бълг. Неделчо)*! Какви печатни материали бяха намерени у Соколов? – попита Юрдан, който не можеше да разбере кисканията на гостите.

– Бунтовнически, от първия ред до последния. Беят ме повика посред нощ да му ги превода. Те бяха, бай Юрданчо, такива помии и дивотии, каквито само изкуфели глави могат да измислят. Прокламацията пък на букурещкия комитет канеше да направим на прах и пепел всичко, ама да се освободим.

(букурещкия комитет – Централният революционен комитет, подготвил народното въстание през 1870-1875 г., основан от Л. Каравелов и В. Левски.)

– Всички измрете да се освободим – иронично отбеляза Нечо Пиронков.

– Тия негодници горят и правят на прах и пепел, но какво?

– Чуждото. Те нямат тук никаква собственост. Прах и пепел, лесно е да се руши! Мръсници! – каза сърдито чорбаджи Юрдан.

– Истински разбойници – продума Хаджи Смион. Дамянчо Григорът, който досега нетърпеливо търсеше тема за някой дълъг и интересен разговор, се хвана за последните думи на Хаджи Смион и рече:

– Хаджи, като каза разбойници, та се сетих нещо, но има разбойници и разбойници. На мен едно време ми се случи да ида в Щип *(сега град в съседна Република Северна Македония)* – то беше през 1863 год. – пак през май месец, на 22-ри, в три часа през нощта, събота и облачно.

Тогаво бай Дамянчо разказа една предълга история за разбойници, в която освен тях играе роля и щипският *(от град Щип)* ханджия *(собственик на хан – хотел и ресторант)*, двама паши, един гръцки капитан и сестрата на влашкия княз Куза.

(паша – висш граждански и военен титул в Османската империя; турски губернатор, управител на големи области в империята)

(Княз Куза – Александър Куза – владетел на княжествата Влахия и Молдова; а през 1861-1886 г. е княз на обединена Румъния.)

Всички слушаха с пълно внимание, ако не и с пълна вяра, увлекателния разказ на Дамянчо, като сърбаха с голямо удоволствие кафето си.

– Като искат да горят, и метоха дали ще запалят? – попита госпожа Серафима.

(Метохът е малък манастир, разположен в населено място.)

– Да ги запали огън небесний! – избъбра госпожа Хаджи Ровоама.

– Представете си – продължи Стефчов, – цял разврат е разпространението на такива безобразия! А това погубва добрите чувства у младежите и ги прави безделници или ги завежда на бесилка. Вижте Соколов, много жално!

– Много жално, да – потвърди Хаджи Смион.

Михалаки Алафрангата се обади:

– Още вчера, по един разговор с доктора, познах на кой ум слугува *(на кого симпатизира, за кого работи, на чия страна е)*. Той плачеше, че нямало у нас Любобратичи!

(Мичо Любобратич – войвода, участвал във въстанието срещу турските власти в Херцеговина от 1857 до 1862 г.)

– А ти какво му отговори?

– Отговорих му, че пък има бесилки, ако няма Любобратичи.

– Правилно си му отговорил – каза Юрдан.

– Какви са тия Любобратичи? – попита любопитната сватя.

Генко Гинкин, който четеше редовно вестник „Право“ и беше в течение на политиката, отвори уста да отговори, но каква Гинка го стрелна с поглед и отговори тя:

(Вестник „Право“ е български вестник, излизал в Цариград през 1869 под редакцията на Христо Стоянов и Иван Найденов. Той е продължение на вестник „Гайда“, чието подзаглавие е „Сатиричен вестник за свестияване на българите.“)

– Войвода на херцеговците, бабо Доне. Хе, да имаме един Любобратич, аз ще нося знамето на неговата чета, па ще ходим да сечем зелките *(ще сечем вражески глави)*.

– Хе, да имаше Любобратич, то друга работа тогава и аз бих минал под неговата команда – каза Хаджи Смион.

Юрдан ги изгледа строго:

– Такива работи, Гино, и на шега не бива да се приказват. Хаджий, ти приказваш без да мислиш. – Па като се обърна към Алафрангата, попита:

– Сега с доктора какво ще стане?

– Според законите – отговори Стефчов – за посягане на царски човек има смърт, или Диарбекир *(затвор в отдалечената османска провинция Диарбекир)* до живот.

И той изгледа победоносно.

– Пада му се – избъбра Хаджи Ровоама, – какво му е направил метохът, че да го гори?

– Търсил си го е – каза Нечо азата. – Снощните гърмежи не бяха случайни.

– Нечо като каза „гърмежи“, та ми дойде на ума, а, пази боже, в Кримската война аз и Иван Бошнаков отивахме за Босна, помня като днес: беше ден или два до Никулден; над Пирот замръзнахме, когато избухна една страшна буря, но каква буря!

И Григорът разказа как светкавица гръмнала над главите им, запалила един орех, утрепала петдесет овце и откъснала опашката на дърестия му *(с червено-кафяв косъм)* кон, който продал после с намалена цена.

Григорът разказа всичко това с такава добросъвестност и красноречие, че публиката го слуша до края с непрекъснато внимание. Стефчов и Нечо азата се спогледнаха усмихнато. Михалаки стоеше все важно наведен, а Хаджи Смион зяпаше, поразен от съкрушителната сила на Дамянчевата светкавица през зима.

(През зимата – два дни преди Никулден – има светкавици, защото се образуват само в горещи и влажни бури. Това доказва, че разказът на Григорът е измислица.)

Докато Дамянчо още разказваше, каква Гинка се беше озърнала да търси Лалка.

– Къде се дяна Лалка, Радо? Я иди я повикай – обърна се Хаджи Ровоама повелително към младата мома в черно.

Лалка, след думите на Стефчов, изказани с такова жестоко хладнокръ-

вие, се беше оттеглила полека и беше влязла в една стая; там се бе тръснала на леглото, с главата надолу, и бе заплакала с глас. Порой сълзи се изляха от очите ѝ, сякаш дълго време бяха събирани на едно място. Горкото момиче хълцаше от плач и трудно дишаше. Люта жалост и мъка се четяха по лицето ѝ. Тия хора, които така грозно се гавреха с бедата на доктора, възмущаваха душата ѝ. Това усилваше страданията ѝ. Боже мой, боже мой, как нямат милост!

Сълзите облекчават даже и безнадеждните мъки.

А докторовата съдба беше още неизвестна и имаше място за надежда.

Лалка стана, отри хубавото си бяло лице и седна до отворения прозорец, за да изветрият по-скоро следите от сълзите ѝ. Тя гледаше разсеяно, без да вижда минувачите по улицата, които вървяха безгрижно и равнодушно. Тоя жесток свят не съществуваше за нея, тя не искаше да види, нито да чуе някого, защото целият ѝ вътрешен свят беше изпълнен с мисълта за един единствен човек.

Веднага едно бързо конско топуркане привлече вниманието ѝ. Тя погледна и остана прехласната. Доктор Соколов, яхнал на бял кон, се връщаше весело. Той я поздрави учтиво и отмина нататък. В радостта си тя дори не се сети да отговори на поклона му, а сякаш подтикната от непреодолима сила, припна при гостите и извика развълнувано:

– Доктор Соколов се върна!

Неприятно учудване сеобрази по повечето лица. Стефчов побледня и проговори уж небрежно:

– Сигурно го водят за нов разпит. Той няма лесно да избегне Диарбекир (*затвора*) или въжето (*бесило*).

В тоя миг срещна презрителния поглед на Рада, който го уязви жестоко, и внезапен пламък от гняв обля лицето му.

– Не думай, Кириак! Дано успее да ги избегне, горкият; жал ми е за младостта му – каза с чувство така Гинка.

Първите подигравки по отношение на доктора паднаха от езика; те не идеха от сърцето. Светлата искра в човешката душа винаги е готова да светне под удара на страданието, стига да я има там.

За честта на Хаджи Смион трябва да кажем, че и той искрено се зарадва, но не посмя да изрази това пред Юрдан, както пернатата му дъщеря така Гинка.

IX. РАЗЯСНЕНИЯ

Щом докторът пристигна у дома си, той излезе, мина бързо покрай Ганковото кафене, откъдето мнозина го поздравиха с „гечийш ола“ (*поздрав след оздравяване или справяне с проблем*), а най-усърдно самият кафеджия, и отиде в дома на Марко. Тъкмо когато влизаше там, той видя отдалече Стефчов, че минаваше, излязъл от Юрданови.

– Кланям ви се, господин преводач – извика докторът с презрителна усмивка.

Марко, обядвал вече, седеше на широката дървена пейка, покрита с меки завивки между чемширите (*зелените храсти чемшир*) и си пиеше кафето.

Той посрещна с възторг доктора. После, като отговори весело и на поздравленията на домашните, Соколов каза:

– Ще ти разкажа сега комедии, бай Марко.

– Каква беше тая работа, уважаеми?

– Та и аз сам си се чудя. Това ми се вижда като една приказка, а не нещо за вярване. Вземат ме миналата нощ от вкъщи, току-що се бях върнал от вас, и ме закарват на конака. Ти си чул вече какво ме разпитваха там и ме обвиняваха. Кой би помислил, че моето износено късо палто би могло да породи такива истории! Арестуваха ме. Мина не мина един час, влязоха двама полицаи: „Докторе, стягай се!“ „Какво?“ – питам. „Ще отидеш в К. Беят заповяда.“ „Много добре.“ – Излизаме, тръгваме – един пред мене, друг зад мене, с пушките. В К. стигаме в ранни зори. И там ме затвориха в ареста, защото бе още рано и съдът не бе отворен. Престоях така затворен четири часа, които ми се сториха години.

Най-после ме изваждат пред съдията. Там няколко съдебни заседатели и първенци прочитат някакъв протокол, от който не разбрах нищо. И там въпроси, и там глупости с нещастното ми палто. То стои на зелената маса и ме гледа жално. Съдията отвори едно писмо, написано явно от нашия турски полицейски чиновник, отговарящ за арестантите и за реда в конака, извади книжката (*вестниците*) и ме пита: „Твои ли са тия книжкѝ?“ „Не ги познавам.“ „А как са попаднали в твоя джоб?“ „Да не би аз да съм ги сложил там?“ Той продължава да чете писмото. Бай Тинко Балтоолу взема вестника и го разгръща. „Господине – казва тихо на обвинителя, – в тоя вестник няма нищо незаконно, той се отпечатва в Цариград.“ И ме поглежда усмихнато. Аз със сигурност не разбирам нищо, стоя като дърво.

(Цариград е името, с което българите наричат Константинопол – столицата на Източната римска империя, която по това време е столица на Османската империя. Съвременното турско име Истанбул е дадено през 1930 г.)

Съдията пита, не е ли това бунтовническият вестник от Влашко (*днешна Румъния*)? „Не, господине – отговаря Балтоолу, – тоя вестник не приказва за политика – той пише само за вярата, протестантски вестник!“ Тогава гледам, бай Марко, и не вярвам на очите си: „Зорница“!

(„Зорница“ е първият български вестник. Той е религиозен християнски протестантски седмичен вестник на български език (1876-1948), издаван в Цариград, а после в България.)

Тинко Балтоолу (*Тинко Балтов*) взема възванието, чете, поглежда ме и се смее пак. „Господа, това не е вестник срещу държавата. Това е вестникът на Иван Богоров!“ И чете наглас: „Практически лечебник от доктор Иван Богоров“. Съдията гледа захласнат, всичките се смеят, разсмя се и съдията, смее се и аз. Какво да правя? Можеш ли да не се смееш? Ами главното е как е станало това чудотворно превръщане на вестниците! Както и да е. След кратко съвещание с първенците съдията ми казва: „Докторе, тук е станала грешка; ти извинявай за безпокойството.“ Безпокойство той нарича търкалянето ми из затворите и влаченето ми нощем от конак на

конак (*тук: от едно полицейско управление в друго*). „Дай един поръчител, па си иди жив и здрав!“ Аз стоя като замаян.

– Ами за раненото заптие (*за ранения турски полицай*) не питаха ли?

– За него изобщо не ме питаха. Според както разбрах, дали някой бе подсказал на нашия бей, дали сам се бе сетил, но бе разузнал по-добре работата, та беше добавил в писмото си, че за нараняването на турския полицай не ме смята за виновен. Явно той сам си е признал, че лъже.

Лицето на Марко светна от задоволство. Той вярваше, че синът на дядо Манол е гърмял, и се безпокоеше за последствията.

– Сега, слава богу, ти си свободен.

– Както виждаш. Но чакай, има нещо още по-чудно – каза докторът, когато се озърна и видя, че няма никой от домашните.

– Бай Николчо ми дава коня си, да се върна – същият ми стана и поръчител. Излизам от К. и тъкмо стигнах до еврейските гробища, гледам, откъм Балкана идват двама души, единият от конто е дякон Викентий, и ме вика да спра. „Къде така, господин Соколов?“ – пита изненадан и той, като ме вижда свободен. „Отивам си. Няма нищо.“ Той отваря ей такива очи. Разказвам му работата и той ми се хвърля на врата и ме целува, и ме стиска. „Какво е това, отче Викентий?“ „Да ви запозная с господин Бойчо Огнянов“ – и ми показва другаря си. Чак тогава се възрях в него. Бре! Познах го! Той беше същият, на когото дадох късото си палто снощи!

– Как? Сина на дядо Манол? – извика неволно Марко.

– Как? Познаваш ли го? – попита учудено докторът.

Марко се съвзе.

– Продължавай да видим – каза той развълнуван.

– Ръкувахме се, запознахме се. Той ми благодари за дрехата и с отчаян глас поиска извинение. – Нищо, господин Огнянов, аз никога не съжалявам, когато сторя малко добро на някого. А вие къде отивате – питам. „Господин Огнянов идваше насам, за да ви търси вас тук“ – отговори Викентий. – Мен? „Да, искаше да ви освободи.“ – Да ме освободи? „Да, като се предаде на властта и като се признае за виновен във всичко.“ – Нима за това дойдохте тук? Ах, господин Огнянов, какво щяхте да направите? – извиках аз поразен. „Каквото бях длъжен да направя“, отговаря той просто. Аз не можах да се сдържа, просълзих се и насред пътя го прегърнах като роден брат. А? Каква душа благородна, бай Марко! Какво рицарство! Такива хора трябва да има в България.

Марко не отговори нищо. Две дълги сълзи се бяха проточили по бузите му. Той се гордееше за дядо Манол.

Докторът помълча малко и продължи:

– Ние се разделихме, те отново тръгнаха през полето, а аз право насам, но още съм смутен от тая среща, а още повече от смяната на вестниците. Аз ти казвам, че тук с очите си видях вестник „Независимост“ и самото политическо обръщение. Там излизат „Зорница“ (*протестантски седмичен вестник на български език (1876-1948)*) и вестника на Иван Богоров! Как са били сменени? Кой ги е сменил? Грешка ли е това на бея? – Всякак си блъскам ума и не мога да отгатна. Кажми ми ти твоето мнение, бай Марко.

(Иван Богоров (1818-1892 г.) е лекар по професия; автор на първата българска граматика, издадена през 1844 г. в Букурещ. Той е един от най-първите създатели на новобългарския книжовен език.)

И докторът скръсти ръце и зачака отговор. Марко смукна дългата си лула важно и с една неуловима усмивка на устните каза:

– Ти не разбираш ли, че някой приятел е направил това? Каква грешка? Къде ще се намерят у бея протестантски вестници и Богорови новини?

– Но кой ще е този неизвестен благодетел, който спаси мен от опасност, а Огнянов от непременно гибел; помогни ми и ти да се сетя. Аз трябва да му благодаря, да му целувам ръцете и краката.

Марко се наведе към доктора и тихо му каза:

– Докторе, слушай. Това, което ще ти кажа, трябва да го пазим в тайна до гроб.

– Давам честна дума.

– Вестниците ги смених аз.

– Ти, бай Марко! – извика докторът и скокна.

– Седни и трай. Сега слушай как. Тая заран, много рано, отидох в Ганковото кафене и от кафедрията пръв чух за твоето арестуване. Аз се учудих и смях. Не щеш ли, идва полицейският началник и ми разправя, че те били изпратили миналата нощ в К., за където си тръгвал с писмо от бея, към което били приложени опасните вестници. Аз не знаех какво да сторя! Онбашията постоя малко, па си излезе. Тогава видях, че е забравил писмото. Ганко беше зает със своята работа на фризьор и бръснар и в момента миеше главата на един клиент. Хрумна ми да го скрия и скъсам, но това малко щеше да ти помогне. Тебе пак щяха да те влачат, съмнението оставаше. Какво да правя? А нямаше време да мисля. Тогава ми дойде нещо наум, което през целия си живот не бях помислил. Видиш ли ме, докторе, аз доста съм се занимавал с търговия и чуждо писмо не съм разпечатвал. Това го сиятах за най-безчестното нещо, бог да ме прости, но днес го направих за пръв път и за последен. Припкам у дома, заключвам се в кабинета си, разлепвам полека червения восък на плика и слагам вътре други вестници, каквито ми попаднаха под ръка. Турците са пипкави *(не са сръчни, бавно работят, бавно се сецат)*, ти знаеш. После оставям писмото пак на мястото му, без да се сети кафедрията. Слава богу, че всичко свърши благополучно. Сега съвестта не ме мъчи толкова.

Докторът изслуша прехласнат и каза трогнато:

– Бай Марко! Вечно благодаря. Ти наричаш това безчестие – то е слава, то е подвиг! Ти спаси двама души от пропаст, като изложи на опасност самия себе си. Такава услуга баща на син не би направил.

Докторът не можеше повече да говори от възмущение. Марко подзе пак:

– Снощи синът на дядо Манол ме намери, наистина, но мина през стряхата, та причини връзката и докара полицията.

– Бойчо Огнянов ли?

– Така ли го наричате вие? Той е, той е. Баща му ми е голям приятел и той, клетникът *(горкият, клетият)*, като не познавал никого, се опитал да се скрие при мен. Ти си го добъл. Пред Иванчо не исках да ти кажа, но избяга още същия час *(веднага)*.

– Откъде идва той? – попита докторът, целия погълнат от тоя извънреден образ.

– Той не ти ли каза? От Диърбекир е избягал.

– От Диарбекир?

– Не бързай! Къде отиваш?

– Отивам в манастира, където го крие дяконът. Трябва да поговоря с него. Позволяваш ли ми само на него да кажа това, което ми довери? Той трябва да знае кому дължи живота си, защото щеше да се предаде, ако не бяха ме пуснали.

– Не, аз те заклевам, докато си жив, това да го мълчиш и да се опиташ да го забравиш. Казах го само на теб, като една изповед, колкото да ми поелекне. Поздрави само сина на дядо Манол, нека да ме посети, но през голямата врата.

Х. ЖЕНСКИЯТ МЕТОХ

(Метохът е малък манастир, разположен в населено място, близо до хората. Често е собственост на по-голям манастир, намиращ се на отдалечено място, осигуряващо на монасите или на монахините спокойствие и уединение. По време на османското владичество в българските земи метохите спомогат за запазване на православието вярата. Те са място за разпространение на идеи и книжнина. Почти винаги към тях има килийни училища, които поддържат грамотността сред българите.)

Женският манастир в Бяла черква беше съвсем противоположен на мъжкия, затътен при планината и вечно глух и безлюден.

Тук, напротив, шейсет-седемдесет монахини, стари и млади, сновяха цял ден по двора и по дървените балкони и огласяха с весела глъчка *(с весели гласове)* широката ограда, която ги защитаваше от суетата на грешния свят. Това движение траеше от сутрин до вечер.

Метохът имаше славата на най-активен разсадник на новини из града. Тук беше люлката на всичките клюки, които обикаляха и смущаваха огнищата на грешните миряни *(къщите на обикновените хора)*; тук предсказваха, подготвяха годежи и разваляха венчила *(женеха и разведеха хората – само на думи)*. Оттук тръгваха всички невинни истории, за да обикалят целия град и да се върнат пак живо и здраво в колосален *(огромен)* размер, или пък обратно: влизаха тук сланки и излизаха планини. Такъв много шумен център привличаше, особено в празнични дни, много гости миряни *(обикновени вярващи хора, които не са служители на църковата)*, които благочестивите *(истинските християни)* жени нагощаваха с градски анекдоти и с вишнево сладко.

Госпожа Хаджй Ровоама, с която се запознахме у брат ѝ Юрдан, се славеше като най-веща *(най-опитна, най-знаеща)* познавачка на всякакви градски тайни и като изкусна интригантка и клюкарка. Някога е била игуменка *(управителка на манастира)*, свалена след едно въстание на републиката *(под „републиката“ тук се подразбира самият метох)*, тя и днес държеше нравственото лидерство в нея. За всичко се допитваха до Хаджй Ровоама.

Тя заверяваше точността на верните слухове или разобличаваше лъжливите; тя, когато си искаше, пускаше новини, които даваха за няколко дена умствена храна на републиката *(на монахините в метоха)*, после прескачаха оградите ѝ.

Госпожа Хаджи Ровоама тия дни беше ядосана от освобождаването от арест на доктор Соколов, опасния враг на метоха. Тя злобеше тайно и се учудваше: кой ли му е помогнал? Кой я лиши от удоволствието да слуша всеки ден, а и сама да тъче нови истории по съдбата му? Та това беше цяло безобразие! От четири-пет дни насам тя имаше безсъница, не можеше да затвори клепачи и да заспи. Тя постоянно умуваше, за да отгатне: защо докторът не е искал да каже на бея къде е бил в три часа през оная знаменита нощ, когато го арестуваха; и после, кой подмени вестниците? Най-после светла мисъл огря ума ѝ и това беше, когато четеше молитвата си след вечеря. Тя изгляска радостно с ръце, като Архимед *(Архимед – древногръцки математик, физик, астроном, роден в 287 г. пр.н.е.)*, когато открил великия си физически закон. Излезе навън и отиде при госпожа Серафима, съблечена вече, и ѝ каза с разтреперан глас:

– Сестро, ти знаеш ли къде е бил през оная нощ докторът, за което не е искал да каже на бея?

Госпожа Серафима напрегна уши.

– При жената на бея!

– Наистина ли е така, вярно ли е, Хаджийке *(обръщение към Хаджи Ровоама)*?

– Ами там, Серафимо, затова не е искал да каже, да не би да е луд? Света Богородичке, как не можах да се сетя по-рано – казваше Хаджи Ровоама пред иконостаса и се кръстеше.

– Ами ти знаеш ли кой пусна доктора?

– Кой, сестро Хаджийке? – попита сестра Серафима.

– Ами пак тя! Пак жената на бея.

– Сериозно ли говориш, Хаджийке?

– Боже, света Богородичке! Къде ми беше пустият ум!

Като изля вълненията на душата си, госпожа Хаджи Ровоама си отиде, дочете молитвата и легна с олекнала душа.

На заранта вече целият метох беше зает с един и същи разговор. Историята за доктора и за жената на бея растеше и придобиваше застрашителни размери.

При чуването ѝ всяка питаше:

– Кой е разбрал за това пръв, кой ти каза?

– Госпожа Хаджи Ровоама.

Това име обезоръжаваше всички томовци *(всички, които не вярваха)*.

(Думата „томовци“ идва от Библията – от името на Тома Неверни. В евангелските истории апостол Тома присъства с разказа за „Уверението Томово“. В него се разказва как Тома не повярвал на разказите за възкресението Христово, докато не видял със собствените си очи раните от гвоздеите и от пробитото копие в ребрата Христови. Изразът „Тома Неверни“ е станал нарицателен за недоверчив човек.)

И всички се втурнаха при Хаджи Ровоама, за по-лакоми подробности.

След два часа мълвата беше обиколрила целия град.

Но всяка новина, и най-любопитната, за три дни остарява. Трябваше нова храна за общността, която вече започна да се прозява от скука. Появяването в града на Кралича, когото никой почти не познаваше, отново стана причина за оживление на метоха и той зашумя. Кой е? Откъде е? Защо е дошъл? Какъв е? Никой не знаеше. В града се разпространиха най-любопитните версии за личността на Кралича. Но с изключение на името му, донесените сведения бяха противоречиви.

Госпожа Софiя казваше: дошъл бил да си поправи здравето.

Госпожа Рипсимiя увери, че бил търговец на розово масло.

Госпожа Нимфидора разправяше, че бил дошъл да става учител.

Госпожа Соломона и госпожа Парашкѐва загатваха, че не е нито едното, нито другото, ами е дошъл да изглежда момиче *(да участва в оглеждането на мома преди да бъде поискана за жена от годещари или от мамъка)* и даже знаят точно кое е това момиче.

Госпожа Апраксия се кълнеше, че бил руски княз, преоблечен така, че да не бъде разпознат, дошъл да прегледа старата крепост и да подари богослужебни дрехи и обзавеждане на църквата им. Но на госпожа Апраксия по-малко вярваха, защото тя нямаше връзки с първенците на града, а получаваше новините си от стопанката на Петко Бъзуняка и от сватите на Фачко Добичето, пък и беше малко глуга.

Госпожа Хаджи Ровоама слушаше всичките тия брътвежи и се подсмиваше под мустак – имаше ги два. Тя знаеше каква е работата, но искаше да помъчи останалите монахини. Само късно вечерта оракулът проговори *(Хаджи Ровоама казва своето мнение)*.

На заранта целият метох знаеше, че този непознат Огнянов бил турски шпионин!

Една от главните причини, а може би и единствената, заедно с Хаджи Ровоама пръсна такъв грозен слух за Огнянов, беше тая, че той още не я беше удостоил с посещението си; това беше кървава обида за нейното славолубие и Огнянов си спечели един опасен враг.

Този ден беше неделен. Наближаваше краят на църковната служба в метоха. Църквата беше пълна с жени, които се молеха на Бога. Те се трупаха отвън на двора, до църковните прозорци, под огромната клонеста круша.

Една част от тях бяха мирянки *(обикновени вярващи жени, които не са свързани с църквата)* – млади булки и госпожи, накичени и облечени с пъстри премѐни *(дрехи)* като кукли. Те шумяха весело и се озъртаха към вратата на метоха, за да огледат дрехите на другите представителки на прекрасния *(женския)* пол, които постоянно прииждаха в метоха. Другата част, състояща се от монахини, повечето млади, които не по-малко шумно от мирянките се озъртаха насам-нататък, шепнеха си и се кискаха често с глас. От време на време те се спускаха на рояк да грабнат някоя узряла позлатена круша, която падаше от дървото, и даже се посборичкваха за завладяването ѝ и пак се връщаха зачервени при другите богомолки *(жени, които се молят на Бога)* и се кръстеха.

Църковната служба свърши.

Един поток от миряни излезе от нея, пръсна се в двора и потъна в стаята на метоха. Малката спокойна, доста богато обзаведена стая на Хаджи Ровоама едва побираше гостите. Монахинята усмихнато ги посрещаше и изпращаше, а Рада, в чиста черна роклица и забрадка, подаваше сладко и кафе на червен поднос. След един час потокът от излизаци понамаля. Хаджи Ровоама често поглеждаше през прозорците, сякаш очакваше някои особени гости. Влязоха пак няколко нови, между които Алафрангата, Стефчов, поп Ставри, Нечо Пиронков и едно учителче. Лицето на монахинята светна. Виждаше се, че тях чакаше, и тя приятелски се ръкува с новите гости, които подаваха ръка и на Рада. Стефчов даже стисна силно нейната с намигване. Това хвърли в срамежлив огън *(това предизвика силно притеснение у)* младата мома и тя почервенея като божур.

— Кириако, пак ще те попитам, как стана тая работа с доктора — попита монахинята след обикновените здрависвания; — знаеш, че приказват вре-ли и некипели.

— Какво приказват? — попита Стефчов.

— Казват, че ти нарочно си казал на бея, че вестниците са бунтовнически, за да наклеветиш Соколов.

Стефчов пламна:

— Който казва това, е магаре и подлец. Вестник „Независимост“, брой 30, и едно възвание *(политическо обръщение)* бяха извадени от джоба. Ето и бай Нечо да каже.

(Вестник „Независимост“ е български вестник, издаван първоначално в периода 1873–1874 г. от Любен Каравелов с активното участие на Христо Ботев. Вестникът е неофициален орган на Българския революционен централен комитет.)

Нечо охотно потвърди.

— Та няма нужда да питаме Нечо. Какво знае Нечо? — обади се поп Ставри. — Ние го познаваме отпреди. Докторът, каквото и да направи все е престъпление срещу властта, за което може да бъде обесен. Аз и завчера казвах това на Селямсъза *(Иван Селямсъзът)*. Бях му ходил на гости, да опитам новата му ракия, той умее да ѝ слага анасон *(подправка, която придава специфичен аромат)* с мярка, точно колкото трябва. А ти, Хаджийке, добре ли си, здрава ли си?

— Както ме виждаш, дядо попе, младея се и аз с младите — отговори монахинята, па се обърна пак към Стефчов; — но ти не знаеш кой му е подменил писмата?

Хаджи Ровоама я сърбеше езикът *(много искаше)* да разкаже за откритието си.

— Полицията ще узнае.

— Вашата полиция нищо не струва. Аз да ти кажа кой е. Да ти кажа ли? — хилеше се тя, па се наклони на ухото му и му пошепна едно име. Но тайната беше казана толкова силно, че я чува всички. Нечо аззата подхвърли броеницата си нагоре, като се смееше към тавана, учителчето се спогледа многозначително с един от посетителите, а поп Ставри избърбора:

(Броеницата е наниз от кръгли мъниста. Броениците никога са служили за отброяване на добитък и на стока; после вярващите започват да броят с тях малките, които отпращат към Бога.)

– Опази ме, Боже, от съблазънта на нечистивите.

Рада засрамена се скри в килерчето.

– Вижте го, вижте го – извика Стефчов, като посочи Соколов, който с още двама минаваше през двора. Единият беше Викентий, а другият – Краличът, облечен с нови френски дрехи от сив вълнен плат. Всички се струпаха до прозореца.

Това даде повод на монахинята да каже и второто си откритие:

– Знаете ли кой е този?

– Оня новодошлият, който не е от нашия град ли? Той е някой си Бойчо Огнянов – отговори Стефчов, – но ми се вижда, че и той си търси гибелта на бесилото.

Хаджи Ровоама направи отрицателен знак с глава.

– Не е ли? – попита Стефчов.

– Не е, друго е, дай да се хванем на бас.

– Бунтовник е.

– Не, шпионин! – каза монахинята натъртено.

Стефчов я изгледа смаян.

– И глухият цар го е чул, само ти не знаеш.

– Анатема *(проклятие)*! – избъбра поп Ставри.

Хаджи Ровоама следеше злобно къде ще влязат.

– У госпожа Христина влязоха! – извика тя.

Госпожа Христина имаше лоша слава. Тя минаваше за патриотка и се мешаше в комитети. Веднъж Левски беше пренощувал в дома ѝ.

(госпожа Христина – Прототип на тази героиня е Христина Хранова Антонова от самоковското село Класура, която още като девойка се включва в националноосвободителното движение и става таен куриер на Софийския, Панагюрския и Ловешкия революционни комитети. Христина е верен съратник на Апостола на свободата Васил Левски. По време на Априлското въстание е в Батак, където редом с мъжете се бие срещу поробителя и е една от малкото оцелели при последвалото жестоко клане. Христина взема участие като милосърдна сестра и в Руско-турската освободителна война и воюва наравно с опълченците срещу ордите на Сюлейман паша при Стара Загора, Шипка и Шейново. Тя е първата българска акушерка. Умира в бедност на 14 ноември 1922 г. в София, на 70-годишна възраст.)

– Ама обичат я дяконите тая проклета Христина. – прибави Хаджи Ровоама със злъчна усмивка. – Ами вие знаете ли, че Викентий иска да хвърли калимявката *(калимявката е цилиндрична шапка, която носят свещениците или монасите по време на богослужение; „да хвърлиш калимявката“ означава да се откажеш от монашеството)*? И добре ще направи момчето. Кой го е направил монах толкова младо?

– Той добре е направил: или се млад ожени, или млад стани монах – възрази поп Ставри.

– Струва ми се, че ще направи първото, дядо попе.

– Пази, Боже! Дано да не стане така!

– Той ще праща годѐжници за Орлянковото момиче. Щом приемат пръстена, ще се откаже от монашеството и ще се венчѐе *(ожени)* във Влашко *(днешна Румъния)*. Но ми се струва, че няма да има този късмет.

И монахинята погледна многозначително и покровителски учителчето, за което тя готвеше същото момиче. Учителчето се изчерви смутено.

В това време се зададоха нови гости.

— Ах, батко иде! — извика Хаджи Ровоама, като се затече да посрещне Юрдан Диамандиев.

Гостите наставаха и излязоха след нея. Стефчов изостана малко, улови ръката на Рада да се прости, и я целуна дръзко по зачервената буза. Тя го перна през лицето и отскочи.

— Не те е срам! — избъбра със задавен глас и със засълзени очи и се скри в килера.

Стефчов, колкото бе надут към мъжете, толкова бе безочлив към жените, поправи килнатия си от плесницата фес, закани се свирепо на Рада и излезе зашеметен.

XI. РАДИНИ ВЪЛНЕНИЯ

Рада Госпожинка (тъй я наричаха нея за обозначение, че принадлежи на госпожа Хаджи Ровоама) беше високо, стройно и хубаво момиче, с простодушен и светъл поглед и с миловидно, чисто и бяло лице, което черната забрадка подчертаваше още повече.

Сираче от дете, Рада от много години живееше под един покрив с Хаджи Ровоама, която я беше прибрала като приемно дете. После покровителката ѝ я направи „послушница“ в метоха, тоест момиче, което се приготвя за монахиня, и я облече със задължителните черни дрехи.

Сега Рада служеше като учителка на девойките от първи клас, с хиляда гроша годишна заплата.

(Учителските годишни заплати през Възраждането са от 700-800 до 1500 гроша в селските училища и от 4000-5000 до 15 000 в големите български училища — много добро заплащане за онова време.)

Тежка е участта на всички сирачета момичета. Рано лишени от бащина любов и защита и от майчина нежна грижа, хвърлени на произвола на хорската милост или жестокосърдие, те отрастват и виреят, без да ги е огряла сладка, животворна усмивка, сред чужди на тях равнодушни лица. Те са цветя, поникнали под покрив; невесели *(нищо тъжни, нищо весели)* и без аромат. Пропуснете върху тях една великодушна струя светлина и техният скрит аромат ще изпълни въздуха със своето уханье.

Рада беше пораснала в тая задушлива и мъртвеца *(убийствена, потискаща)* атмосфера на монашеските стаи, под строгия несъчувствен надзор на старата клюкарка. На Хаджи Ровоама дори не ѝ минаваше през ума, че е възможно по-човеколюбиво отношение към това сираче; тя не можеше да види как деспотизмът ѝ ставаше все по-осезаем и непоносим за Рада, заедно с разбудяване на съзнанието ѝ и човешката ѝ гордост. Ето защо преди известно време видяхме Рада, вече учителка, че прислужва на чорбаджийската трапеза на Хаджи Ровоаминия брат.

Тия дни Рада беше твърде заета в училището, защото приближаваше годишният изпит. Денят му скоро настъпи. Още от сутринта девическото училище *(в него учат само момичета)* започна да се пълни с ученички, облечени и нагласени като пеперудки от майките си. Те с отворени учебници бръмчаха като рой пчели и преговаряха за последен път уроците си.

Църковното богослужение свърши и народът занавлиза в училището, както е обичаят, за да види годишните успехи на учениците. Прекрасни венци окичваха вратите, прозорците и катедрата; а образът на св. Кирил и Методий поглеждаше от великолепна рамка, направена от рози, росни *(свежи)* цветя и клончета от ела и чемшир. Скоро предните чинове се запълниха от ученичките, а всичкото останало място – от публиката, по-видните хора от която стояха напред, а някои даже на столове. Сред тях бяха и някои наши познайници *(хора, за които вече е разказано в този роман)*. Но оставаха още няколко стола за очакваните почетни и уважавани посетители.

Рада свенливо *(плахо, с леко притеснение)* нареждаше ученичките на чиновете и тихо им даваше някакви наставления *(напътствия, съвети, инструкции)*. Миловидното ѝ лице, оживено от вълнение, по причина на тържествеността, и осветено от големи влажни очи, ставаше обаятелно-прелестно *(прекрасно, излъчващо обаяние)*. Прозрачните розови облачета, играещи по бузите ѝ, издаваха трептенето на свенливата ѝ душа. Рада чувстваше, че сега върху нея падат стотина любопитни погледи, на нея ѝ ставаше неловко и губеше самообладание. Но щом главната учителка започна речта си и привлече към себе си вниманието, на Рада ѝ стана по-леко, по-ясно на душата, тя по-смело се огледа наоколо и погледна напред. Забеляза с радост отсъствието на Кириак Стефчов. Куражът ѝ се възвърна. Речта свърши при тържествена тишина *(тогава още не беше въведен обичаят на ръкопляскането)*. Изпитът започна от първи клас, по програмата. Добродушното и спокойно лице на главния учител Климент и благата му реч вдъхваха самоувереност у девойчетата. Рада с напрегнато внимание следеше отговорите им и техните случайни смущения и запъвания се отзоваваха болезнено върху чертите на лицето ѝ. Тия звънливи и ясни гласета, тия мънички розови устица, които привличаха целувки, решаваха съдбата ѝ. Тя ги заливаше със светлия си поглед, ободряваше ги с небесна усмивка и слагаше цялата си душа на техните трепетни устни.

В тоя миг навалицата до вратата намаля и даде път на двама закъснели посетители, които седнаха тихо на свободните столове. Тогава Рада погледна и ги видя. Единият, по-старият, беше настоятелят *(влиятелен гражданин, който подпомага дейността на училището)* – чорбаджи Мичо, а другият – Кириак Стефчов.

Неволно тънка бледност покри лицето ѝ. Но тя се постара да не вижда тоя неприятен човек, който я смущаваше и плашеше.

Кириак Стефчов размени няколко поздрави с глава, без обаче да се здрависа със Соколов, своя съсед, който не го погледна; кръстоса крака и започна да гледа намусено високомерно. Той слушаше разсеяно и повече гледаше към групата хора, сред които се намираше Лалка Юрданова.

Веднъж или дважд той строго и пренебрежително само измери Рада от главата до краката. На лицето му се изобразяваше душевна сухост и жестокосърдие. Той често слагаше под носа си стръкче карамфил и после пак гледаше надут и безстрастно. Учителят Климент се обърна с учебника си към Михалаки Алафрангата. Михалаки отклони и каза, че изпитва по френски. Учителят се обърна надясно и повтори поканата към Стефчов. Той прие и отмести стола си по-напред.

(Той често слагаше под носа си стръкче карамфил – по онова време хората изпользвали за лечение или за удоволствие аромата на определени билки и цветя. Например, за успокоение, мнозина обичали да смачкват леко един или няколко листа маточина и да пъхат билката не много дълбоко в едната си ноздра. Така прекарвали часове. По този начин етеричното масло на маточината оказвало успокояващ ефект. Друг вид удоволствие било да сложиш над горната си устна някакво ароматно цвете, като роза, карамфил и др. и с леко повдигане на горната устна да го поднесеш към носа си, за да усетиш аромата му. Ароматното цвете се придържало и с ръка, но се поднасяло много близо до носа, за да се усети по-силно неговия аромат. Този навик отдавна е изгубен и за днешните младежи е странен и непознат.)

Едно глухо шушукане се понесе из тълпата. Всички устремиха поглед към Кириак Стефчов. Предметът, по който изпитваха, беше българска история, кратката. Стефчов остави книгата на масата, потърка се между веждата и ухото, сякаш да разбуди ума си, и зададе високо един въпрос. Девоичето мълчеше. Тоя студен, неприветлив поглед проникваше като мраз в детската му душа. То се смути и дори не помнеше какъв бе въпросът. То погледна жално Рада, сякаш просеше помощ. Стефчов му повтори въпроса. Пак мълчеше.

– Да си иде – каза той сухо на учителката, – извикайте друга.

Излезе друго момиче. Стефчов му зададе въпрос. То чу, но не го разбра и остана безмълвно. Безмълвна беше и цялата публика, която взе да изпитва мъчително чувство. Девоичето стоеше като заковано, но очичките му се наляха със страдалчески сълзи, които не смееха да се проронят. То се насили пак да отговори нещо, заекна мъчително и замлъкна. Стефчов погледна ледено Рада и избъбра:

– Доста небрежно е преподавано. Повикайте друга ученичка.

Рада с глух глас произнесе друго име.

Третата ученичка отговори съвсем друго: тя не разбра въпроса. Като видя в погледа на Стефчов неодобрение, тя се учуди и се озърна безнадеждно наоколо. Стефчов ѝ зададе друг въпрос. Тоя път момичето нищо не отговори. Смуцението наведе погледа му, устните му, останали без кръв, затрепериха и то изведнъж заплака с глас и избяга, та се скри при майка си. Всички чувстваха мъка и товар на душата. Майките, чиито дъщери още не бяха изпитани, гледаха напред с недоумение и уплашени. Всяка трепереше от страх, да не чуе името на своето дете.

Рада стоеше като тресната. Капка кръв не беше останала на лицето ѝ; мъченически тръпки подръпваха бледните ѝ бузи; по челото ѝ, където преди малко се четяха толкова деликатни усещания, няколко едри капки пот избиха и измокриха дългите кичури коса покрай ушите ѝ.

Тя не смееше да вдигне очи. Струваше ѝ се, че потъва в земята. Нещо я душеше в гърдите, идеше ѝ да заплаче с глас – и едва се сдържаше.

Обществото не можеше да издържи това напрегнато състояние по-дълго и зашумя безпокойно. Зрителите се поглеждаха объркани, сякаш се питаха: какво става? Всеки искаше да излезе от това мъчително и неловко положение. Само по тържествуващото лице на Стефчов беше изписано задоволство. Шумът, ропотът (*сподавен, прислушен шум от гласове като израз на недоволство*) растеше. Ненадейно се възцари гробна тишина и всички погледи се устремиха напред. От публиката излезе Бойчо Огнянов, който досега стоеше потулен (*скрит, незабележим*), и като се обърна към Стефчов, каза твърдо:

– Господине, нямам честта да ви познавам, но извинете. Вашите въпроси, неясни и отвалечени, биха затруднили и ученици от V клас. Имайте милост към тия неопитни деца.

И като се обърна към Рада, попита:

– Госпожице, позволявате ли?

И както беше прав, помоли да извикат едно от изпитаните вече девойчета.

Усети се всеобщо облекчение. Съчувствен и одобрителен шум посрещна постъпката на Огнянов. В миг той прикова всички погледи, спечели всички симпатии. Пуснатата от Хаджи Ровоама клевета изгуби значение. Благородното му лице, обляно със страдалческа бледност и осветлено от един мъжествен и енергичен поглед, подкупваше непобедимо сърцата. Лицата на зрителите се проясниха, гърдите им свободно въздъгнаха. Всеки виждаше, че Огнянов владее положението. И беше доволен.

Огнянов простиичко попита момичето за същото нещо, за което го пита и Стефчов. Сега то отговори. Майките въздъгнаха и пратиха благодарни погледи на човека, който явно не беше оттук. Името му, ново и странно, обикаляше по всичките уста и се запечатваше в сърцата.

Повикаха другото девойче. И то отговори удовлетворително, според възрастта си.

Тогава всичките тези деца, преди малко изпоплашени до подивяване, устремиха приятелски погледи към Огнянов. Духът на всички се повдигна; те се запрепираха (*започнаха да спорят*) коя да излезе по-напред, за да поговори с този добър човек, когото вече обичаха. Рада от едно прехласване (*възторг, унесеност, замечтаност*) мина в друго. Учудена, трогната до сълзи, изненадана, тя гледаше с благодарност този великодушен човек, който ѝ дойде на помощ в такава тежка минута. За първи път тя получаваше, и то от един непознат топла и братска съпричастност. Този ли бе шпионинът! Той сега стоеше като неин ангел хранител (*ангел, който я пази от беди*)! Той смаза Стефчов като червей. Тя тържествуваше, тя отново се изправи, почувства се уверена, тя погледна гордо и щастливо навсякъде – и навсякъде срещна съчувствени погледи. Сърцето ѝ се изпълни с признателно вълнение, а очите ѝ със сълзи...

На третото момиче Огнянов зададе такъв въпрос:

– Райно, я ми кажи, при кой български цар българите станаха християни, покръстиха се?

И той гледаше кротко и приятелски невинните очички, обърнати към него, по които още имаше следи от сълзи.

Момиченцето помисли малко, помръдна устните си и извика с гласец ясен, тънък и звънлив, като на чучулига, когато пее сутрин във въздуха:

– Българският цар Борис покръсти българите!

(Признаването на християнството за обща държавна религия в България става по времето на цар Борис Михаил през 865 г.)

Но част от нашите предци – траките – приемат християнството първи в Европа. Това става преди две хиляди години, няколко десетилетия след Христа, когато светите апостоли Павел и Силас в град Филипи, днешния Пловдив, за пръв път на нашия континент извършват светото кръщение. Апостол Силас е тракиец и помага на апостол Павел при общуването му с местните хора.)

– Много хубаво, браво, Райно. Кажи ми сега, кой създаде българската азбука?

Този въпрос позатрудни момичето. То попримигна, за да се сети за отговора, отвори уста да каже, но се спря неуверено и готово да се смути.

Огнянов му помогна:

– Нашето А, Б, Райно, кой го написа?

Детският поглед светна. Райна простря голата си до лакът ръчица, без да каже нещо. Тя сочеше Кирил и Методий, които благосклонно гледаха към нея.

– Тъй, тъй, момичето ми, св. Кирил и Методий – извикаха няколко задружни гласа от предните столове.

– Да си жива, Райно! Св. Кирил и Методий да ти помогнат и ти да станеш царица – избърбори поп Ставри трогнат.

– Браво, Райно, иди си – каза приветливо Огнянов.

Райна, сияеща и победоносна, припна към майка си. Тя я прегърна, стисна я до гърдите си и я обсипа с безумни целувки и сълзи. Огнянов се обърна към учителя Климент и му върна учебника.

– Господине, попитайте и нашата Събка – каза чорбаджи Мичо на Огнянов.

Едно живо, русокосо момиченце стоеше вече пред него и го гледаше кротко в очите. Огнянов помисли малко и попита:

– Събке, кажи ми сега, кой цар освободи българите от гръцко робство?

– От турско робство освободи българите... – започна момичето погрешно.

Чорбаджи Мичо извика:

– Събке, стой! Ти кажи, татовата, от гръцко робство царят, дето ги освободи, а то от турското има кой цар да ги избави *(освободи)*.

– Което си е речено от бога, то ще стане – продума поп Ставри.

Простодушното загатване на чорбаджи Мичо извика съчувствена усмивка по много лица. Шепот и глухо кискане се разнесе из залата.

Събка извика звънливо:

– От гръцко робство избави българите цар Асен, а от турско робство ще ги освободи цар Александър, от Русия!

(цар Асен – Цар Йоан Асен I управлява България от 1190 до 1195 г. Той е един от тримата братя от династията Асеневци, под чието водачество България се освобождава от византийско/гръцко господство.)

(цар Александър – Александър II Николаевич е император на Русия, цар на Полша и велик княз на Финландия през 1855-1881 г. Известен е с либералните си реформи, които извежда в руското общество. Най-голямата е отмяната на крепостничеството през 1861 г., която му носи името Цар Освободител.

Какво означава „крепостничество“? Руският крепостен селянин живее и работи на земята, дадена му от неговия господар, наречен „помещик“. Селянинът няколко дни в седмицата работи не за себе си, а за своя господар, като му дава част от отгледаните продукти. През 1861 г. Александър II подписва Манифест за отмяна на крепостното право. Свобода получават 23 милиона крепостни селяни, които са 34% от населението на Руската империя. Повечето от войниците, участвали в Руско-Турската война през 1877-1878 г. са бивши крепостни селяни.

Ние, българите, също го наричаме Цар Освободител, като под това подразбираме неговата роля в Освобождението на България от турско робство. Русия без съмнение води тази война, за да осъществи своите собствени геополитически интереси, свързани с Проливите и Балканите. Но така или иначе, победата на Русия във войната води до освобождаване на част от българските етнически територии от петвековното робство на Османската империя и до създаването на толкова мечтаната държава на българите. И точно заради това ние сме признателни на Русия.)

Тя неправилно разбра думите на баща си.

Цялата зала утихна след думите на ученичката.

По много лица се изобрази недоумение и безпокойство. Машинално всички хвърлиха очи към Рада, която се зарумени (се изчерви) и смутено наведе глава. Гърдите ѝ се издигаха високо от вълнение. Някои от тези погледи бяха изпълнени с неодобрение и упрек, други бяха одобрителни. Но на всички им беше неловко. Стефчов, досега потънал в земята, пак издигна глава и изгледа победоносно. Всички знаеха близките му отношения с бея (с турския кмет) и нежността му към турците и искаха да прочетат нещо на лицето му. Общото съчувствие към Рада и Огнянов, толкова живо до преди малко, сега охладня и се размеси с глухо неудоволствие. Стефчовите привърженици злорадо и с глас роптаеха, а онези, които бяха благосклонни към учителката мълчаха. Дядо поп Ставри беше твърде объркан. Той се уплаши сега от думите си и повтаряше наум молитвата: „Помилуй ме, боже.“ Но сред жените различните мнения намериха по-ярък емоционален израз. Хаджи Ровоама, особено разярена от Стефчовото засрамване преди това, гледаше свирепо Рада и Огнянов и шумеше високо. Тя нарече последния даже „бунтовник“, без да мисли, че преди няколко дни го разгласяваше за шпионин (човек, който казва на турските власти какво правят българите). Имаше и други, които не по-малко дръзко се изказваха в тяхна полза. Кака Гинка даже викаше, така, че я чува наоколо:

– И защо гледате така втрещени? Какво толкова е направило момичето, да не би да е разпънало Исус Христос на кръста? Правилно си го каза! И аз казвам, че цар Александър ще ни освободи, не някой друг!

– Лудетино, мълчи, момиче! – шушнеше майка ѝ.

Самата Събка стоеше като попарена (*скаки някой беше излял върху нея горещ вода*). Тя слушаше всеки ден от баща си и от гостите му тия неща и не разбираше защо става това шушукане.

Стефчов стана и се обърна към предните столове:

– Господа, тук се пръскат революционни идеи против държавата (*разпространяват се идеи за коренна промяна на империята*) на негово величество султана (*турския цар*). Аз не мога да остана тук и излизам.

Нечо Пиронков и още трима-четирима го последваха. Но Стефчовият пример нямаше повече подражатели.

След минутно стряскане видяха, че работата не заслужава особено внимание. Едно дете, поради своята невинност, казал няколко неуместни, но верни думи... та какво от това? Тишината пак се възстанови, а заедно с нея и първото съчувствие към Огнянов, който приемаше отвсякъде приятелски погледи. Той беше героят днес и на негова страна бяха всичките честни сърца и всичките майки.

Изпитът продължи и свърши при пълно спокойствие.

Ученичките изпяха една песен и народът се разотиде доволен. Когато Огнянов приближи Рада, за да ѝ каже „довиждане“, тя му каза развълнувано:

– Господин Огнянов, благодаря ви сърдечно, от мое име и от името на моите девойчета. Няма да забравя тази услуга. И нейният дълбок поглед страстно светеше.

– Госпожице, аз съм бил учител и влязох в положението ви. Нищо повече. Поздравлявам ви за добрите успехи на ученичките ви – каза Огнянов с топло и съчувствено ръкуване и си замина. След него Рада вече не виждаше никого от гостите, които се прощаваха с нея.

XII. БОЙЧО ОГНЯНОВ

Появяването на Бойчо Огнянов (Краличът усвои името, с което Викентий неволно го нарече пред Соколов, при срещата им при к...ските гробища), появяване, което за кратко време привлече вниманието на всички към него, беше решено по време на едно съвещание с новите му приятели: Викентий, доктор Соколов и игумена (*управителя на манастира*). Отначало те не се съгласяваха, но Огнянов лесно обезоръжи страховете им (*лесно ги убеди, че напразно се страхуват*). Той ги увери, че в далечния Видин, където почти не идват белочерковци, освен Марко Иванов друг едва ли го познава, а още по-трудно би го разпознал. Осемгодишното му заточение в Азия, трудностите, изпитанията и климатът го бяха състарили и напълно го бяха променили.

Изгнанието (*затворът в отдалечената османска провинция*) и изпитанията, вместо да охладят в него ентузиазма към идеята, за която беше пострадал, го връщаха тук още по-възторжен, идеалист, смел до безумство, влюбен в България до фанатизъм и честен до самопожертване.

Съдбоносните случаи ни го показаха на дело. Да, той идваше в България да работи за освобождението ѝ. За човек като него, избягал от заточение, живеещ тук под лъжливо име, без никакви семейни и обществени връзки, който във всеки един момент можеше да бъде издаден или открит, човек без бъдеще, без светлина и надежда в живота – само такава една велика мисъл би могла да го привлече в България, а след двете убийства, да го задържи в нея. Как щеше да работи и да бъде полезен? Каква беше тук почвата? Какво може да извърши? Постижима ли беше целта му? – Той не знаеше. Знаеше само, че му предстои да срещне големи пречки и прекеждия, които не се забавиха да го сполетят (*да му се случат*) още в първия час.

Но за хората, родени да бъдат рицари, да бъдат отдадени на една кауза, на една идея, пречките и прекеждията са стихията, с която се каляват силите им. Тях съпротивлението ги укрепва, гоненията (*преследванията, постоянният тормоз*) ги привличат, опасностите ги настървяват (*нахъсват*), защото това е борба, а всяка борба кара човека да възмъжее, да стане по-силен и облагородява. Тя е хубава у червея, когато повдига глава, за да ухапе крака, който го е настъпил; тя е геройска, когато човек я предприема за самосъхранението си; божествена – когато е за човечеството.

В първите дни пуснатият от Хаджи Ровоама слух отблъскваше от него лицата, с които приятелите му искаха да го запознаят. Великодушното му плаване на изпита (*великодушното му спонтанно решение да изпита ученичките по начин, подходящ за деца*), предизвикано от низостта (*недостойното поведение*) на Стефчов, за един миг затвори устата на клеветата и му отвори всички врати и сърца. Огнянов стана любезен гостенин на целия градец. Той прие с удоволствие поканата на Марко Иванов и Мичо Бейзадето и започна работа като учител, за да може престоят му там да има видима причина. Другари му бяха: Климент Белчев, главният учител, Франгов, взаимноучителят Попов (*преподавателят във взаимноучителното училище Попов; Взаимноучителният метод е базиран върху това по-способните ученици да помагат в преподаването на знанията на другите ученици.*) и църковният певец Стефан Мердевенджиев, който също така беше и учител по турски език. Първият беше руски семинарист (*студент в църковен университет в Русия – в руска семинария*) и затова беше добродушен, непрактичен, възторжен и декламираше (*рецитираше, казваше наизуст*) на настоятелите (*на влиятелните граждани, които подпомагаха училището*) веднага щом го посетяха, стихове от Хомяков и Державин („Бог“).

(*Хомяков – Алексѝй Степáнович Хомяков – 1804-1860 г. – руски художник, поет, богослов, основоположник на ранното славянофилство, на идеята за общите корени и общото бъдеще на всички славянски народи; Державин – Гавриѝл Ромáнович Держáвин – 1743-1816 г. – руски поет и държавен деец;*)

Но бай Марко предпочиташе да му разказва за величието на Русия и за Бонапарт. Третият, момък буен и разпален, някога приятел на Левски, сънуваше и наяве (*и когато беше буден, когато не спеше*) комитети, революции и чети. Той прие с възторг новия си другар и силно се привърза към него. Само Мердевенджиев беше противна личност, със своето благоговение (*възхищение*) към църковното пеене и любовта си към турския език.

Първото показваше ум, обвит в плесен, второто – поклонник на бича (*на турския поробител, който държи в подчинение с насилие, с бич*); защото, един българин за да обича турския език, трябва да обича самите турци или да очаква облага от тях. Естествено бе, че това сходство на вкусовете го свързваше със Стефчов.

Според приетото задължение, Огнянов даваше уроци и в девическото училище; следователно, всеки ден се виждаше с Рада. Той откриваше всеки път нови прелестни черти в душата на тая мома и една прекрасна заран се събуди влюбен в нея. Нужно ли е да казваме, че и тя вече го обичаше тайно?

Още в деня, когато той така великодушно я защити, тя беше обхваната от онова силно чувство на гореща благодарност, което в първия миг е благодарност, а във втория – любов. Това бедно сърце, зажадняло за нежна милувка и за съчувствие, обикна Огнянов пламенно, чисто и безгранично. То видя в него неясния идеал на сънищата и надеждите си и под очарованието на това животворно чувство Рада взе да хубавее и цъфти като майска роза. Не беше необходимо нито много време, нито много забиколки на тези преки и честни сърца, за да се разберат. Всеки ден Огнянов се разделяше с нея по-пленен и по-щастлив.

Тая любов зацъфтя и заблагоуха (*и създаде приказен аромат*) в душата му при другата любов. Едната – исполински (*огромен*) бор, който очакваше бурните виелици, другата – нежно цвете, жадно за слънце и за росица, а и двете порасли на същата почва, но осветявани от две разни слънца.

Но често тъжни мисли падаха като куршуми на сърцето му. Какво ще стане с това невинно създание, което той привързваше към неизвестната си съдба? Накъде го водеше той? Къде отиваха двамата? Той, борецът, той, човекът на прекеждията (*трудностите*) и на случайностите, увличаше в своя страшен път това ясно, любещо дете, което току-що бе започнало да живее, сгряно от благодатните лъчи на любовта. То искаше, то очакваше от него щастливо и ясно бъдеще, дни радостни и безбурни, под новото небе, което беше си създало. Защо трябваше тая мома да усети ударите, които съдбата готвеше само за Огнянов?

Не, той трябва да ѝ открие всичко, да снее булото (*покривалото*) на заслеплението ѝ, да ѝ каже с какъв човек се свързва. Тези мисли тежаха страшно на честната му душа и той реши да потърси облекчение в едно откровение, в една благородна изповед.

Той тръгна към Рада.

Тя се беше преместила от метоха в една училищна стая, скромно и сиромашки (*бедно*) подредена. Едничкото приятно украшение там беше самата ѝ обитателка (*тази, която живееше тук*).

Огнянов бутна вратата и влезе.

Рада го посрещна с усмивка през сълзи.

– Радо, ти си плакала? За какво са тия сълзи, пиленце? – И той нежно обгърна главата ѝ, като я милваше по заруменелите ѝ бузи.

Тя се оттегли, като избърсваше очите си.

– Защо е това? – попита слисан Огнянов.

– Госпожа Хаджи Ровоама преди малко беше тук – отговори с преграквал след плач глас Рада.

– Нещо оскърбила ли те е калугерицата (*монахиня*)? Пак те е тиранизидала (*измъчвала*)? Бре, песните ми... я ги виж, някой ги е стъпкал! Радке, обясни ми!

– Ти виждаш, Бойчо, госпожа Хаджи Ровоама ги стъпка, намери ги на касата. „Бунтовнически песни!“ – извика, и каза такива грозни думи за тебе. И как да не плача?

Огнянов стана сериозен.

– Какви грозни думи може да каже за мене?

– Че какво ли не? Бунтовник, хайдутин, главорез, кръвопиец!... Боже мой, как няма жалост тая жена!

Огнянов изгледа умислено Рада и ѝ каза:

– Слушай, Радке, ние се запознахме, но още не се познаваме, или по-точно, ти не ме познаваш. Грешката е моя. Би ли ме обичала, ако съм такъв, какъвто ме описват пред тебе?

– Не, Бойчо, аз те познавам добре, ти си най-благороден човек, и затова те обичам. – И тя детски се провеси на врата му и го гледаше нежно в очите.

Той се усмихна горчиво, трогнат от тази простодушна доверчивост.

– И ти ме познаваш, нали? Иначе не бихме се обичали – шепнеше Рада, като го гледаше с големите си пламенни очи.

Огнянов ги целуна нежно и каза:

– Радке моя, дете мое, за да бъда благороден човек, както ти ме наричаш, аз трябва да ти разкажа неща, които не знаеш. Моят любов не ми позволяваше да те огорчавам, но сега съвестта ме кара да направя обратното. Трябва да знаеш с какъв човек се свързваш. Аз нямам право повече да мълча.

– Каж ми всичко, за мен ще си останеш същият. Моето мнение за теб няма да се промени – каза тя смутено.

Огнянов я сложи да седне и той седна при нея.

– Радке, Хаджи Ровоама каза, че съм бунтовник. Тя не знае, тя нарича всеки честен младеж бунтовник.

– Така е, така е, Бойчо, тя е много зла жена – каза бързо Радка.

– Но аз наистина съм такъв, Радке.

Радка го погледна учудено.

– Да, Радке, аз съм бунтовник, и не на думи, а който мисли да готви въстание.

Той помълча. Тя нищо не отговори.

– Мислим да вдигаме въстание напролет, затова съм в тоя град.

Рада мълчеше.

– Това е моето бъдеще, бъдеще неизвестно, пълно с опасности.

Рада го гледаше смаяно (*изненадана, смутена*), но нищо не каза. В това студено мълчание Огнянов видя присъдата си. При всяка негова дума предаността на това момиче се изпаряваше във въздуха. Той направил усилие над себе си и продължи изповедта си:

– Това е моето бъдеще. Сега да ти кажа за моето минало.

Рада безпокойно впери очи в него.

– То е по-тъмно, Радке, ако не по-бурно. Знай, че аз бях осем години заточен в Азия, по политическа причина, и избягах от Диарбекир, Радке!

Рада стоеше попарена.

– Каж ми, Радке, монахинята спомена ли ти и за това?

– Не зная – отговори сухо Рада.

Огнянов постоя малко мрачно замислен и продължи:

– Тя ме нарича главорез и убиец. Тя и това не знае, Радке, тя преди известно време ме наричаше шпионин (*човек на турската власт*). Но слушай.

Тоя път Рада почувства, че има нещо страшно и побледня.

– Слушай, аз убих двама души и то неотдавна.

Рада се отмести неволно.

Огнянов не смееше да я погледне; той говореше към стената. Същето му се късаше, сякаш го дърпаха железни клещи.

– Да, аз убих двама души турци; аз, който муха не бях убивал. Аз трябваше да ги убия, защото пред мен щяха да насилят едно момиче – пред мен и пред баща му, когото завързаха. Да, аз съм и убиец, може пак да ме пратят в затвора в Диарбекир или да ме обесят.

– Казвай, казвай – прошепна тя отпаднала.

– Всичко ти казах, вече знаеш всичко за мен – отговори с разтреперан глас Огнянов. Той чакаше да чуе страшната присъда, която четеше по лицето ѝ.

Рада се хвърли на врата му.

– Ти си мой, ти си най-благородният човек – извика тя. – Ти си моят герой, моят хубав рицар.

И двамата млади се прегърнаха силно и страстно, като хълцаха от любов и щастие.

XIII. БРОШУРАТА

Тежки стъпки се раздадоха навън по стълбите. Оня, който се качваше, вървеше тъй силно и лудешки, че цялото дървено здание се тресеше. Това прекрати възторжените прегръдки на двамата.

Бойчо се послуша и каза:

– Тази хала е докторът.

(*Хала – митично същество, което носи буря и ветрове; за човек: силен, активен*)

Рада се изправи до прозореца и допря до стъклото разгорещеното си лице, за да скрие вълненията си. Докторът се втурна в стаята бурно, както всякога.

– Четете – каза той, като подаде една брошура на Огнянов. – Огън, огън, братко! Огън. Да полудееш! Да целуна златната ръчица, дето е написала това!

Огнянов разгърна брошурата. Тя беше издание на емиграцията във Влашко (*днешна Румъния*). Както повечето подобни книги, и тая беше доста

посредствено произведение, натълкано с патриотични и изтрети (*познати*) фрази, с блудкава риторика (*повърхностни разсъждения*), с отчаяни възклицания и ругателства против турците. Но именно затова възбуждаше ентузиазма на жадните за ново слово души в България.

По жалкото състояние на листата ѝ, оваляни, смачкани, почти изгнили от пипане и разлистване, явно беше, че тя бе минала през стотици ръце и бе нахранила хиляди души с огнена храна.

Соколов беше като пиян от прочита ѝ. Самият Огнянов, литературно по-развит от Соколов, беше очарован и не можеше да откъсне очите си от книгата. Докторът със завист гледаше към него и нетърпеливо я грабна от ръцете му.

– Чакай, чакай аз да ти чета! – извика той и започна да чете с висок глас, като се разпалваше повече; сечеше с лява ръка въздуха, тропаше с крака при всяка силна фраза и стреляше с мълненосни погледи Бойчо и Рада, в душите на които предишните сладостни вълнения се заместиха с войнствения възторг на Соколов. Стаята и дори цялото училище гърмеше от гласа му, който се усили. Когато изчете повечето от брошурата и достигна до дългото стихотворение, което я завършваше, той престана, трепетен и залян с пот, и се обърна към Огнянов:

– Огън, огън, братко! На, ти чети това, аз се уморих. Не, дай сам, ти четеш песни, както поп Ставри чете „Отче наш“, ще ми развалиш впечатлението. Вземи ти, Радке!

– Вземи, Радке, ти добре декламирай! – каза Огнянов.

Девојката зачете.

Стихотворението, както и прозата на брошурата, се отличаваше с много воден патос (*пресилен ентузиазъм*), възклицания и бездарност, но Радка го чете с умение и чувство. Звънливият ѝ треперлив глас придаваше на всеки стих допълнителен живот и сила.

Докторът гълташе всяка дума и силно тропаше по пода. На най-интересното място някой отвори вратата без да почука и клисарката бабичка влезна.

(Клисарката е прислужничка в църквата, която бие камбаната. По онова време жените след 35-40 години вече са били смятани за баби. По-долу ще стане ясно, че тази „клисарка бабичка“ има малки деца.)

– Викате ли ме? – попита тя.

Докторът я изгледа свирепо, тласна я (*блъсна я силно*) в гърба, без да ѝ продума, ритна вратата силно и я заключи зад нея. Бедната бабичка, която живееше отдолу, слезна попарена и поръча долу на децата клисарски (*на своите деца*) да мълчат, че даскалицата дава урок на даскала и на доктора.

Тъкмо бабичката излезе и на вратата пак се почука или по-точно някой силно я натисна.

– Кой дявол идва пак? – изкрещя докторът отчаяно. – Чакай да го хвърля през прозореца! – И той отвори вратата.

Влезе едно момиченце с писмо в ръката.

– На кого носиш това? – попита той грубо. Момиченцето пристъпи към Рада и ѝ даде писмото. Рада прегледа надписа, който ѝ беше непознат, поучудено отвори писмото и започна да чете.

Бойчо се беше спрял учуден и я гледаше. Той забеляза, че румени петна заиграха по лицето ѝ и най-после по него се изобрази усмивка.

– Какво има? – попита Бойчо.

– Писмо. На, чети!

Бойчо взе писмото.

То беше любовно писмо от Мердевенджиев.

Бойчо се изсия енергично.

– Ах, този Мердевенджиев! Сега той е мой съперник, Радо, още по-страшен. Аз се чудя тая кука глава как е могла да изкове и такова писмо. Трябва да видим в писмовника *(книгата с готови любовни писма)* от колко места е скърпено *(съставено)*.

Рада скъса писмото, като се смееше.

– Защо го скъса? Отговори му! – каза ѝ Соколов.

– Как да му отговоря?

– Пиши му: „Оооо сладкогласнейший славею! Оооо музикословеснейшая патко! Оооо нежностърдечний папуняко *(папунякът е малка птичка)*! Имах високата чест, днес, малко преди шест часа – продължаваше Соколов, като погледна часовника, после прибави към Бойчо: – Видиш ли, че тоя хаплю е страшно подло човече? Видиш ли гнусно интригантче? Шпионин, а? Браво на него! Чувай, ти като идеш днес на училището, хракни, та го залпюй *(залпюй се в лицето му)*. На твое място и плесница бих му ударил.

– Глупец, зарежи го *(не му обръщай внимание)*!

– Не, не, подлечите не стига да ги презираш, трябва да ги накажеш. Ти го остави на мене! – каза докторът заканително.

– Защо ти трябва! В рязка кал камък не хвърляй, ще те опръска.

– Ах! Чакай! – извика докторът и се хвана за челото, сякаш да задържи някаква мисъл, която му хрумна.

– Какво?

– Едно нещо! Чакай! – И той се изсия яката.

Огнянов го гледаше въпросително.

– Нищо, нищо. Сбогом. Па утре не забравяй: на Силистра йолу *(авторът обяснява какво значи това в началото на следващата глава)*!

– Пак ли? Какви са тия сарданапалцини *(любов към удоволствията)*?

(Сарданапал е митичен цар на древна Асирия, известен в историята със своята страст към удоволствията и с небрежността си към отбраната на царството.)

– Ще се видим пак, сбогом! – И докторът бързо излезе.

Той си отиде вкъщи, написа на Мердевенджиев, наподобявайки женски почерк, следните думи:

„Благодаря. Не смятам за уместно да Ви пиша. Очаквам Ви довечера в бабината Якимчина градина *(я градината на баба Якимца, жената на дядо Яким)*. Вратичката ще бъде отворена. – Ах! Ах!

28 септември 1875.

Вам известната.“

Църковният певец отговори на любовната поикана. Но вместо Рада го посрещна със страшен рев Клеопатра, която Соколов беше довел и държеше вързана в един тъмен ъгъл на градината, съседна с неговото жилище.

XIV. СИЛИСТРА ЙОЛУ

Така се наричаше една прекрасна зелена морава (*поляна с млада, зелена трева*) и манастирският дол, заобиколена с кичести върби, до самата манастирска река. Макар че вече бе есен, това прелестно кътче, поради своята усойност (*алажко и до него не достига слънце*), запазваше още неприкосновена своята зеленина и свежест, като Калипския остров, където царува вечна пролет.

(Калипският остров е прекрасният остров на нимфата Калипсо от гръцката митология. Калипсо с помощта на магия държи няколко години на него своя любим Одисей, мечтаейки да му стане жена.)

През кичестите клони, на север от тая щастлива морава, се виждат двата върха на Стара планина: Кривините и Остро бърдо. Между тях се разтваряше балканското гърло (*поречието на малката река Левница, която има стрълни брегове и отвесни скални прагове с десетки водопади*) със стрънните си речни брегове и увиснали скали, в дъното на които шумеше реката.

Горският прохладен ветрец люшкеше нежно листата и заедно с балканските миризми, носеше тук и глухия гръм на водопадите. Оттатък, през реката, се издигаха високите бели сипеи (*стрълни места в планината, покрити с дребни камъчета*), страшно изрязани и изхълмени (*на места по тях има хълмове*) от порите.

Слънцето отиваше към пладне (*към обяд, когато слънцето е най-високо на небосвода*) и неговите лъчи, минавайки през листнатите дървета, сипеха върху полянката с млада, зелена трева дъжд от златни, трептящи кълбовидни форми. Чудна прохлада и радост царуваха в това поетично кътче, което носеше такова прозаично и невярно название. („Силистра йолу“ в превод от турски означава „път към Силистра“, но тук няма никакъв път, който да води към Силистра. Затова Вазов пише, че названието е невярно.)

Защото никакъв път, ни силистренски, ни други, не минаваше през тая усамотена морава, тъй приятно загнездена в полите на непристъпната тук Стара планина. Названието ѝ се дължеше не на географското ѝ местоположение, а на друго едно обстоятелство, така да се каже, историческо.

Нейната прикритост, прелест и прохлада няколко години наред вече бяха я направили любимо място на всичките пиршества, веселби и оргии (*бурии празненства без задъръжки*). В тая белочерковска Капуа (*град в древна Италия, известен с разкошния живот и изтълчените вкусове на своите жители*) бяха изгубили състоянието си (*парите си*) много лековерни търговци и прахосници на наследство, организирайки разкошни трапези и харчейки пари за певци и свирачи (*които свирят на музикални инструменти*). После бяха отишли за нова печалба в Силистренско, където, благодарение на дивотата и изобилието на оня край, те намираха лесно поминък (*прехрана, препи-*

тание) и работа, даже и забогатяване. Сполуката на най-първите Язоновци от Бяла черква привлече и другите пропаднали братя в обетованата земя – силистренските полета.

(Язоновци – Язон е герой от древносръцката митология, който оглавява похода на аргонаутите и с помощта на Медей открива златното руно.)

(обетованата земя – от Библията: „обетована“ значи „обещана“ – земята, която Господ обещал да даде на Авраам и на неговите наследници)

(Приблизителният превод на най-последното изречение от текста по-горе е: „Късметът на първите търсачи на богатство от Бяла черква привлече и другите материално затруднени съграждани към земята на надеждата – силистренските полета.“)

По този начин днес Силистра и селата наброяваха многобройни при-шълци от Бяла черква, които играеха там ролята на пионери (откриватели) на цивилизацията; защото, между другото, те дадоха на онова място десетина попа и двацет и двама учители. Впрочем, за белочерковци това беше най-правият път за Силистра.

При цялото му фатално значение, славата на Силистра йолу цъфтеше и днес и привлечаше търсачите на веселби и пиршества; а те бяха много. Защото, при другите си лошавини, йгото има и една привилегия: да прави народите весели. Там, където арената на политическата и духовна дейност е затворена с ключ, където апетитът за бързи забогатявания от нищо не се дразни и широките честолюбия не намират простор да се разиграят, обществото изхарчва силите си в дребни местни и лични сплетни (*кляки и интриги*), а разтуха (*забавление, почивка*) и развлечение търси и намира в мъничките обикновени и лесни блага на живота. Една бъклица (*пласък кръгъл дървен съд за вино, подобен на бутилка*) вино, изпита под прохладната сянка на върбите, край шумливата кристална рекичка, те кара да забравиш робството; един говеч, изпечен с алени (*червени*) патладжани (*сортовете патладжани могат да имат най-различни цветове – бял, зелен, червен, оранжево-червен и др.*), ароматни подправки и люти пиперки и изяден на тревата под надвисналите клони, през които се вижда високото синьо небе, е истинско царство, а ако до него има цигулари, това е върхът на земното щастие. Поробените народи имат своя философия, която ги примирява с живота. Един безизходно пропаднал човек често свършва с куршум в черепа си или в пръмката на едно въже (*обесен*). Един народ поробен, макар и безнадеждно, никога не се самоубива; той яде, пие и прави деца. Той се весели. Погледнете народната поезия, където са се отразили тъй ярко народната душа, живот и мироглед. Там, покрай черни теглила, дълги синджир, тъмни тъмници и гнойни рани, се преплитат тлъсти печени агнета, червени руйни вина, люта ракия, тежки сватби, вити хора, зелени гори и дебели сенки, от които е избликнало цяло море от песни.

Когато Соколов и Огнянов пристигнаха, Силистра йолу (*поляната със зелена трева в дола край реката*) вече шумеше от веселата дружина. Между другите там бяха и Николай Недхович, развит и просветен момък; Кандов, студент от един руски университет, дошъл за поправка на здравето си, човек начетен, но краен идеолог и увлечен от утопиите на социализма;

(Думата „утопия“ означава „желан и съвършен свят, който е трудно осъществим“; Социалистическите идеи отразяват вечната човешката мечта за справедливост, равенство, братство, свобода и всеобщо благоденствие.) г-н Фратю; Франгов, учител, гореща глава; Попов, екзалтиран патриот; поп Димчо, също патриот и пияница, и Колчо Слепецът. Този подлреният (при ходене се подтира с тожката), лишен съвсем от зрение, беше дребничък момък, с изпито страдалческо лице, но интелигентно. Той много добре свиреше на флейта, с която кръстосваше цяла България, весел и смехотворен разказвач и затова постоянно присъстващ във всички весели събрания.

Обядът беше наслаган вече върху пъстра покривка на тревата. Два полвята (две бутилки по половин литър), един с бяло, друг с червено вино, се изстудяваха в поточето до воденицата, която течеше край самата поляна. Циганите теглеха лъка по гъдулките си и пееха с издути гърла турски макаий (проточено ориенталско пеене, с текст, който разказва различни човешки истории в стихотворна форма). Един кларнет (музикален инструмент) и две дайрета (малки барабани с метални пластинки, които при удар с ръка върху барабана издават звук), с гърмежа на тенекийките си (металните си пластини), допълваха тоя шумен оркестър. Обядът беше много весел. Наздравниците заследваха една след друга, те се правеха в седнало положение, според тогавашния обичай.

Пръв пи наздравица Илийчо Любопитният:

– Наздраве, дружино! Който каквото желае, господ да му даде; който нам зло мисли, господ да го очисти! Който нас ирази, по корем да се татрази (влачи)!

Чашите се гаврътнаха шумно.

– Да живее компанията! – извика Франгов.

– Аз пия за Силистра йолу и за поклонниците му – провъзгласи поп Димчо.

Попов издигна чаша и извика:

– Братя, пия за балканския лъв!

Музиката, която беше млъкнала, започна пак и пресече наздравиците; но г-н Фратю, който не беше казал още своята, махна на цигуларите да млъкнат, стана прав, озърна се и извика възторжено с чаша в ръка:

– Господа, прокламирам моя тост за българското *liberte* (за българската свобода). *Vivat!* (Да живее!) – И изпи чашата си.

Но дружината, която не разбра добре тоста му, държеше чашите си пълни, съдейки по възторжения му вид, че той ще държи реч. Господин Фратю се позачуди, че никой не откликна на неговия тост, смути се и седна.

– Какво искате да кажете, господине? – попита студено Каңдов, който стоеше срещу Фратю.

Фратю се намръщи.

– Мисля, че говорих доста ясно, господине: пих за българската свобода.

– Тая дума Фратю произнесе тихо, като погледна подозрително циганите.

– Какво разбирате под свобода? – попита пак студентът.

Соколов се обърна:

– Аз мисля, че трябва да пиеш за българското робство – никаква българска свобода не съществува.

– Не съществува, но ще я получим, ще я имаме, приятелю мой.

– Как ще я получим?

– Като пием – иронично се отзова някой.

– Не, като се бием! – отговори Фратю разпалено.

– Фратю, опитвай се: вол се връзва за рогата, а човек – за езика – каза насмешливо Илийчо Любопитният.

– Да, мечът, господа! – каза разпалено господин Фратю, като посочи юмрука си.

– Щом е така, аз пия за здравето на меча, господът на робите! – каза Огнянов, като издигна чашата.

Това наелектризира дружината.

– Приятелю – извика един, – засвирете „Поискал гордий Никифор“.

(Текстът на песента „Поискал гордий Никифор“ е написан вероятно от Найден Геров. В него има следните стихове: „Стегнете ся юнашки вие / заплата врагу да дадем; / запнете си стрели, / нож остър помъкши, / сечи, коли, земята ни / да си освободит!“)

Това беше тогава българската марсилеза.

(Марсилезата е химн на Великата Френска революция – 1789 до 1799 г., – а днес е химн на Република Франция.)

Музиката гръмна и цялата дружина подхвана песента. Когато дойдоха до стиховете: „Сечи, коли, отечество да се освободи“, въодушевлението се увеличи и ножовете и вилиците замахаха из въздуха.

Господин Фратю беше грабнал един голям нож и страшно сечеше атмосферата с него. В едно разпалено замахване той удари едно голямо стъкло *(една голяма бутилка)* с червено вино, която донасяше момчето. Виното се разля по Фратю и изцала лятното му сако и панталоните.

– Магаре! – изкрещя Фратю.

– Господин Фратю, не се сърди – каза му поп Димчо; – щом има сеч и клане, и кръвнина ще падне, то се знае.

(Кръвнината е обещание за причинени душевни болки и страдания по загинал блестящ човек; тук става дума за кръвно отмъщение заради многовековните несправди.)

В това време всичките говореха шумно, без да се чуват един други, защото музиката беше подхванала някакъв турски марш и дайрето заглушително блъскаше.

Огнянов и Кандов се бяха отделили от другите и под едно дърво разпалено се препираха за нещо си. При тях се беше приближил и Николай Недкович.

– Вие ми говорите, че е нужно да се предприеме тая борба – продължаваше Кандов започнатия разговор, – защото има за цел свободата. Свобода? Каква е тая свобода, да имаме пак княз, сиреч *(тоест)* султанче, чиновници да ни грабят, калугери *(монаси)* и попове да тлъстееят на наш гръб и войска да изсмуква най-жизнените сокове на народа! Това ли е вашата свобода? Аз за нея не давам капка кръв от малкия си пръст.

– Но слушайте, господин Кандов – отговаряше Недкович. – Вашите идеи и аз ги уважавам, но нямат работа тук. Трябва ни преди всичко политическа свобода, тоест сами да бъдем стопани на земята си и съдбините си. Кандов махна с глава отрицателно.

– Но вие ей сега ми тълкувахте друго нещо. Вие си назначавате нови господари, които да заменят старите. Понеже не щете шейхиюл ислям (главата на мюсюлманското вероизповедание, върховен тълковател на ислямския закон), прегръщате друг, който носи името екзарх (глава на независимата българска православна църква), тоест сменяте тирани с деспоти (изразът означава „заменият един господар с друг“; тираните са хора с неограничена власт; а деспотът в източната римската империя е най-висшата титла след императора). Налагат на народа началници и унищожават всяка идея за равенство; вие узаконявате правото за експлоатация на слабия от силния, на труда от капитала (на работниците от страна на техните работодатели). Дайте на борбата си цел по-съвременна, по-човешка; направете я борба не само против турското иго, но и за възтържествуването на съвременните принципи; тоест за унищожението на тия глупави порядки (обществени отношения), узаконени от вековните предразсъдъци, като трон, религия, право на собственост и на юмрук, които човешката дивота е въздигнала в неприкосновени принципи. Четете, господа, Херцен; Бакунин и Ласал. Откажете се от тоя тясно животински патриотизъм и вдигнете знамето на съвременното разумно човечество и на трезвата наука. Тогава аз съм с вас.

(Александър Херцен (1812-1870) е руски публицист, писател и социален философ. Определен е като „баща на руския социализъм“. Михаил Александрович Бакунин (1814-1876) е руски революционер, теоретик на анархизма, един от идеолозите на народничеството.; Фердинанд Ласал (1825-1864) е социалист и деец на германското работническо движение, един от основателите на Германския работнически съюз – 1863 г.)

– Идеите, които вие изказахте – възрази живо Огнянов, – доказват само вашата начетеност, но дяволски красноречиво говорят за незнанието ви по българския въпрос. Под едно такова знаме вие ще се окажете сам: народът няма да го разбере. Забележете, господин Кандов, че пред него можем да поставим само една разумна и възможна цел: строшаването на турския ярем (робство). Ние виждаме засега само един враг – турците, и против тях въставаме. Що се отнася до принципите на социализма, с които ни храните, те не са за нашия стомах, българският здрав смисъл ги отхвърля, и те нито сега, нито когато и да е, не могат да намерят почва в България. Вашите шумни принципи и знамена на „съвременното мислещо човечество и трезви науки на разума“ само правят тази тема още по-неразбираема. Тук е работата да запазим огнището си, честта си, живота си от първото краставо залпие (дори от най-обикновения турски залпий). Преди да обсъждаме и разрешаваме общочовешки въпроси, или по-точно мъгляви теории, трябва да се освободим от робството. Ония, чиито учения четете, нито мислят, нито знаят за нас и нашите страдания. Ние не можем да се опираме на друго, освен на народа, а в тоя народ слагаме и богатите българи, и духовенството: те са сили и ние ще ги употребим. Унищожих залпие (турския залпий), и народът постига своя идеал! Ако вие имате друг идеал, той не е негов.

В това време музиката беше престанала и шумът утихнал. Слепецът засвири на флейтата и чудни сладостни тонове се разляха из пространството.

– Елате тука бе, какво философствате там? – извикаха към тримата събеседници.

Но те дори не се обърнаха: разговорът беше горещ. Слепецът свири още известно време сред тържествена тишина, така че всичките малко или много запалени глави, се наслаждаваха на упоителната мелодия, която излизаше от черната флейта на слепеца. Изведнъж той спря да свири и каза:

– Знаете ли какво виждам сега?

Всичките се усмигнаха.

– Познайте де! – казваше Колчо.

– Какво даваш, ако познаем? – казаха неколцина.

– Давам астрономическия си телескоп.

– Къде е той сега?

– На луната.

– Чакай, ти в момента виждаш в мечтите си червените бузи на Милка Тодоричкина – каза поп Димчо.

– Не е това. Аз тях по мога да ги ухапя – не да ги видя.

– Виждаш господин Фратю – каза Попов, защото господин Фратю се беше изправил пред слепеца и махаше пред очите му.

– Не виждам него: вятъра можеш ли да го видиш?

– Слънцето?

– Не, вие знаете, че съм се скарал с него, та съм се заклел, докато съм жив, да не го видят очите ми.

– Виждаш нощта – каза докторът.

– Не е и това; аз виждам една чаша вино, която ми подават: забравихте ме, бре!

Няколко души наляха веднага и му поднесоха усмихнати.

– Наздраве, дружина! – каза той и изпи чашата си. – А аз какво печеля от това, че вие не можахте да познаете?

– Останалите чаши, които ти наляхме.

– Колко са?

– Свети Седмочисленици (седем на брой).

– Аз повече уважавам св. Четирийсет мъченици (повече ми се иска да са четиридесет чаши) – отбеляза поп Димчо.

(В тази игра на думи се използват понятия, които ще обясним накратко. Свети Седмочисленици е събирателно название за 7 светци, създатели и разпространители на глаголицата и кирилицата; Св. Четиридесет мъченици са 40 войници от арменската кохорта в гр. Севастия, които след жестоки мъчения загиват за своята вяра в Христа през 320 г.)

– Наздраве!

– Да живей!

– Vive la Bulgarie, vive la république des Balkans! (фр. Да живее България, да живее Балканската република!) – викна господин Фратю.

(Балканската република – Балканска федерация (Балканска федеративна ре-

публика) – е проект за федеративна или конфедеративна държава, зародил се в края на XIX век, който включва страните от западните Балкани, България, Румъния, Албания и Гърция.)

Колчо запя шеговитата песен за монахините. Веселбата продължи до вечерта. Дружината стана да си иде в града.

– Момчета, па утре в училището на репетиция – извика им Огнянов.

– Какво представление ще давате? – попита студентът Огнянов.

– „Геновева“.

– Откъде избрахте това толкова старо произведение?

– Беше решено да е „Геновева“ по две причини: първо, че не настройва против турците – за това настояваха чорбаджиите; второ, че всички са я чели и желаят нея. Трябваше да се угоди на вкуса. Целта нали е за повече доход? Трябва да купим вестници и книги за читалището и „други“ работи.

(„Геновева“ – „Многострадалната Геновева“ от Лудвиг Тик е немска драма по средновековна легенда. Подробен разказ на съдържанието на драмата Иван Вазов е направил в глава XVII. ПРЕДСТАВЛЕНИЕТО, Част Първа.)

Дружината, шумна и развеселена, потегли към града. Тя скоро се изгуби сред дърветата край зеленчуковите градини, върху които падаше вече вечерният полумрак. След четвърт час тя влизаше победоносно в стъмнилите се улици на града, като пееше с цяло гърло бунтовнически песни. Това метежно шествие събираше по вратите много жени и деца.

Само Огнянов го нямаше там. Едно момче му бе пошепнало нещо в ливадата и той се отдели от другарите незабелязан.

XV. НЕОЧАКВАНА СРЕЩА

Огнянов се упъти на север. Той отиваше към балканското гърло (към поречието на малката река Левница, която има стръмни брегове и отвесни скални прагове с десетки водопади).

Свечеряваше се.

Слънцето беше залязло тихо и величествено. Последните му лъчи, които позлатяваха високите бърда (възвишения с полегати склонове) на Стара планина, изчезнаха. Само няколко облачета, със златорумени краища към запад, се усмихваха още на слънцето от своята ефирна височина. Долината беше цялата в сянка. Белите сипеи (стръмни места в планината, покрити с дребни камъчета) на запад потъваха във вечерния здрач, който застилаше все повече и повече манастирските ливади, скалите, брястовете и крушите, чиито очертания ставаха груби и неясни. Не се чуваха песните на птиците. Крилатият народ, който веселеше денем долината, сега се гушеше мълчаливо в гнездата си, закрепени по клоновете или скрити под стрехите на манастирските зидове. Заедно с тъмнината се възцаряваше и чудната, меланхолична тишината на нощта. Само грохотът на планинските водопади изпълваше самотата. От време на време ветрецът донасяше дотук отдалеченото дрънкане на звънци на закъснели стада, които се прибираха в града. Скоро блесна и луната и увеличи обаянието на тоя романтичен час.

Златна ведрина заля и ливадата, и дърветата, които хвърлиха на земята чудновати сенки. Сйлеят *(спръшно място в планината, покрито с дребни камъчета)* се очерта по-ясно, заприличал на стена от древни руини; новият купол на манастира се бялна ярко над стрехите и манастирските тополи, а зад него върховете на Стара планина се вдигаха високо, високо към небето и се потапяха в затъмнената му синева *(синия цвят на небесния простор)*.

Огнянов мина зад гърба на манастира, влезе в затъмнелия пуст дол и след няколкоминутно лутане из камъняците приближи една воденица.

Дядо Стоян го посрещна извън вратата.

– Какво има? – полита бързо Огнянов.

– Дошъл е приятел.

– Какъв приятел?

– С други думи, наш човек.

– Наш човек?

– А бе народен човек.

– Кой е той?

– Не го познавам. Слязъл тая вечер от планината и право при мен. Първо се уплаших; хайдутин, рекох си. То само да го видиш как изглежда. Крака като клечки. Но се оказа наш човек. Дадох му хляб.

– Заведи ме при госта си!

– Аз съм го скрил, ела след мене. – И дядо Стоян въведе Огнянов във воденицата.

Тя беше тъмна.

Той запали газената лампа, прекара Бойчо между каменната ограда и воденичните камъни между два хамбара *(където се назят житото, царевичата)* и се спряха пред една вратичка, увисналите и раздраните паяжини по която свидетелстваха, че е стояла затворена дълго време.

– Как, той тук ли е скрит?

– Ами? Покритото мляко котки го не лочат *(ако добре скриеши нещо, трудно ще го намери някой)*... не е ли тъй, даскале?

И дядо Стоян почука и извика:

– Господине, излез, ваша милост!

Вратата се отвори и един човек, като се приведе, излезе от нея. Той беше дребничък, сухичък момък, рус, с твърде дребно лице, небръсна-то отдавна, с жив поглед и леки движения; но той порази Огнянов със страшната си мършавост и слабост. Той беше облечен в бяло хъшовско облекло, добре прилепнато на дръгливото му тяло, напъстрено с традиционните висулки, шарила и гйтани *(илътни шкурове за украса)* по гърба, гърдите и коленете и изпокъсано страшно, така че се виждаха голите меса на скитника.

(Хъшовските дрехи представляват полувоенна униформа, възприета от българските въстаници, участници във въоръжената борба против турците. Вж. Интернет.)

Още при пръв поглед той и Огнянов изпуснаха по един учуден вик.

– Муратлийски!

– Кралич!

Те се стиснаха за ръцете и се прегърнаха.

– Как, ти? Откъде? – питаше Огнянов, който позна в Муратлийски един другарин от четата тяхна.

– Аз? Ами ти къде беше, а къде те виждам?! Ти ли си бе наистина, Кралич? Краличът се обърна сепнато, озърна се във воденицата и към дядо Стоян, който неподвижен и зяпнал все държеше лампата пред тях.

– Дядо Стояне, духни свещта и затвори вратата. Но не: ние да излезем навън. От гърмеж няма да се чуем.

Дядо Стоян тръгна напред със свещта и притвори вратата зад тях, като им издума:

– Хайде поговорете си вие за всичко, а пък аз ще си легна. Когато и на вас ви се доспи, влезте и си легнете, както ви е удобно!

Долът беше потънал изцяло в мрак, но отсрещната урва *(стръмно място, склон)* беше добре осветена от луната. Огнянов и другарят му отидоха още по на тъмно, настаниха се на един голям камък, край който се извиваше и тихо шумеше реката.

– Дай сега да се прегърнем пак, братче – каза Огнянов с чувство.

– Е, Кралич, кажи ми, защо, за какъв дявол? Аз те зная в диарбекирския рай *(иронично и шеговито: знам, че си в затвора в Диарбекир)!*

– Ами ти? Добре, още ли не си минал на въжето *(още ли не са те обесили)?*

– изсмя се Бойчо.

Фамилярността се въдвори между тях *(между тях се образуваха близки, доверителни отношения)*. Еднаквата съдба и страдания сближават и най-чуждите един на друг човеци. А Бойчо и Муратлийски бяха вече братя по оръжие и по идеали.

– Е, казвай сега – подзе Муратлийски. – Ти си от по-далеч. Затова имаш предимство. Кога се завърна от Диарбекир?

– Искаш да кажеш, кога избягах?

– Как? Ти избяга ли?

– През май.

– И успя да минеш безопасно дотук? Откъде мина?

– От Диарбекир тръгнах пеша до руска Армения, оттам през Кавказ в Русия, та в Одеса, все с руска помощ. От Одеса с параход стигнах до Варна. Оттам, през планините, та в троянските колиби. После през Стара планина, та в Бяла черква.

– Ами защо избра именно Бяла черква?

– Страх ме беше да ида там, където нямам никого познат. А пък където имах познайници, не ги знаех на кой ум са сега и не бях сигурен. *(А там, където имах познати, не ги знаех какви убеждения имат сега и на чия страна са: на страната на турците или на страната на онези, които искат Освобождението на българите от турско робство)* Спомних си, че в Бяла черква е най-добрият приятел на баща ми, един много благороден човек. И бях уверен, че освен него, там никой друг не ме познава; а и той нямаше да ме познае, ако не бях му се обадил.

– Ами аз как те познах изведнъж? И ти остана тук?

– Да. Пак този човек, бащиният ми приятел, ми помогна, та постъпих на работа като учител, и досега, слава богу, всичко е добре.

- Та ти като учител ли работиш, Кралич?
- Официално съм учител, а тайно си карам стария занаят.
- Апостолството?

(Апостолството е пропаганда и организация на националноосвободителната борба в българските земи на Османската империя.)

- Да, революция.
- Е, как вървят нещата по вашия край? Ние претърпахме неуспех.
- Засега всичко върви добре. Духовете са силно разбудени, почвата е вулканична: Бяла черква е била едно от гнездата на Левски.
- Е, какъв е планът?
- План нямаме още. Готвим се само теоретично, тъй да се каже, за въстание и чакаме времето да ни научи. А хората негодуват все повече всеки ден и тук, и наоколо: рано или късно въстание ще има.
- Браво бе, Кралич! Юнак си!
- А ти разкажи своите мъки и прекеждия сега!
- Вече знаеш как стоят нещата. В Стара Загора се оцапахме до шия, а ни е срам да гледаме хората.

(Тук се има предвид въстанието в Стара Загора, вдигнато на 16 септември 1872 г. от Ст. Стамболов, З. Стоянов и Г. Икономов. Недостатъчната подготовка на това въстание е причина за бързото му потушаване от турските власти.)

- Не, не, ти започни от началото: откакто беше разбита четата ни и как нашата раздяла. Осем години в Диарбекир нищо не съм чул ни за тебе, ни за толкова другари.

Муратлийски се опъна цял на камъка, скръсти ръце под главата си и в това спокойно положение дълго разказва историята си. Той бил участвал в софийското съзаклятие (*заговор*) под ръководството на Димитър Общи в ограбването на орханийската поща.

(Димитър Общи е един от сътрудниците на Васил Левски. Изпаднал под властта на необмислени бунтарски настроения, той оглавява група, несъгласна с Левски и с Централния революционен комитет. По своя инициатива през септември 1872 г. организира нападение на правителствената турска поща в Арабаконакския проаз близ до град Орхание, днес Ботевград и е хванат от турската полиция. Дадените от Д. Общи предателски показания позволяват на турските власти да разгромат редица революционни комитети в България и да тръгнат по следите на Левски, който е арестуван на 28 декември 1872 г.)

Попаднал в тъмницата, след предателството, той избягнал Диарбекир или бесилото само по едно чудо. После отишъл във Влашко (*днешна Румъния*), където година и половина се скитал и борил с глада и мизерията, а оттам мисия минал пак в България, за да се бори с опасности и страхотии, които придружават един агитатор (*който разпространява идеята за Освобождение сред българите*). Тая пролет той се озовал в Стара Загора и с ентузиазъм работил за подготвянето на бунта. След печалния изход на въстанието, в което бил леко ранен от турците при малко сбиване в Елхово, той тръгнал към Стара планина, гонен от турски потери (*групи въоръжени лица, които преследват някого*) и от самите българи колибари (*който живеят в колиби*), към които се обръщал за хляб или за селски дрехи, за да замени хъшовските.

го за свой покровител. Когато го обиждаха манастирските ратаи (*работниците, прислужниците в манастира*), той ги заплашваше с Руссиана (*руснака*):

„Ждъ кажа на Руссиана, и вассс да заколи!“ (*Ще кажа на руснака и вас да заколи!*) И търкаше пръст на гърлото си. Но никои не разбираше смисъла на думите му; и слава Богу, защото той ги повтаряше и в града винаги, когато ходеше там. Игуменът и Бойчо не обърнаха внимание на Мунчо, който продължаваше да върти глава и да се хили приятелски.

– Я виж, онбашията (*турският полицейски началник*) иде насам! – каза игуменът (*управителят на манастира*). Действително, онбашията се задаваше с пушка на рамо и с чанта на гърба. Отиваше на лов.

Той беше 35 годишен човек, с подпхнуло жълтеникаво лице, с голямо изпъкнало чело, с малки сиви очи и с поглед ленив и заспал. Види се, че той ядеше афион (*Виждаше се, че взема наркотика опиум*). След като се здрависаха и размениха няколко думи по тазгодишния лов на диви животни, онбашията взе карабината на игумена, прегледа я внимателно като всеки страстен стрелец и каза:

– Деспот ефенди (*господин игумен*), добра карабина; накъде ще стреляш? (*Деспот ефенди = Господин деспот = Господин игумен – във византийската литургия и до ден днешен обръщението на дякона към свещеника е „деспот“.*)

– Че аз и това гледах. Шериф ага... не съм я вземал от година време, та рекох поне да я изпразня.

– В какво се целиш, коя е мишената ти? – попита онбашията и свали старата си бойна пушка от рамото с явно желание да си покаже изкуството.

– В отсрещния стръмен бряг на реката – каза просто игуменът. – Там в оня малък бурен, който прилича на шапка, близо до мястото, където е копана глина.

Онбашията го изгледа поучудено.

– Че то е много далеч!

И той клекна до една канара (*скала, голем каменен къс*), опря пушката си на нея и мери десетина секунди.

Пушката гръмна. Куршумът се отклони на няколко крачки от целта.

Лека досада се изобрази по внезапно почервениялото чело на Шериф ага.

– Втори път! – каза той, като залегна пак до камъка и мери близо една минута. Когато мартинката (*пушката*) гръмна, той се изправи и се вторачи в малкия бурен. Но видя, че от едно място на отсрещния висок бряг, което се намиреше доста по-високо от целта, обозначена от бурена, още падаха камъчета и пръст.

– Проклетата работа! – каза той разсърден. – Господин игумен, толкова далечна мишена никога не се избира! Стреляй сега пък ти! Само ти казвам, че куршумът ще отиде напразно. Гледай поне да улучиш самия стръмен бряг – прибави той иронично.

Игуменът вдигна пушката прав, прицели се и веднага стреля.

От мястото, където беше целта, обозначена с бурена, западаха камъчета и пръст.

– Значи пушката още ме слуша! – каза игуменът.

– Случай! – извика онбашията. – Я да видим, втори път дали ще можеш...

Игуменът пак се прицели и стреля. Куршумът намери пак бурена. Онбашията побледня. Той продума ядосан:

– Господин игумен, ти имаш вярно око, но не ти вярвам, че не си стрелял от година. Не е зле да даваш урок на вашите иладежи, които всеки ден стрелят по тези места. – После прибави злобно: – Много са развилнеяли (*станаха са прекалено активни*). Нещо ги сърби (*явно кроят някакви планове*). Но ще си изпатят най-накрая. – Погледът на онбашията стана по-зверски и ненавистен, обърнат сега към Огнянов.

През всичкото това време Мунчо стоеше на почтено разстояние от него. Но как се беше променил сега! Безумна уплаха и скотска ненавист бяха изкривили чертите му до страхотия. Той беше хвърлил застрашителен поглед сега към онбашията, със зяпнала уста и разтворени ръце, като човек, който се готви да се нахвърли срещу някого. Онбашията машинално се обърна към него и го погледна презрително. Тогава лудият доби още по-зверски поглед, па извика, като пръскаше плюнки от ярост:

– Руссиян ждъ та заколли и тебе (*руснакът и тебе ще заколи*)! – И го изпсува на майка.

Онбашията разбираше малко български, но от Мунчовите заплетени думи нищо не разбра.

– Какво реве тоя скот (*това животно*)? – попита той игумена.

– Безобиден е, господине, не го ли виждаш?

– Какво се е разфучал Мунчо тук? Когато се намира в града е много кро-тък – отбеляза Бойчо.

– Не знаеш ли, бе? Всеки петел на своята купчина тор пее.

В това време една великолепна хрътка, с черни петна по хълбоците и с кожен гердан на шията, на който се влачеше връвта, тичаше насам през ливадата. Всички се обърнаха към кучето.

– Изгубила се е тая хрътка – отбеляза игуменът (*управителят на манастира*). – Сигурно някакви ловци минават по тези места.

Огнянов неволно трепна.

Хрътката дойде до воденицата, спря се, подуши вратата и взе да обикаля из треволяка, като виеше жаловито.

Огнянов го побиха ледни тръпки.

– Ах, това е хрътката на Емексиз Пехливан, на изгубения! – извика онбашията.

Хрътката, която Огнянов добре позна, обикаляше насам-нататък около воденицата, дращеше по прага, ровеше в буренака с крака и виеше. После вдигна дългата си влажна муцуна нагоре, сякаш искаше да я видят, и залая сърдито. Този лай отекваше страшно в душата на Огнянов. Игуменът и той се спогледнаха поразени. Онбашията гледаше учуден, с голямо недоумение по лицето.

Хрътката все лаеше и виеше, като гледаше насам. Изведнъж тя се спусна към Огнянов. Той пребледня и се дръпна назад, защото кучето се хвърли върху него като вълк, с отчаяно джавкане. Машинално той извади камата (*сабята*) си и започна да се брани от разлютеното животно, което игуменът безуспешно отпъждаше с махания, понеже не намираще камък.

Онбашията мълчаливо присъстваше на тая странна сцена. Той стрелкаше с подозрителни и зловещи погледи Огнянов и камата (*сабията*), която светеше. Но като видя, че Огнянов в самозащитата си може да промуши псето, което избягваше ножа, за да се спусне от другата страна, той се намеси и ги разтърва. После се обърна към Огнянов, който беше цял почервенял и запъхтян:

– Чорбаджи, защо ти е сърдито това куче?

– Един ден, не помня къде, го ударих с камък – отговори с пресилено хладнокръвие Огнянов.

Онбашията го погледна недоверчиво и изпитателно. Очевидно, той не беше удовлетворен от този отговор. Мътно подозрение се породило в главата му. Но той реши да помисли после. Па като се престори, че намира Огняновия отговор за много правдоподобен, каза:

– Тая порода кучета са твърде паметозлобиви наистина.

Поздрави игумена и тръгна към балканското гърло (*към поречието на малката река Леевица със стръмни брегове и отвесни скални прагове с десетки водопади*) и скоро изчезна от погледа.

Хрътката с повдигната опашка отиваше вече през ливадата, за да стигне новия си стопанин.

– Нали я убихте тая пущина? – попита учуден игуменът.

– Аз я хвърлих полуумряла в улея, за да се удави там, но ето я пак жива, за беда! – избъбра угрижено Огнянов. – Добре казваше дядо Стоян да я заровим при другите псета. А откъде сега и този дръвник Шерифът да се улучи тука! Бедата, където я не сееш, там никне!

– Добре ли ги убихте и тях? Да не възкръсне някой като кучето? – рече с упрек калугерът (*монахът, игуменът*). – Когато човек започне подобно нещо, трябва да свърши работата докрай, па тогава да я остави. Новак си ти, Бойчо, в тоя занаят, но хайде дано нищо лошо не се случи. Слухът, дето пуснахме за двамата души, приспа бдителността на турците. Но аз ще продължа да следя положението.

През това време Огнянов беше впил очи в мястото, където бяха закопани турците. Той забеляза учуден, че на това място се беше събрала значителна грамада камъни. Нито той, нито Стоян воденичарят не бяха слагали тия камъни. Той изказа удивлението си на игумена. Игуменът го успокои, като му каза, че са натрупани там по някаква обикновена причина. Те не знаеха, че Мунчо всеки ден ходеше да хвърля с псувни камъни по гробовете на турците; и така беше обрал всичкия камъняк наоколо.

Огнянов подаде ръка.

– Къде отиваш?

– Сбогом, бързам – имам куп работа с представлението. Това проклето куче ме накара да забравя цялата си роля.

– Ти какъв си?

– Графът.

– Граф? А кое ти е графството? – шегуваше се игуменът.

– Диарбекирската крепост (*затворът в отдалечената турска провинция Диарбекир – вж. корицата*). Подарявам го на който ще.

И Огнянов тръгна нататък.

XVII. ПРЕДСТАВЛЕНИЕТО

Драмата „Многострадална Геновева“, която щеше да бъде представена довечера в мъжкото училище, не е позната на повечето млади читатели. А впрочем тя преди трийсетина години наред с „Александрия“, „Хитрият Бертолд“ и „Михал“ бе възпитавала вкуса и възхищавала цялото тогавашно поколение.

(„Александрия“ е анонимна повест за живота и подвизите на Александър Македонски, известна още в средновековна България по преводите от византийския оригинал; „Хитрият Бертолд“ е немска народна хумористична повест; „Михал“ е комедия от Слава Доброплодни (1856), написана по пиесата на сръбския драматург Йован Попович.)

Ето накратко съдържанието ѝ (на „Многострадалната Геновева“).

Някой си немски граф, Сигфрид, тръгва на война против маврите (средновековни мюсюлмански обитатели на западното Средиземноморие и Западна Сахара) в Испания и оставя в неутешима скръб жена си, младата графиня Геновева. Тъкмо се отдалечава, и заместникът му, Голос, се явява пред графинята с оскърбително предложение, което тя отхвърля с негодувание. Отмъстителният Голос убива верния ѝ служител Драко, нея я хвърля в тъмница, а пред графа я наклеветява, че я заварил с Драко. Разлютеният граф му изпраща заповед да погуби невярната съпруга. Но главорезите, натоварени от Голос с тая мисия, се смиляват над графинята и я оставят в гората, в една пещера с детето ѝ, на произвола на съдбата, а излъгват Голос, че са я посекли. След седем години графът се връща от война, нещастен, и от едно писмо, оставено от Геновева, узнава за невинността ѝ и оплаква ранната ѝ смърт. Той заковава във вериги Голос, който полудява от угризение на съвестта. После графът, за развлечения и почивка, отива на лов в гората и намира случайно графинята в пещерата с детето ѝ и една сърна, която ги хранела с млякото си. Те се опознават и радостно се връщат в двореца. Тая наивна и трогателна концепция беше разплаквала всичките баби и невести в града, и днес всичките помнеха Геновевината легенда, а много госпожи знаеха драмата наизуст.

Ето защо довечерашното представление възлунуваше обществото от много дни. То го очакваше нетърпеливо, като някакво голямо събитие, което щеше да внесе приятно разнообразие в монотонния живот на Бяла черква. Всички се готвеха да идат на театър. Богатите госпожи приготвяха дрехите си, а бедните жени продаваха на пазара преждата си и веднага си купуваха билет, за да не би парите да бъдат похарчени за сол или сапун. Общият разговор беше за представлението и той измести всички други обществени и семейни клюки. Бабите в църквата се питаха: „Гено, ще идеш ли довечера на Геновева?“ И се готвеха да плачат за многострадалната графиня. В домовете си с любопитство приказваха кой коя роля е взел и с удоволствие разбираха, че Огнянов ще бъде графът. Ролята на коварния и после полуделия Голос взе господин Фратю, който обичаше силните усещания. (За да направи по-силно впечатление в своята роля, господин Фратю нарочно остави косата си неподстригана от един месец

насам.) Илия Любопитния беше слугата, Драко, и той двадесети път днес репетира как ще умре от сабята на Голос. Той същият беше натоварен после да лае като ловджийското куче на графа. Той и на това прави доста упражнения. За Геновева отначало някои предлагаха дякон Викентий, заради хубавата му и дълга коса, но като узнаха, че на духовно лице не се позволява да излиза на сцената, тая роля дадоха на друго, заедно с някаква бяла мас да си намаже мустаците. Останалите второстепенни роли също бяха заети.

По-трудно се справиха с декорациите, защото трябваше с малко средства да се набави всичко. Те отидоха само за завесата, ушнта от червен плат, и за да я украсят, поръчаха на един дебрянски зограф (*иконописец от град Дебър*) да изобрази лира (*музикалният инструмент лира*). Но излезе нещо като шестак (*вила*), с който ринат сено. А за украшение на графския палат обраха всичките по-добри мебели в града. От Хаджи Гюро взеха изрисуваните с тополи завеси на прозорците му, от Кара Гъзоолу – две анадолски седжедета (*мюсюлмански молитвени килимчета от азиатската част на Турската империя, наречена Анадол или Мала Азия*), от Мичо Бейзадето – изящните стъклени вази, от Мичо Саранов – големия килим, от Николай Недкович – картините на френскопруските боеве, от Бенчоолу – старото продънено канапе – едничкото в града, от Марко Иванов – голямото огледало, донесено от Букурещ, и картината на „мучениците“; от женския метох – пухови възглавнички, от училището – картата на Австралия и небесния глобус, а от черквата – малкия полилей, който осветляваше цялата тази международна изложба. Даже и общинският затвор даде веригите и оковите си – за Голос. Що се отнася до костюмите, те бяха същите, с които преди три години представляваха „Райна княгиня“.

„Райна княгиня“ е пиеса от българския драматург Добри Войников (1866), създадена въз основа на популярната сред българските читатели историческа повест на руският писател А.Ф. Велтман „Райна, королевна българская“ – „Райна, княгиня българска.“

И така, графът облече Светославовата багреница (*царската мантия с тъмночервен цвят на княз Светослав*), Геновева – Райнината (*мантията на Райна княгиня*). Голос добави още нещо като еполети (*пагози, пришивки на рамената*) и високи лъскави ботуши. Ганчо Попов, който беше Хунс (един от главорезите), покачи дългата си кама (*сабя*), приготвена за въстание. Драко се натруфи със счлупения цилиндър на Михалаки Алафрангата. Напразно Бойчо протестираше против тая пъстрина и несъобразност. Повечето актьори упорито настояваха сцената да бъде по-ефектна и той махна с ръка (*и той се отказа да спори*).

Още щом залезе слънцето, театърът започна да се пълни. Предните чинове заеха първенците и беят, получил специална покана. От едната му страна седеше Дамянчо Григорът, за да го забавлява, както той си знаеше. Всичкото останало място беше напълнено от пъстър свят, който бръмчеше в очакване да се вдигне завесата. Между госпожите най-голяма връява вдигаше кака Гинка, която знаеше наизуст драмата и разправяше жаляво и надясно кои думи най-напред ще каже графът. Хаджи Смион, на един друг чин, разказваше колко букурещкият театър е по-голям от

този и обясняваше какво значение имаше шестакият на завесата (първоначално са искали да изобразят музикалния инструмент лира, но е излязло нещо като вила, инструмент за събиране на покосена трева, който авторът нарича „шестак“). Оркестъра съставляваха местните цигани гъдулари, които през по-голямата част от времето свиреха австрийския химн, явно в чест на немската графиня.

Най-после настана тържествената минута. Австрийският химн млъкна и завесата се вдигна с безобразни гънки. Първ се показа графът. Целият театър занемя, сякаш вътре нямаше жива душа. Графът започна да говори, а кака Гинка му суфлираше (подказваше) от чиновете. А когато графът пропуснеше или променеше някоя дума, тя извикваше: „сбърка!“ Изтръбвява рог и влизат пратеници от Карл Велики, чрез които го вика на война с мавритите. Графът се прощава с Геновева, която припада, и той тръгва. Когато графинята се свестява и не намира вече графа, тя плаче. Плачът разсива всичките. Кака Гинка вика пак: „Плачи бре! Не знаеш ли как се плаче?“ Графинята заревава по-силно и театърът ѝ отговаря с гръмогласен хохот. Най-висок е смехът на кака Гинка, която вика: „Аз да дойда там, да видиш плач и половина!“ Хаджи Смион отбеляза пред публиката, че плачът е голямо изкуство и че във Влашко плащат на специално обучени жени да плачат над умрелите. Някой му изсъсква да мълчи и той изсъсква на другите, които го слушат. Но появяването на Голос променя положението. Той изкушава целомъдрието на (той се опитва да съблазни) Геновева, тя му отговаря презрително и повиква Драко, да го прати с писмо до графа. Влиза Драко и всички пак се закискват на цилиндъра му; това смущава Драко. Кака Гинка му вика: „Драко, сваляй Алафранговата тенджерата! Гологлав (остани без нищо на главата)!“ И той сваля цилиндъра. Ново кикотене сред публиката. Но сцената придобива трагичен характер. Разсърденият Голос изтегля сабята да промуши Драко, но преди да го ръгне, Драко пада като сноп, мъртъв и неподвижен. Публиката не е удовлетворена от такова глупаво умирање и някои викат на Драко да шава. Идват и му извличат трупа за краката, а главата му се влачи по пода. Но Драко геройски търпи забележките и пази ролята си на умрял. Хвърлят графинята в тъмница.

Актът (първото действие) свършва и австрийският химн пак започва. Залата зашумява от критики и смехове. Бабичките са недоволни от Геновева, която не игра много жаловито; напротив, Голос игра доста добре неблагоприятната си роля и си спечели заслужено омразата на някои баби. Една се приближи до майка му и ѝ каза:

– Мари, Тано, не са хубави работите, дето ги върши ваш Фратю; какво му каза булчето?

На първия чин Дамянчо Григорът разправяше накратко на бея хода на първото действие. Той се увлече в красноречието си и разказа една приказка за някой си френски консул, който напуснал жена си, заради подобна история. Беят го слушаше с голямо внимание и най-после разбра, че графът е френски консул, и за такъв го смяташе до края.

– Тоя консул е голям будала – каза той строго, – как тъй заповяда да убият жена му, преди да я разпита хубаво? Аз един уличен пияница не запирам (не затварям в ареста), докато не го накарам да дъхне на Мил

Пандурината (на Михаил Бодигарда).

– Бей ефенди (господин кмет) – казва Дамянчо, – написано е така, за да стане по-интересно.

– И авторът е глупав, а консултът е още по-глупав.

Наблизо Стефчов също критикуваше графа.

– Огнянов – казваше той надут и авторитетно – изобщо не е виждал театър.

– Защо? Че той добре играе – възрази Хаджи Смион.

– Добре играе – като маймуна, не уважава публиката.

– Да, и аз виждам, че не я уважава. Видя ли как седеше на канапето на Бенчоолу? Сякаш беше брат на княз Куза – каза Хаджи Смион строго.

– Трябва да му се подсвирне – каза Стефчов гневно.

– Трябва, трябва – потвърди Хаджи Смион.

– Кой ще подсвирква? – извика някой от същия чин.

Двамата души се обърнаха. Те видяха Каблешков.

(Тодор Лулчов Каблешков (1853–1876) е един от ръководителите на Априлското въстание. Възглавил революционната дейност, на 20 април вдига въстание и превзема конака в Копривица със своя отряд. Той изпраща в Панагюрище пламенитото „кръваво писмо“, написано с кръвта на убитите турци, с призив за скорошно въстание. След потушаването на въстанието се скрива в планините, хванат е от турците и се самоубива. Загива едва на 26 години.)

Каблешков още не беше станал апостол. Той случайно се намираше в Бяла черква, където бе дошъл на гости при един роднина.

(апостол – тази дума идва от християнството и в превод от гръцки означава „пратеник“. Апостоли са дванадесетте ученици на Христос, избрани да проповядват неговото учение; В „Под игото“ става дума за апостоли на Априлското въстание и за апостоли на българската свобода. Така наричаме героите, борили се за свободата на българите от турско робство.)

Хаджи Смион се смути от огнения поглед на бъдещия апостол; той се отнесе малко, за да му даде възможност да види виновника – Стефчов.

– Аз! – отговори наперено Кириак.

– Свободни сте, господине, но трябва да излезете на улицата.

– Кой ви пита вас?

– Това представление се дава с благотворителна цел и играят любители. Ако можете да играете по-хубаво, качете се там – каза живо Каблешков.

– Аз плащам тук и не ща някой да ме ръководи – отговори Стефчов.

Каблешков пламна. Препирнята щеше да се разгори. Мичо Бейзадето побърза да я прекрати:

– Кириак, ти си разумен човек... Тодорчо, кротувай!

В това време австрийският химн млъкна. Завесата се вдигна.

Сцената тоя път представляваше тъмница, осветена от една маслена лампа. Геновева държи детето си, нарежда жални думи и плаче. Тя играе сега по-естествено. Полунощният час, мрачният затвор, въздишките на една нещастна и беспомощна майка – всичко това настройва сърцата. По много женски лица се търкулнаха сълзици.

Сълзите, както и смехът, са заразителни. Плачещите се умножаваха, даже и някои мъже ронеха сълзи, когато тя пишеше писмото си до графа. Каблешков, дори и той умилен, изръкопляска на едно прочувствено място. Пляскането му се разнесе самотно наред пълната тишина и умря без отзив. Много сърдити погледи се устремиха към вироглавеца, който на най-хубавото място вдигаше шум. Иван Селямсъзът, който подсмърчаше от плач, го изгледа най-кръвнишки.

Откараха Геновева в гората, за да я посекаат. Завесата се спусна. Каблешков изпляска пак, но и тоя път остана без подражатели. Обичаят на ръкопляскането още не беше въведен в Бяла черква.

– Лоши хора имало в тази страна – пошушна боят на Дамянчо. – Къде е ставало това нещо?

– В Немско (Германия).

– В Германия? Аз още не съм виждал представители на тази нация от неверници.

– Как, бей ефенди (господин кмете) – имаме един немец в града.

– Да не би да е тоя, дето ходи с добре избръснато лице и без мустаци, но има раздвоена гъста брада (Вижте портрета на генерал Гурко в Интернет и ще видите как изглежда една раздвоена брада.) и носи сини очила.

– Той е, фотографинът.

– Той ли е? Добър гявурджик (глур, неверник, човек втора категория). Винаги ми сваля шапка като французин, когато ме срещне. Аз го мислех, че е французин.

– Не, той е немец от Драндабур.

(Драндабур е изопачено название на Бранденбург – провинция в Германия, разположена в северозточната част на страната.)

Дойде третият акт. Сцената представляваше пак дворец. Графът се е завърнал вече от война, угрижен и ирачен, че не намира Геновева. Слугинята му подава Геновевиното писмо, писано в тъмницата в предсмъртния ѝ час. Тя му разправя, че е жертва на Голосовата низост, че умира невинна и му прощава. Графът чете всичко това високо и хълца.

Той плаче, той е отчаян, зрителите и те преживяват страданията му, и те плачат – някои с глас си поемат въздух. Плаче боят (турският кмет), който няма нужда вече от Григорът.

Това напрегнато състояние на душите става още по-болезнено, когато графът заповяда да му доведат коварния Голос – виновника на злощастията му. Голос се задава рошав, грозен, измъчен от угризения и окован с веригите от конашкия затвор (веригите, с които в турския конак оковават затворниците, сега са дадени назаем специално за представлението). Едно враждебно бръмчене на публиката го посрещна. Погледите го устрелиха разярени. Графът му чете писмото, в което графинята прощава и на него. Графът зарива пак, къса си косите, удря се в гърдите. Публиката пак захълца неудържимо. Кака Гинка, и тя рони сълзи, но иска да успокои другите.

– Не плачете, жени, Геновева е жива в гората!

Няколко бабички, които не познават пиесата, се обаждат учудени:

– Гинке, жива ли била? Ами да му се каже на горкия да не плаче – каза баба Петковица (*съпругата на Петко*), а баба Хаджи Павлювица (*съпругата на Хаджи Павел*) не се удържа и извика през сълзи на графа:

– Бре, баби, не плачи – булката е жива!

През това време Голос лудува. Той гледа страшно с изпулени очи, с настръхнала рошава коса, маха, криви се и отчаяно скърца със зъби. Съвестта го гризе люто, но страданията му донасят облекчение на народа.

Люто злорадство се изобразява по лицата. „Така му се пада“, казват жените. Тях даже ги е яд на Геновева, че му прощава в писмото си. Майка му, като гледа печалното състояние на господин Фратю, обременен от тежестта на веригите и на общото негодувание, се чуди какво да прави.

– Умориха момчето ми, омаскариха го (*опозориха, компрометирах го, създадох лошо мнение за него!*) – казва тя и се готви да го извлече от сцената, но я задържат.

Този акт има бляскав успех. Дори Шекспировата Офелия (*легендарната героиня Офелия от „Хамлет“ на Уилям Шекспир*) не е извличала в една вечер толкова сълзи.

Последното действие се развива в гората. Там има една пещера. От входа ѝ се подава Геновева, облечена в животински кожи, и детето ѝ. Една коза, на която са дали крехки листа да гризе, за да не бяга от сцената, представява сърната, която с млякото си ги храни в пещерата. Геновева разказва жално на детето си за баща му, но чува лай от ловджийски псета и пропъзлява в пещерата с детето, като увлича за рога козата, на която се опира. Лаят се усилва и публиката започва да смята, че Илийчо Любопитният е по-подходящ за тая роля. Той показва още по-голямо усърдие, така че лаят му разбуди джавкането на няколко кучета отвън. Ето и графът в ловджийски дрехи се появява със свитата си. Зрителите слушат със затаен дъх: всички са се вторачили да видят как ще се срещнат с Геновева. Баба Иваница се бои да не отмине и предлага да му кажат, че там е жена му. Но графът я вижда. Той се навежда и вика в пещерата:

– Ти, който си тук, звяр или човек, излез!

Но вместо пещерата, се обади залата. Раздаде се едно тънко подсвиркване.

Всички се обърнаха смаяни към Стефчов. Той се беше изчервил целия.

– Кой е тоя, дето свири? – извика гневно Селямсъзът.

Театърът забръмча недоволен.

Огнянов потърси с поглед подсвирквача. Като съзря Стефчов, който го гледаше безочливо, той му пошушна тихо:

– Ще ти отпоря дългите уши!

Ново изсвиркване, още по-силно. Публиката бе втрещена. Изведнъж избухна общо негодувание.

– Хванете го тоя негодник, дайте да го хвърлим през прозореца – изрева свирепо Ангел Йовков, гигант, два и половина метра висок. Раздадох се още гласове:

– Навън, който свири!

– Стефчов навън!

– Не сме дошли тука да слушаме свирене и плясканета! – викаше Селямсъзът, който преди неправилно бе разбрал одобрителния знак на Каблешков.

– Кириак, не възприемам! – извика сърдито и каза Гинка, до която стоеше Рада, обляна в сълзи. Хаджи Смион шепнесе на Стефчов:

– За Бога, Кириак, аз ти казах преди малко: не бива да свириш. Тук народът е прост, нали виждаш?

– Защо свири господинът? – беят попита Дамянчо.

Дамянчо вдигна рамене. Беят пошушна нещо на едно заптие *(на един турски полицай)*, който отиде при Стефчов.

– Кириак – каза му той лекичко, – беят заръча да идеш да изпушиш една цигара навън, като ти се стяга душата *(щом си толкова изнервен)*.

Стефчов излезе с горделива усмивка на устата, доволен, че развали впечатлението от Огняновата игра.

Заедно с него мина и неразборията. Играта продължи, графът намери изгубената графиня. Прегръщания, вайкания, пак сълзи. Публиката се разчувства отново. Доброто се увенча с пълно тържество над злото. Графът и графинята си разказват един на друг мъките и радостта. Баба Петковица *(съпругата на дядо Петко)* им говореше:

– Идете си, баби, у вас, и се разберете вече, не вярвайте на тия проклети Голосовци.

– Проклета си ти – изфуча зад нея майката на господин Фратю.

Същият съвет, като на баба Петковица, даде и беят, но по-тихо. Настъпи общо чувство на удовлетворение и радост. Графът срещна навред съчувствени погледи. Развързката приключваше с песента, която графът, графинята и свитата запяха: „Сигфриде граде, радвай се сега!“

Но като изпяха първите два стиха на тая добродетелно-радостна песен, на сцената се раздаде революционната песен:

Пламни, пламна ти в нас, любов гореща,
противу турци да стоим насреща
(да се противопоставим на турците)!

Това падна като гръм небесен в залата. Най-напред я запя един, после част от трупата я подхвана, после цялата, а след нея и самата публика взе да приглася. Внезапен патриотичен възторг облада всекиго. Мъжественият мотив на тая песен като невидима вълна порасна, изпълни залата, заля двора и се пръсна в нощта. Песента цепеше въздуха, разпалваше и опияняваше сърцата. Тия силни звуци удариха по една нова струна на публиката. Всички, които знаеха песента, я запяха – и мъже, и девойки. Тя събра всичките души в едно, сля сцената със залата и се издигна към небето, като молитва.

– Пейте, момчета, да сте живи! – викаше с възторг Мичо.

Но някои от старите роптаеха тихо, като намираха за неуместно това безумно възхищение.

Беят, и той, без да разбира нито дума, слушаше с удоволствие песента.

Той питаше Дамянчо Григорът да му тълкува всеки един стих. Всеки друг би се объркал от страх, но Дамянчо не беше от тия хора, които не могат да отговарят на трудни въпроси. При това, сега му се отдаде случай да изпита силите си. Той започна да разказва на бея по най-естествен и увлекателен начин. Песента, според Дамянчо, изразявала сърдечната любов на графа към графинята. Графът ѝ казва: „Обичам те сто пъти повече сега“; а тя му казва: „Обичам те хиляда пъти“. Той казва, че ще издигне църква, където е била пещерата, за спомен, а тя му казва, че ще си продаде всичките брилянти, за да раздаде милостиня на сиромасите и ще направи сто чешми от мрамор.

– Че много чешми, по-добре да направи и мостове за доброто на хората – пресече го турският кмет.

– Чешми, че в Германия водата е малко, та пият повече бира хората – отговори Григорът.

Беят кимна одобрително на това решение.

– А къде е Голос? – попита беят, като търсеше господин Фратю сред актьорите.

– На него не му се полага да излезе на сцената.

– Правилно казваш. Тоя негодник трябваше да го обесят. Ако втори път играят това, то кажи на консула *(на графа, чиято роля играе Огнянов)* да не го оставя жив. Така ще бъде по-добре.

И наистина, господин Фратю го нямаше между другарите му. Той бе избягал благоразумно, още когато се запя опасната песен, като не пожела да дочака лаврите на публиката.

Песента свърши и завесата падна сред викове: „Браво!“ Австрийският химн пак гръмна и изпращаше публиката от залата, която скоро опустя.

Актьорите започнаха да се преобличат зад завесата и приказваха весело с приятелите, които бяха дошли да ги поздравят.

– А бе, Каблешков, дявол те взел – каква беше тая лудост от тебе? Изведнъж най-неочаквано идваш и се озоваваш зад гърба ми и започваш да ревеш като тромпет. Циганско сърце – каза Огнянов, като събуваше княз Светославовите войнишки ботуши.

– Не можах да се стърпя бе, брате, омръзнаха ми толкова сълзи и кокоши жалби над твоята „многострадална“. Трябваше с нещо да отрезвим тоя народ. И тогава ми скимна да дойда на сцената. Ти видя какъв бляскав ефект имаше.

– Аз все поглеждах дали няма някой турски полицай да ме хване за лаякътя – смееше се Огнянов.

– Не се безпокойте. Стефчов си тръгна по-рано – каза Соколов.

– Беят го изгони – каза учителят Франгов.

– Но беят остана – каза някой друг. – Аз го гледах как внимателно слушаше. Утре ще си имаме проблеми.

– Ха, за него да не ви е грижа. Нали бай Дамянчо Григорът беше при него? Той така му е превел и обяснил всичко, та го е поразил. Ако не е сторил това, ще му вземем назад дипломата.

– Аз нарочно го поканих и го сложих до бея, който обича забавните,

смешните истории и вицовете. Не се безпокойте – отбеляза Николай Недкович, като събличаше тънкото расо на поп Димчо, с което игра на сцената ролята на Геновевиния родител.

Той планираше събитията, без да взема превид евентуалното предателство. Но на сутринта повикаха Огнянов на конака.

Той се яви пред бея, който беше навъсен.

– Консулос ефенди (*господин консул*) – каза му той, – снощи сте пели коми-таджийски (*бунтовни*) песни, истина ли е?

Огнянов протестира.

– Но онбашията (*полицейският началник*) ми казва обратното.

– Той е неправилно осведомен. Вие сами бяхте там.

Беят извика онбашията (*турският кмет извика полицейския началник*):

– Шериф ага (*господин Шериф*), кога са пели такива песни: когато аз бях там или след мене?

– Пред вас са пели бунтовническа песен, господин кмете. Господин Кириак Стефчов няма да лъже я.

Беят го погледна строго. Самолюбието му се засегна.

– Какво ми говориш, Шериф ага? Кириак ли беше там или аз? Не слушах ли аз с моите уши? Дамянчо чорбаджи дума по дума не ми ли преведе песента? Аз приказвах снощи и с Марко чорбаджи, и на него песента много му харесала. Такива безобразия друг път не правете! – скара се сърдито беят, па се обърна към Огнянов: – Консуле, прощавай за труда, грешка е станала. Чакай, а как се казваше оня, окованият?

– Гóлос.

– Да, Голос. Ти него да беше заръчал да го обесят, по-добре. Аз тъй бих направил. Ти не трябваше да слушаш женски ум. Ама пък хубаво беше, а песента беше още по-хубава – каза беят, като ставаше тежко.

Огнянов му каза довиждане и излезе.

– Скоро ще чуеш и по-друга песен и нея ще я разбереш без помощта на бай Дамянчо – шепнеше си той, като минаваше през вратата.

Но той не виждаше как зловецът го гледаше през това време онбашията.

XVIII. В ГАНКОВОТО КАФЕНЕ

Няколко дни след това произшествие Ганковото кафене отрано, както винаги, пълно с посетители, гърмеше и димеше. То беше сборният пункт и на стари, и на млади и там се разискваха общинските въпроси, и източният, и цялата вътрешна и външна политика на Европа. Един малък парламент. Но засега представлението на Геновева беше на дневен ред и даваше най-много теми за разговори. То щеше впрочем да ги занимава още дълго време и впечатлението от него щеше да бъде по-дълбоко. Много се спираха и върху бунтовната песен, която пораждаше най-живи препирни (*най-оживени спорове*). Сега, при хладнокръвно размишление, мнозина осъждаха Огнянов, на когото му остана вече името „граф“, както

се случва изобщо с всички любители актьори, които силно са впечатлили зрителите; също и господин Фратю остана „Голос“. Даже тая заран той, учуден, срещна намръщения поглед на някои почтени старци, които не можеха да му простят поведението с Геновева. Една бабичка го спря на пътя и му каза:

– А бре, баби, защо направи така? Не те ли беше грехота от бога?

Но влизането на чорбаджи Мичо Бейзадето в кафенето премести днес разговора пак в безграничната област на политиката.

Чорбаджи Мичо Бейзадето беше стар, нисък и чернолик човечец, облечен в шалвари и сукнена салтамарка (*къса вълнена горна дреха, сако, подплатено с кожи; вж. корицата*). Подобно на своите връстници, той беше слабообразован и с ограничено развитие, но животът и многото изпитания го бяха направили опитен и разсъдлив. Черните му живи и подвижни очи блестяха умно на сухото му лице, набраздено с дълбоки бръчки.

Една странност, която го направи пословичен (*известен, прочут*) между съгражданите, беше крайното му пристрастие към политиката и непоколебимото му убеждение в скорошното падане на Турция. Естествено, той беше русофил до крайност, до фанатизъм, до смешност. Всички помнят как се разсърди на един изпит, когато един ученик каза, че Русия била победена в Севастопол.

– Грешка имаш, синко, Русия, не може да се победи; ти да си вземеш парите от даскала, който те е учил – каза му чорбаджи Мичо ядосан.

Но понеже учителят още там, с учебника по история в ръце, доказва, че Русия била бита в Кримската война, Мичо се развика, че неговата история лъже, и понеже беше училищен настоятел (*влиятелен представител на обществеността, който подпомага и наблюдава работата на училището*), той не допусна учителят занапред да бъде нает на работа.

(Кримската война (октомври 1853 – февруари 1856) е военен конфликт между Русия и съюз между Османската империя, Франция, Британската империя и Сардинското царство. Тя е най-кръвопролитният конфликт на 19 век. Въпреки това, за нея се знае много малко. Русия като цяло не печели Кримската война, но противопоставянето ѝ конкретно на Турция е успешно – на Кавказкия фронт руската войска постига пълна победа; в битката при Синоп (18 ноември 1853 г. според Юлианския календар) също то прави и руският флот. На полуостров Крим турската войска завзема само южната половина на град Севастопол и това е много по-малко от руските придобивки на Кавказкия фронт. Накратко казано, макар че Русия не печели войната, тя успява да надвие един конкретен свой противник – Турция.)

Природно нервен и горещ човек, той се ядосваше веднага, щом се осмеляха да противоречат на съкровеният му, свято пазени убеждения. Той тогава пламваше, крещеше и псуваше. Днес той беше весел и докато сядаше, каза с победоносен вид:

– Пак са яли бой нашите!

– Как? – извикаха радостно учудени няколко гласа.

– Любобратич и Божо Петрович (*герои от Босна и Херцеговина*) са изтрепали няколко хиляди турци – каза бай Мичо, който разказваше по малко от новината, та да продължи удоволствието си.

(Божко Петрович (Божидар Петрович) е един от видните вождове на въстанието в Херцеговина през 1875 г., черногорски войвода.)

– Браво, да са живи! – изкрещяха няколко гласа.

– И Подгорица е превзета – продължи бай Мичо.

(Подгорица тогава е турска крепост на черногорската граница, в района на която действат партизанските отряди на Божко Петрович.)

Удивлението порасна до висока степен, сякаш бе превзета не Подгорица, а Виена.

– Оръжие, доброволци, колкото щеш: идат от Австрия!

– Истина ли е??!

– И Босна гори пак. Сърбия мърда и готви войски. А мръдне ли Сърбия, ще бутне и нас. Спукана му е работата на нашия.

– Взеха го дяволите!

– А Австрия ще си наляга парцалите, защото Горчаков от Петербург ще ѝ каже: „Стой! Колят ли се, бият ли се, то си е тяхна работа там.“ Спукана, спукана е работата.

(Горчаков А. М. (1798–1883) – княз, руски политик и дипломат по това време.)

Всички наостриха уши и слушаха с удоволствие приятните новини, за които разказваше чорбаджи Мичо.

– До колко души са избити? – попита Никодим.

– Турци ли? Според мен са хиляди, може да са две, може да са пет, може да са десет. Дори и десет хиляди да кажеш, няма да сбъркаш. Ония синковци (юнначги) херцеговците не знаят шега.

– Това е хубаво, ако е вярно.

– Аз ти казвам, че е вярно.

– Откъде научи това? – попита чорбаджи Марко.

– От сигурно място, приятелю. Господин Георги Измирлията завчера чул от аптекаря в К., Янаки Дафнис, че това го е писал „Клио“, триестки (от град Триест) вестник.

– Не вярвам херцеговците да могат да направят голяма работа. Ще се бият, ще се бият, па ще се уморят. Колко хора са?

– Шепа народ – каза Павлаки, като потърси в погледите на другите одобрение на мнението си.

– И аз тъй казвам, Павлаки, херцеговците какво са? – Една шепа народ. Турция не се бои от тях – отзова се Хаджи Смион, като поглади чорапа на левия си крак.

Чорбаджи Мичо отговори разгорещен:

– Ти, Павлаки, да ме прощаваш, и ти, Хаджи, не разбирате от тези неща. В политиката от нищо става нещо. Самият Горчаков е казал, че от Херцеговина ще изхвъркне искрата, която ще запали пожара в цялата турска царщина.

– Аз мисля, че Дерби беше казал тия думи – каза важно господин Фратю.

(Дерби – Едуард Хенри Стенли, граф Дерби (1826–1893), английски държавен деятел, консерватор; през 1874 г. е министър на външните работи, който подкрепя реакционната политика на Турция.)

Чорбаджи Мичо се навъси.

– Дерби, като англичанин, не може да каже такива противни думи за султана. Английската политика я знаем: „всичко е добро в Турция, всичко цъфти в Турция“. Аз ти казвам, че Дерби не може да каже такива думи.

– Фратю, така, така, не е казал – потвърди Хаджи Смион.

– Дано да избухне един пожар, да изгори Цариград (така българите наричат тогава столицата на Османската империя, днешния град Истанбул), та да се отървем веднъж завинаги от тия поганци (турски неверници) – обади се Иванчо Дудото, обуцарят, който, право да си кажем, беше новак в политиката.

– Тук става дума за друг пожар, Иванчо – отбеляза Павлаки сериозен.

– Истинският пожар ще пламне, когато пламне България – отбеляза господин Фратю.

– Защо ще пламва България? Не ми трябва да пламне България. Да си налягаме дрипелите (да си налягаме парцалите, да си траем, да не правим въстание). Не видяхме ли оня ден каква каша пламна в Заара (Ески Заара, днес Стара Загора)? – отговори намусено чорбаджи Димо.

(Става дума за Старозагорското въстание през 1875 г.)

– Ти, Фратю, казваш тъй – отзова се Данчо хлебарят, – защото, когато стане това, ти ще се озовеш на Подумогушой (централна улица в Букурещ) във Влашко (ще емигрираш в Румъния) и ще викаш оттам: дръжете! – а пък на нас тук ще ни трошат главите! Ти на мен не ми говори. Аз, бай Данчо, много добре познавам хората и знам кой как ще постъпи.

– Напротив, и аз ще бъда тук и ще давам жертви.

– А бе то ако пламне, нека пламне по-скоро. Това царщина ли е? Тя и сега гори, само дето не дими. Взеха ни ризите от гърба, не смееш да си покажеш носа извън града. Това царщина ли е? Боклук.

– Вие не берете грижа, това няма да трае дълго – каза бай Мичо, – писано е, че Турция ще падне скоро.

– Турция е съвсем изгнила държава, скелет, нищо повече, бутни го, ще падне! – каза един.

– И ако не го бутнем, глупаци сме! – каза поп Димчо разпалено.

– Така е, така е – обади се поп Ставри, – замътило се е. Та ти виж, че мало и голямо все за това говорят. И жените, и децата дори, сядат и стават все с такива разговори. И песните им слушай, няма вече „ах“ и „ох“, ами все пушки и саби звънтят: „барабани като бият, сърцето ми играе“; „станете с турци да се бием“ и други бесотии (тук: страсти) нови. А младежите, потърси ги – все в манастирската ливада; баубум, баубум, цял ден с пушките – човек не може да отиде спокойно до местността Бозалан край Сопот. Моят Ганко е събрал много пищови и пушки и като пусне децата от школото, само с тях си играе. „Защо са ти бе, синко, питам го, тия вехтории (стари, износени предмети)?“ „Те скоро ще потрябват, тате, отговаря. Ще дойде време, когато един обикновен пищов ще се купува на тегло със златото.“ Аз, между нас да си остане, ама това размирно време ще измъти нещо. Пази Боже! Да не дава Господ!

Простодушните и откровени думи на дядо поп Ставри бяха верни.

От няколко месеца насам, почти от появяването на Огнянов, както беше забелязал и Стефчов, се наблюдаваше някакво кипене на духовете, което всеки ден се усилваше, особено след септемврийското въстание в Стара Загора.

(Старозагорското въстание е неуспял опит на БРЦК за организиране на общо въоръжено въстание в Българските земи през 1875 г. Въстанието е много масово в селата около Стара Загора. Над 800 души участват в образуваните 6 големи селски чети. Старозагорското въстание дава явен знак, че на дневен ред е освободението на българския народ. То е проверка на силите за следващата по-мощна освободителна акция, Априлското въстание, през следващата 1876 г., която ще привлече вниманието на Великите сили. В 1875 г. в Одеса се създава комитет за помощ на балканските народи за тяхното освобождение. След потушаването на въстанието следват мащабни репресивни мерки от страна на турските власти. Около 600 души са арестувани, между които са и част от организаторите на въстанието, друга част емигрира. – по Уикипедия)

Във веселите дружини се вдигаха патриотични наздравци и открито се говореше за въстание; манастирските околности цял ден ехтяха от пушечна стрелба, на която се обучаваха младежите. Бунтовните песни станаха модни и проникнаха навсякъде: по къщите, в седенките и оттам излизаха на улиците; навред патриотичните мотиви изместиха лигавите любовни песни на песнопойките *(сборници с песни)*. Човек се учудваше, когато чуеше момите на тлъките *(седенките, местата, където се събират девойките да шият, плетат, предаат и пелят)*, че пееха:

Ах, майко, майко, жалостив!
Не плачи, майко, не жали,
че станах ази хайдутин,
хайдутин, майко, бунтовник.

Или пък почтени майки на многобройна челяд *(почтени многодетни майки)*, че гласяха разпалено:

Кураж, дружина, вярна сговорна,
ний не сме веке *(вече)* рай покорна!

Но това бяха само изрази на мечтаното бъдеще, на които турците не обръщаха внимание, защото ги презираха. Но след нещастното старозагорско въстание през септември турското население се сепна и яростта му избухна в кървави злодеяния над българите. Българите стреляха по голите хълмове, а турското население им отговаряше със стрелба по живи българи; на бунтовните песни на българките отговаряше с изнасилване на сестрите им или с прерязване гърлата на братята им. Турците убиваха невъоръжени пътници, палеха, плячкосваха, ограбваха и деляха с турските заптиета *(полицая)* плячките. Цяла Тракия силно пострада от насилия и зверщини.

(Тракия е историко-географска област в Югоизточна Европа, която в днешно време обхваща част от Южна България, Североизточна Гърция и европейската част от Турция.)

Като се съгласяваше по много въпроси с бай Мичо, чорбаджи Марко беше съвсем на друго мнение по въпроса за въстанието. Той наричаше безумие такава една мисъл и строго мъмреше Огнянов, когото обичаше и закриляше, за всяка опасна дума, пусната пред него.

– От една страна се чудя, от друга разбирам ума на буйните младежи, които отиват да стрелят по стръмния бряг на реката до манастира и си мечтаят за свобода, за неосъществими неща; но не мога да се начудя на побелелите хора, откъде и на тях им бръмчи този бръмбар в главите. Играем си с огъня! Как, петстотингодишно царство, което е плашило цял свят – може ли да бъде победено, разрушено от няколко хлапаци с пушки кремаклийки *(пушки, при които запалването на изстрелващото вещество става чрез искра, получена от кремъчен ударник)*? Вчера срещнах и нашия Васил, че по-влякъл пушката ми към манастира – и той иска да събаря Турция! Когато го карам да заколи пиле, той отива да моли някого от пътя да му отреже врата, защото го е страх да види капка кръв. Назад, рекох му, лудетино, ти когото ще убиваш, него по-добре господ да го убие! Ние тук сме в ада. Бунт? Такова нещо, не дай боже, то ще бъде пропаст! Тук камък на камък няма да остане.

Ганко кафеджията се обади:

– Прав е бай Марко. Въстанието е цяла пропаст за нас. – И той погледна към тавана, където стояха вересините му *(списъкът кой колко пари му дължи)* във вид на цели полкове драски от тебешир.

Марковият укор поразсърди Мичо.

– Марко – каза той, – ти мъдро приказваш, но от нас има по-мъдри хора, които са предвидили, че всичко това ще се сбъдне. Турция по някакъв начин трябва да падне.

– Аз не вярвам на вашите пророци – каза Марко, като подразбираше под това Мартин Задека, в когото напълно вярваше бай Мичо. – Не твоят Задек да ми го каже, ами цар Соломон да дойде тука, пак няма да му вярвам, че можем направи нещо. Детински работи не ща.

(Мартин Задека е мним автор на книга с пророчества за политическите събития в предстоящото тогава столетие, издадена на немски език в края на XVIII век и ползваща се с известна популярност в България в годините на турското робство, защото в нея се предсказва падането на Турската империя.)

(Цар Соломон е древен еврейски цар, управлявал през X в. пр.н.е., който създава огромно благосъстояние в своето царство. Соломон е персонаж от много легенди, които го описват като най-мъдрият човек на света и като много справедлив съдия. Често му се приписват възшебни качества – разбирал езика на животните, имал власт над духовете.)

– Ама виж, Марко, ако е речено от бога? – отбеляза поп Ставри.

– От бога е речено да си налягаме парцалите ние *(да не проявяваме твърде голяма активност, да стоим настрана)*, дядо попе. Ако той е решил да погуби Турция, няма да възложи на нас, сополоквците, такава работа.

– Кой ще бъде, то се знае отсега – каза Павлаки.

– Дядо Иван, дядо Иван *(Русия)*! – избъбраха мнозина. По чорбаджи Мичовото лице се прочете удовлетворение. Той подзе живо:

– А бе, та това на мене ли ще ми го казвате? И аз, като казвам, разбирам, че ние ще вървим напред, а той ще върви след нас с топуза (с въздугана – метална топка с дръжка), чак до „Света София“!

(... чак до „Света София“! – тоест до Константинопол, наричан от българите още Цариград (сега се нарича Истанбул), който тогава е столица на Османската империя. Големият византийски християнски православен храм „Света София“ в центъра на града е превърнат в джамия.)

Без негово питане бива ли? Нима и Любобратич щеше да ги трепе по хиляди тия кучета, ако не се облягаше на силен гръб? Но думата ми е, че турската империя изживява последните си дни, както на един охтикалия (като на един болен от туберкулоза – хронична инфекциозна болест, която засяга главно дихателните органи – една от основните причини за заболяемост и смъртност по онова време). Това го има черно на бяло, не го изсмуквам от пръстите си. Слушайте пак, който не вярва: „Константинопол, столицата на турския султан ще бъде превзета без ни най-малко кръвопролитие. Турската държава в края на краищата ще бъде разорена, ще има глад и мор, и в резултат от всички тези бедствия, ще загинат по най-жалък начин.“ И на друго място пак е казано: „Вашите джамии ще бъдат разорени, а вашите идоли и коранът ще бъдат изстребени! Мохамеде! Ти си източният антихрист! Твоето време е минало, гробницата ти ще бъде изгорена, а костите ти ще бъдат превърнати в пепел.“

Силно разпален, бай Мичо се беше изправил и сечеше въздуха с ръка.

– Но това кога ще се изпълни? – попита поп Ставри.

– Казвам ви скоро, часът е ударил!

В същия миг вратата се отвори и влезе Николай Недкович. Той държеше в ръка вестник „Век“, току-що получен.

(„Век“ (1874–1876) е български вестник, издаван от Марко Балабанов в Константинопол, наричан от българите Цариград. Вестникът е орган на привържениците на „мирното“ разрешаване на националния въпрос в султанска Турция чрез частични реформи.)

– Новият ли е, Николчо? – извикаха няколко души. – Чети, чети!

– Дай да видим много ли турски глави е посякъл Любобратич – казаха други нетърпеливо.

– Аз ви казвам с хиляди, бе. Седни тук, Николчо! – И бай Мичо му стори място до себе си, Николай Недкович разгърна вестника.

– За Херцеговското въстание чети най-напред – заповяда бай Мичо.

Недкович зачете сред тържествена тишина. Всички напрегнаха уши, но приятната новина за победата, обявена от вестник „Клио“, не се потвърждаваше. Напротив, известията от бойното поле бяха лоши: не само Подгорица не беше превзета, но и последната чета на Любобратич беше разбита на пух и прах и той сам беше забягнал в Австрия.

Носовите на всички увиснаха. Голямо разочарование и скръб се прочете по всичките лица. Самият Недкович беше разстроен и гласът му пресипна и отслабна.

Мичо Бейзадето, облян от внезапна пот, побледнял и разтреперан от яд, извика:

– Лъжи, лъжи и лъжи! Те на кирливия ми фес да разправят бабини деветини *(нека да разказват тези изминилъотини на шапката ми)*! Любобратич ги е бил, та ги е поразил! Вие не вярвайте на нито една дума от тоя вестник!

– Но, бай Мичо – отбеляза Недкович, – тия статии са взети от разни европейски вестници. Сигурно има някаква истина.

– Лъжи, лъжи – турски лъжи, ковани в Цариград! Ти вестник „Клио“ намери да четеш.

– И аз не вярвам – каза Хаджи Смион. – Вестникарите лъжат като цигани. Аз в Молдовата помня, имаше един вестник, каквото кажеше – все лъжа.

– Това са измами, нагласени, измислени работи, фалшиви новини.

– А бе аз нали ви казвам? Турските известия наопаки трябва да ги разбираш: ако пишат, че са паднали сто херцеговци, със сигурност знай, че са сто турци, ако кажеш хиляда, няма да сбъркаш.

Думите на бай Мичо поуспокоиха духовете. Те бяха убедителни, защото отговаряха на тайното желание на всекиго. Известията трябваше да бъдат неверни, защото бяха лоши. И вестникът не беше за вярване. Но когато същият вестник съобщаваше за успехите на Любобратич, никой дори не помисли да подложи на съмнение достоверността им. Но независимо от това днешните новини разстроиха духа на гостите в Ганковото кафене. По-нататъшните разговори запехнаха, на всеки му тежеше нещо на душата. На самия бай Мичо му беше неловко. Той беше сърдит на себе си, на вестника и на целия свят, защото новината от „Клио“ не намери потвърждение. Затова той кипна, когато Петраки Шийков каза иронично, сред общата тишина:

– Както се вижда, бай Мичо, твоята херцеговска искра ще си остане само искра, и после нищо. Ти мене слушай – Турция ще си остане жива и здрава и тая година, и догодина, и след сто години, а ние ще се лъжем с твоите пророчества, докато умрем.

– Шийка! *(обръщение към Петраки Шийков)* – извика Мичо разярен.

– Глупавата ти глава не ги разбира тези работи, ти да си мълчиш! На такива говеда като тебе с тъпан да им бият до главата, няма да разберат нищо.

Избухна караница, но появата на Стефчов сложи край и на нея, и на опасните разговори за падането на Турция.

XIX. ОТЗИВИ

Отново бе въдворена тишина. Стефчовото присъствие стесняваше гостите. Той седна, здрависа се с неколцина и започна да слуша с тържествувещ вид. Той мислеше, че прекъснатият разговор се отнасяше до сатирите против Огнянов и Соколов, които тази нощ бяха разпространени в голям тираж. Но никой не отвори дума за тях, или защото не знаеха, или защото ги презираха.

Бай Мичо си излезе сърдит. След него още неколцина напуснаха кафенето. В това време влязоха нови двама. Те бяха Огнянов и Соколов.

Тъкмо седнаха и Хаджи Смион се обърна към първия:

– Графе, няма ли да дадеш по Коледа пак някоя комедия?

– Геновева не беше комедия, а трагедия – отбеляза господин Фратю. – Комедия се нарича, когато представлението е смешно, а трагедия – когато има трагични сцени и жалост. Онова, дето го играхме, беше трагедия, моята роля беше трагична роля – обясни многозначно господин Фратю.

– Зная, зная, аз колко такива съм ги виждал в Букурещ! Ех, ама как хубаво изигра ролята на лудия! Да не са ти уроки, Фратю. Аз рекох: беше същински луд и за тази цел много ти помогна косата – похвали го Хаджи Смион.

(Да не са ти уроки! – уроките представляват лош късмет и общо неразположение. Съществува схващане, че урочасването се предизвиква от много похвали и възхищение. В нашата култура традиционно се смята, че не бива да хвалим прекалено много чуждата красота, дрехи и други придобивки. Ако все пак го направим, трябва да избегнем неприятните последици с фразата „Да не са ти уроки!“, която често се заменя с фразата „Да не чуе дяволът!“)

Иванчо Йотата, който току-що влезе, взе участие в разговора.

– Кое, за театъра ли става дума? – обади се той. – Аз по миналата година гледах театър и в К., когато играха, какво беше? Не помня, хъ, „Иван Хайдутинът“.

– „Иванку убиецът“ – поправи го господин Фратю.

(Става дума за историко-патриотичната драма „Иванко, убиецът на Асена“ (1872) на писателя Васил Друмев.)

– Така. Убиецът, ама нашето по-великодушно излезе. Нашата Лала цяла нощ е бълнувала. Викаше „Голосе! Голосе!“ ужасена и трепереше от голям страх.

Господин Фратю погледна големливо *(самодоволно)*, поласкан от тая похвала.

– Да, да, и аз затова казвам на графа да ни даде пак комедия. Вярвай ми, ще направи много добре. Само песента да е друга – каза Хаджи Смион, като започна да търси по всичките си джобове, понеже направи едно косвено порицание.

– „Геновева“ не е комедия, а трагедия – отбеляза пак строго господин Фратю.

– Да, да, трагедия, с една дума – театър.

– Ба, комедия беше, тя предизвикваше смях – отзова се от мястото си Стефчов и се усмихна ехидно.

Огнянов прекъсна разговора си със Соколов и каза:

– Страх ме е, бай Хаджи, че може пак да ме засрамят.

Стефчов не вдигна очи от вестника, който бе взел.

– Кой ще те засрами тебе, никой не може да те засрами! – избърбора дядо Нистор. – Ти пак да ни повториш Геновева, децата за нея все приказват. Тогава нашата Пенка имаше висока температура, та не дойде. Сега като рекла: „Тате, искам Геновева – Геновева искам.“

– Добре, дядо Нисторе, но ми е неприятно като си спомня, как бяхме освиркани *(Тук става дума за освиркването на Огняновата игра, направено от*

Стефчов по време на театралното представление на „Геновева“, описано в глава XXIII. Представлението, част първа.) – продума Огнянов, като стрелна с поглед Стефчов.

– Особено когато свирката е взета от купчина тор – допълни язвително Соколов.

Стефчов се изчерви от задушлив гняв, но продължи да гледа във вестника. Той се чувстваше неловко под пронизителния поглед на Огнянов, от когото се страхуваше. И действително, очите на Огнянов сега плантха страшно.

– И аз в твоя подкрепа, дядо Нисторе – обади се Чоно Дойчинов. – Искам Геновева. Само че ролята на Голос да я играе Кириак Стефчов, че му подхожда. Фратю е дърдорко, но е добър човек: неоснователно го лсуваха хората.

От това простодушен и пълен с отрова комплимент Стефчов се изчерви до ушите. В същото време похвалата обиди господин Фратю.

Огнянов и Соколов неволно се усмигнаха. Това направи и Хаджи Смилян, без да знае защо.

Стефчов вдигна очи и погледна раздражено към Огнянов и Соколов. Той каза уж хладнокръвно, но гласът му трепереше от яд:

– Да, аз се надявам, че бай Огнянов, от Лозенград, ще ни даде скоро и една трагедия. Може да бъде уверен, че никой няма да се смее – най-малко той.

Стефчов натърти на думата Лозенград (откъдето Огнянов беше заявил, че е родом). Огнянов забеляза това и лицето му се поизмени. Но отговори твърдо:

– Щом има такива изкусни машинисти зад пердето (манипулатори, зарежките управляват нещата ловко и незабележимо), искам да кажа, шпиони, като Стефчов, не е чудно да стане и трагедия.

И той го погледна презрително. Сега Соколов подръпна другаря си за ръкава:

– Остави го, да не развонява повече – пошепна той.

– Аз не мога да търпя подлците! – избъбра високо Огнянов, доста силно, за да го чуе Стефчов.

В това време Бойчо видя Мунчо, че стои при вратата на кафенето, която беше отворена. Той забеляза, че Мунчо беше вперил очи в него, като клатеше глава и му се усмихваше приятелски. Изражението на идиота беше тъй добро, тъй кротко, тъй щастливо! Бойчо и друг път бе забелязал, че Мунчо го гледаше така внимателно и любовно, но не можеше да разбере причината за тази привързаност. Когато им се срещнаха погледите, Мунчовата физиономия се озари от една още по-блажена усмивка, очите му блеснаха от непонятен и безсмислен възторг. Той надникна по-навътре, все вторачен в Огнянов, и като се хилеше с всичките мускули на лицето си, извика протегнато:

– Русиани!... (Руснак!)

И като сложи пръста си на гърлото, започна да го тегли назад-напред, за да изобрази клане.

Всички присъстващи го гледаха смаяни.

Смаян стоеше и Огнянов. Сега не за пръв път Мунчо му правеше такива знакове.

– Графе, какво ти каза Мунчо? – попитаха го неколцина.

– Не зная – отговори Огнянов усмихнат. – Обича ме много.

Мунчо явно разбра недоумението им и за да им обясни по-добре защо е възхитен от Огнянов, изгледа всичките тържествено тъпо, показва с пръст Огнянов и извика още по-високо:

– Русианн!...

И като махна с ръка на север, той още по-енергично започна да си коли гърлото с показалеца. Това повторение неволно смути Огнянов. Хрумна му на ум, че Мунчо, по някаква случайност, трябва да е видял или усетил приключението във воденицата на дядо Стоян.

Той с трепет погледна Стефчов, но се успокои, като забеляза, че Стефчов се бе обърнал и тихо разговаряше с някого, без да обръща внимание на Мунчо. В същия миг Стефчов стана, отстрани Мунчо от вратата и излезе, като хвърли на Огнянов злобен и отмъстителен поглед.

Стефчов кипеше от злоба. Той бе понесъл толкова удари по самолюбието си от Огнянов и не беше имал още нито един случай да си отмъсти. Той искаше да отмъсти, но прикрито, защото явната борба с Бойчо го плашеше. Бунтовната песен в театъра му даде едно оръжие против него, но както видяхме, и в тоя случай косата му (*уред за косене на трева*) удари на камък (*и сега не успя*).

Боят не допусна, че Огнянов е запял бунтовна песен пред него и не повярва на Стефчов. Той не намери за благоразумно да настоява в този случай. В замяна на това откри друго нещо: преди три дни в К. той случайно узна от един лозенградчанин, че в града нямало никакъв Бойчо, нито Огняновци. Това беше един проблясък за Стефчов, който трябваше да го поведе към нови открития. Навярно зад Бойчо Огнянов се скриваше друго лице и това не беше случайно, без причина.

Той общуваше с доктор Соколов, познат от край време като размирен дух. Навярно тия двама души нещо ги обединяваше, но какво именно? Разбира се, нечиста работа.

От една мисъл към друга, Стефчов инстинктивно почувства, че Огнянов не е чужд на тайнственото приключение в Петканчовата улица, което и сега оставаше за него една загадка. А Огнянов се появи в града точно по онова време и тогава започна по-силно размърдване на духовете, на което Стефчов остана чужд.

Кириак реши да проникне в мрачината на това дело и се залови с тая работа с цялото упорство и страстност, които е способна да предаде омразата на една зла и завистлива душа.

Нови зловещи обстоятелства подпомогнаха тайната борба на Стефчов срещу Огнянов.